

BÜLTEN'DEN

BÜLTEN

Eylül-Aralık 2008

Yıl 19 Sayı 68

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

Yayın Kurulu **Ali Pulcu, Faruk Deniz,
Mustafa Demiray, Salih Pulcu,
F. Samime İnceoğlu, Nermin Tenekeci**

Baskı **Elma Basım**

Baskı Tarihi Şubat 2009

Vefa Cad. No. 35 34134 Vefa İstanbul

Tel: 0212. 528 22 22 pbx

Faks 0212. 513 32 20

e-posta bsv@bisav.org.tr

www.bisav.org.tr

Ücretsizdir. Dört ayda bir yayınlanır.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarna aittir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

BSV HAVADİS 2

KAM Küresel Araştırmalar Merkezi 7

MOLA Ahmet Zaatar / Mahmut Derviş 14

MAM Medeniyet Araştırmaları Merkezi 15

MOLA Ahmet Zaatar / Mahmut Derviş 23

SAM Sanat Araştırmaları Merkezi 24

MOLA Ahmet Zaatar / Mahmut Derviş 34

TAM Türkiye Araştırmaları Merkezi 35

MESNEVİ İnsan hiddet ve şehvetten şaşkınlık 58

MECMUA

Evlerden Saraya Osmanlılarda Çocuk Eğitimi
(XV.-XVII. Yüzyıllar) / Ayşe Seyyide Saçmalcı 59

Elinizdeki sayı ile 2008 yılının son Bülten'ini yayınlıyor, tabiri caizse 2008 dosyasını 'kapatıyoruz'. Yazık ki aramızdan ayrılan güzel insanların bıraktıkları boşluklar kolay kolay kapanmıyor. Mehmet Ali Gökaçtı bu güzel insanlardan biriydi. Velüd biri olan, mütevazılığı, çalışkanlığı, üretkenliği ile tanınan Gökaçtı zaman zaman Vakfımızda da seminerler vermişti. 5 Kasım 2008 sabahı geçirdiği bir kalp krizi sonucu 45 yaşında aramızdan ayrılan Gökaçtı'yı rahmetle anıyor, sevenlerine ve yakınlarına başsağlığı diliyoruz.

Üniversitelerin yeni öğretim yılına başladığı, akademik takvimlerin ardı ardına yayınlandığı, tiyatroların perdelerini yeni sezona açtığı sonbaharın bereketi Vakfımıza da yansıdı şüphesiz. 44 başlık altında toplanan Güz seminerlerimizi, ilerleyen sayfalarda ayrıntılarını göreceğiniz yeni kademe grupları, yuvarlak masa toplantıları, atölye ve ihtisas çalışmaları, (sunulan tebliğlerin neşredilerek okurların istifadesine sunulacağı) panel ve sempozyumlar takip etti. Bu yöndeki gayretimiz 20 Mart-9 Mayıs 2009 tarihleri arasında düzenleyeceğimiz Bahar seminerleri ile devam edecek.

Mecmua sayfalarımızı, Ayşe Seyyide Saçmalcı'nın, 8-9 Şubat 2008 tarihinde gerçekleştirdiğimiz XIX. Öğrenci Sempozyumunda tebliğ olarak sunduğu "Evlerden Saraya Çocuk Eğitimi (XV. – XVI. I. Yüzyıllar)" başlıklı makalesine ayırdık.

Bülten'in 69. sayısında yeni etkinlikler ve yeni 'güzel' haberlerde buluşmak dileğiyle.

Hayırda kalın!

Mehmet Ali Gökaçtı'yı kaybettik

Vakfımız seminer hocalarından araştırmacı yazar Mehmet Ali Gökaçtı, 5 Kasım sabahı geçirdiği bir kalp krizi sonucu aramızdan ayrıldı.

1963 İstanbul doğumlu olan Gökaçtı, din sosyolojisi ve Batı Trakya Türkleri üzerine yaptığı araştırmalarla ön plana çıkmıştı.

İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü mezunu olan Gökaçtı'nın, *Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik* (Ozan: 1996), *Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan* (İletişim: 2001), *Nüfus Mübadelesi: Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi* (İletişim: 2003), *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler* (İletişim: 2005) adlı yayımlanmış 4 kitabı bulunuyordu. Aralık ayında yayımlanması planlanan son kitabı ise *Siyaset ve Futbol* adını taşıyordu.

Mehmet Ali Gökaçtı titiz araştırmacılığı ve mütevazı kişiliğiyle tanınıyordu.

Merhuma Allah'tan rahmet, yakınlarına başsağlığı diliyoruz.

II. Abdülhamid vefatının 90. yıldönümünde tartışıldı

18-19 Ekim 2008 tarihlerinde, Türkiye Araştırmaları Merkezi bünyesinde "Vefatının 90. Yıldönümünde II. Abdülhamid ve Dönemi" başlıklı bir atölye çalışması düzenlendi.

Sadece davetli akademisyenlerin katıldığı programda, II. Abdülhamid ve dönemi, yönetim ve

teşkilattan iç siyaset ve dış politikaya, malî ve iktisadî politikalarından eğitim ve muhalefete, hilafet meselesinden din ve siyasete kadar pek çok sahada, temel yaklaşımlar ve problem alanları çerçevesinde ele alındı. II. Abdülhamid'in biyografisi ve hatırat(ları) ile II. Abdülhamid bibliyografyasına da yer verildi ve mevcut çalışmalar değerlendirilerek kaynak ve yöntem sorunları tartışıldı.

Mustafa Özel'in açış konuşmasıyla başlayan atölye on oturum sürdü. Ali Birinci, İsmail Kara, Feroze Yaseme, Ali Akyıldız, Tufan Buzpınar, Gökhan Çetinsaya, Coşkun Çakır, Akşin Somel, Enes Kabakçı ve Abdülhamit Kırmızı'nın tebliğci olarak katıldığı çalışmada toplam on bir tebliğ sunuldu.

Sunulan tebliğler ve yapılan tartışmalar kitap olarak neşredilecek.

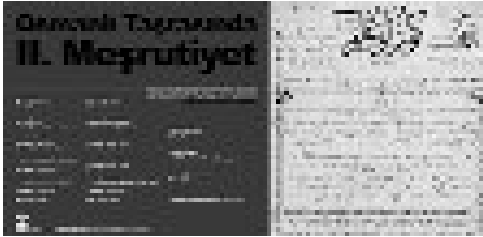
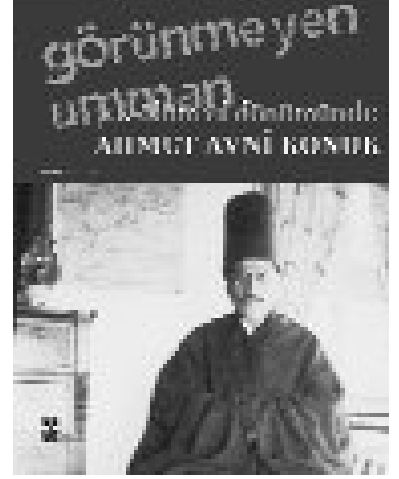

Hüseyin Avni Konuk vefatının 70. yıldönümünde anıldı

Son dönem Osmanlı'sının en önemli mutasavvıf, şârih ve musikişinaslarından Ahmet Avni Konuk (1868-1938), vefatının 70. yıldönümünde Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen panel ile yad edildi.

15 Kasım 2008'de, Vefa salonunda düzenlenen panelin oturum başkanlığını

Reşat Öngören yürüttü. Savaş Ş. Barkçin, Mustafa Tahralı ve Safi Arpaguş'un panelist olarak katıldıkları panel; Barkçin'in, Nurullah Kanık'ın neyinin eşliğinde, Fihrist-i Mâkâmât'ın Dilkeşide satırlarını ve Dilkeşide Yürük Semâ'i'yi icra etmesiyle son buldu.

“Osmanlı Taşrasında II. Meşrutiyet” sempozyumu gerçekleşti

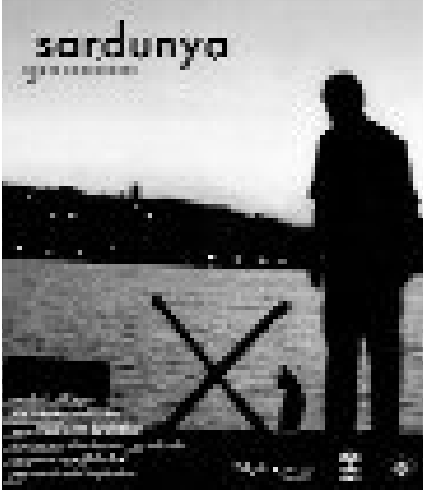
20 Aralık 2008 tarihinde, Zeyrek salonunda “Osmanlı Taşrasında II. Meşrutiyet” başlıklı sempozyuma ev sahipliği yaptık. Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği sempozyum üç oturum sürdü ve toplam sekiz tebliğ sunuldu. Tebliğlerin ardından tartışma ve değerlendirme bölümleriyle de devam eden sempozyuma İsmail Kara, Fikret Adanır ve Tufan Buzpınar oturum başkanı olarak katıldı. Enes Kabakçı, Ahmet Mehmetefendioğlu, Serhat Aslaner, Mehmet Hacısalihoğlu, Abdülhamit Kırmızı, İhsan Demirbaş, Cabir Duysak ve Davut Hut ise konuşmacılar arasında yer aldı.

Sempozyum: “Uzun Sürmüş Bir Akşam: Ölümünün 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı

Sanat Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği “Uzun Sürmüş Bir Akşam: Ölümünün 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı” başlığını taşıyan sempozyum, 23 Kasım 2008'de Vefa salonunda gerçekleştirildi.

Mustafa Özel'in açış konuşmasıyla başlayan program üç oturumdan oluştu. İskender Pala'nın başkanlığına üstlendiği ilk oturumda Yahya Kemal'in şiir dünyası, Mümtaz'er Türköne'nin yönettiği ikinci oturumda, şairin politikayla ilişkisi, Beşir Ayvazoğlu'nun başkanlığındaki son bölümde ise Beyatlı'nın tarih ve medeniyet bağlamındaki görüşlerine odaklanıldı.

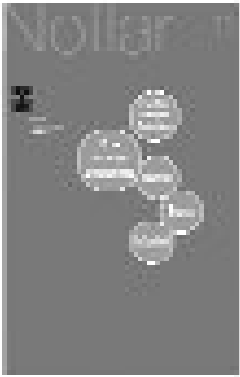

Sardunya En İyi Balkan Kısa Filmi Seçildi

SAM Hayal Perdesi Sinema Topluluğu'nun çektiği ve Mustafa Emin Büyükcoşkun'un yazıp yönettiği kısa metrajlı kurmaca film *Sardunya*, Bulgaristan'da düzenlenen 2. Uluslararası Kısa Film Festivali'nde Romanyalı yönetmen Adrian Sitaru'nun başkanlık ettiği jüri tarafından En İyi Balkan Kısa Filmi ödülüne layık görüldü.

Enes Özel ve Elif Kapıcı'nın başrolde yer aldığı "*Sardunya*", korsan film CD'leri satan bir işportacının günün birinde ona meçhul bir film soran bir kızla değişen rutin yaşantısını konu alıyor.

Notlar 11 çıktı

BSV Notlar Serisinin on dördüncüsü "Osmanlı Siyaset Geleneği ve Avrupa'da Doğu Sorunu" başlığı ile yayınlandı. Kitapçıkta, 2005 yılının Eylül ayında Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği TAM Sohbet programı çerçevesinde misafirimiz olan Stan-

ford Üniversitesi (ABD) Öğretim üyesi Dr. Hüseyin Yılmaz'ın Osmanlı siyasi düşüncesi ve kültürü üzerine yaptığı üç konuşması yer alıyor.

Sinema grubu atölye çalışması

Sanat Araştırmaları Merkezi Hayal Perdesi Sinema Topluluğu'nun yürüttüğü atölyenin amacı, çağımızın etkili sanatlarından sinemanın görüntüye ilişkin yapısını keşfetmek ve ortaya konulan filmlerin kapsamlı tetkikini ve tahlilini gerçekleştirebilmek. Görüntü diline konu olan her hikâyenin seyirci ve icracı açısından değerlendirilmesi çift yönlü bir muhakemeyi zorunlu kılıyor. Bu açıdan teorik çalışmaların ağırlıkta olacağı atölye programında ara sıra pratik çalışmalara da yer verilecek ve böylelikle katılımcıların sinemayı farklı yönleriyle algılayabilmelerine imkân araştırılacak.

Kasım ayında faaliyete geçen ve devam zorunluluğu olan atölye yaklaşık 35 hafta sürecek.

Sözlü Tarih Projesine katkı çağrısı

Türkiye Araştırmaları Merkezi, bir süredir yürüttüğü sözlü tarih atölye çalışmalarına bu yıl da devam ediyor. Atölyenin temel amacı, bu alanda yapılmış metodolojik ve ampirik çalışmalar üzerine sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirmek.

Önceki senelerde bir kısım teorik okumalar yapılmış ve atölye katılımcıları tarafından yapılan sözlü tarih görüşmeleri analiz edilmişti. Bu dönemde ise, metodolojik ve teorik okumalar daha kısıtlı yer aldı ve sözlü tarih çalışmaları ağırlık kazandı.

İlk toplantısı 6 Aralık 2008 tarihinde düzenlenen atölye, Kazım Baycar, Bilge Özel ve Zülfikar Kürüm'ün koordinatörlüğünde ayda bir yapılan periyodik toplantılarla devam edecek.

Türkiye'de Türkçe felsefe tartışmalı toplantılar serisi

Medeniyet Araştırmaları Merkezi (MAM) Felsefe Zümresi'nin 2007 yılında başlattığı "Türkiye'de Türkçe Felsefe" başlıklı tartışma toplantıları devam ediyor.

Türkiye'deki felsefi birikimi, bu alanda emeği geçen tanınmış hocalarla değerlendirmeyi ve yorumlamayı amaçlayan Felsefe Zümresi toplantılarına şimdiye kadar Prof. Dr. İsmail Kara, Prof. Dr. Teoman Durulı, Prof. Dr. Ömer Naci Soykan, Prof. Dr. Doğan Özlem ve Doç. Dr. Zeynep Direk katıldı.

Zümre toplantılarında, önceden isimleri belirlenen isimlerin konuyla ilgili kitap ve makaleleri zümre toplantılarına davet edilen katılımcılar tarafından okunuyor. Okumaların tamamlanması sonrasında davet edilen yazarla, konu etrafında kapsamlı bir tartışma yapılıyor.

"Türkiye'de Türkçe Felsefe" başlıklı toplantılar dizisi tamamlandıktan sonra Felsefe Zümresi yeni başlıklar ve yeni konuklarla toplantılarına devam edecek.

Düşüncebilim Okuma Grubu yeni dönem çalışmalarına başladı

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin yürüttüğü çalışmanın hedefi, klasik mantığın en temel kavramlarını tartışmaya açmak ve mantık ilminin ilgili olduğu bahislerin bir bütün içerisinde görülmesini sağlamak. Aynı zamanda, daha ileri okumalar için katılımcıların temel mantık bilgisi edinmelerine yardımcı olmak.

Yöntem olarak, öncelikle mantık ilminin konularını giriş düzeyinde ele alan Esirüddin Ebheri'nin İsağuci başlıklı eserinin okunacağı çalışma, sonrasında Cevdet Paşa'nın Miyar-ı Sedat başlıklı eseri ile devam edecek.

Herkese açık olan Okuma Grubu başvurular değerlendirildikten sonra 19 Kasım 2008 tarihinde çalışmalarına başladı.

7. Dönem Osmanlıca Seminerleri Başladı

Yeni gruplarla devam eden Osmanlıca seminerleri Türkiye tarihinin en önemli birincil kaynakları arasında yer alan yazma ve matbu Osmanlıca eserlerin genç araştırmacılar tarafından okunup anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla düzenleniyor. Çalışmanın 7. dönemi 11 Ekim'de yapılan seviye tespit sınavının ardından 11 grup (307 kişi) ile 22 Ekim'de başladı.

2008 Güz seminerleri sona erdi, 2009 Bahar seminerleri Mart ayında başlıyor

10 Ekim-29 Kasım 2008 tarihleri arasında toplam sekiz hafta süren Güz dönemi seminerleri 44 başlık altında toplandı. 20 Mart 2009 tarihinde başlayacak Bahar dönemi seminerleri için ise başvuru süresi ise

Okuma Grubu: Modernite ve Uluslararası İlişkiler

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin düzenlediği ve Kasım ayında çalışmalara başlayan okuma grubunda, modernite ile uluslararası ilişkiler arasındaki ilişki inceleniyor. Mevcut uluslararası ilişkiler düşüncesine bir yandan paradigmatik meydan okumalar gerçeğeşirken bir yandan da küreselleşmenin etkisiyle modern uluslararası sistemde yapısal dönüşümler meydana gelmekte.

Bu çalışmada, söz konusu bağlamda modern paradigmanın uluslararası ilişkiler üzerine düşünmemizi nasıl etkilediği, modern uluslararası sistemin temel yapısal özellikleri, nasıl ortaya çıktığı, Avrupa dışına nasıl yayıldığı ile tarihî yapısal değişimleri tartışmaya açılıyor.

Lisans son sınıf ve lisansüstü öğrencilerine açık olan gruba katılım için, takip edilecek kaynaklar göz önünde bulundurularak iyi derecede İngilizce bilgisi gerekiyor.

Yeni dönem kademe seminerleri başladı

İhtisas ve Atölye çalışmalarına katılım için ön hazırlık mahiyetindeki kademe seminerleri, yeni gruplarla 2008 Güz döneminde faaliyetlerine başladı. Düşünce tarihi ve dünya tarihi olmak üzere iki programın takip edileceği ve yaklaşık 27 hafta sürecek seminerlerde, Antik dönem, Ortaçağ, İslâm düşüncesi ve modern döneme ilişkin tarihî-felsefi kavramlar analiz edilerek tarihî süreçteki yansımalarına dair derinlikli okumalar yapılıyor.

9-20 Mart olarak belirlendi. Seminerlerle ilgili ayrıntılı bilgiye <http://www.bisav.org.tr> adresinden ulaşılabilir.

KAM Özel Etkinlik

***Islamophobia and the
Contradictions in Europe's
Multicultural Society
(İslâm Karşıtlığı ve Avrupa Çok
Kültürlülüğününün Çıkmazı)***

Hans Koechler

18 Ekim 2008

Değerlendirme: Yunus Sönmez

Küresel Araştırmalar Merkezi'nin Özel Etkinlik toplantılarının Ekim ayı konuğu Avusturya Innsbruck Üniversitesi, Felsefe Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hans Koechler'di. Son zamanlarda uluslararası alanda sıkça ele alınan *İslâmofobi* (İslâm karşıtlığı) hakkındaki fikirlerini bizlerle paylaşan Prof. Koechler, konuyla ilgili fikirlerini üç başlık altında aktardı: *kavramın tarihî arka planı, terminolojik analizi ve günümüz Avrupa'sındaki yeri.*

Prof. Koechler'e göre, Avrupa kökenli bir kavram olarak Ortaçağa kadar uzanan *İslâmofobinin* kökenleri, Müslümanların hakimiyeti altındaki kutsal toprakların ele geçirilmesi için organize edilen Haçlı Seferleri'ne kadar dayandırılabilir. Zira ilerleyen yüzyıllarda Avrupa sürekli olarak kendi kimliğini inşa ederken, bir 'diğer' tanımına dayanmış ve özellikle sömürgecilik dönemlerinde İslâm'ı 'öteki' olarak yaftalamıştır. Yakın dönemde ise bu ötekileştirmenin *modernite* kavramı referans alınarak yapıldığını belirten **Koechler**, bu kavramla bağdaşmadığı

***KAM Yuvarlak
Masa Toplantıları***

ÖZEL ETKİNLİK

Islamophobia and the Contradictions
in Europe's Multicultural Society Hans Koechler
18 Ekim 2008

Ortaoğu'da Son Durum ve
Filistin Meselesine Etkileri Cevad el-Hamed
22 Ekim 2008

Moderating Islam in Britain:
Co-option, Conflict and Consent Shenaz Bunglawala
28 Kasım 2008

TEZAT

Dünya Ekonomik Sisteminin
Yapılandırılmasında Dünya Bankası'nın Rolü Abdurrahman Babacan
20 Kasım 2008

TERCÜMAN-I AHVAL

Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'ye
Yansımaları Haluk Ersoy
21 Ekim 2008

düşünülen İslâm'ın ötekileştirilmesinin de böylece haklılaştırılmaya çalışıldığını belirtti.

Kavramın tarihî boyutu ile ilgili yaptığı bu kısa açıklamadan sonra Prof. Koechler, terminolojik olarak kavramın mimarisinde gizlenen iki unsura, *korku* ve *inkâra* değindi. Sözlük anlamıyla *İslâmofobi*, 'İslâm' ve bir Yunanca 'fobi'yi (korku) birleştirir. Başka bir deyişle kelimenin anlamı *İslâm korkusuna* denk gelir ki bu iki kelimenin yan yana kullanılması bile bir sosyal değer sisteminin alçaltılması amacını gütmektedir. Prof. Koechler, bunun izahını şu şekilde yapmaktadır:

Korku sıradan olana, alışılmış olana değil; farklı görülene izafe edilen bir kelimedir. Böylece bu kavram üzerinden bir değer sistemine ve buna dayanan bir

medeniyete karşı bir yabancılaşma ve bunun sonucu olarak nefret ve inkâr üretilmeye çalışılmaktadır. Bu kavramın başlı başına hak edilmeyen bir şekilde Müslümanlara karşı bir nefret uyandırdığını düşünen konuşmacımız farklı bir kıyaslama ile konuya açıklık getirdi:

Yukarıda bahsedilen mantıkla hareket edildiğinde semitizm karşıtlığı *semitefobia* gerekirken, bunun yerine *anti-semitizm* ifadesinin tercih edilmesinin bir amaca yönelik olduğu açıktır. Hâlihazırda Avrupa'da *semitefobia* kavramını kullanan herhangi biri semitizmi küçültmekle suçlanır. Hal böyleyken, *İslâmofoby*a kelimesi artık yaygın kullanım alanı bulmuş olsa da, bu kavram kullanıldığında *anti-İslâmizmin* belirtildiğini aklımızın bir köşesinde tutmalıyız.

Prof. Koechler bu açıklamadan sonra, *İslâmofobi* kavramının çok katmanlı doğasını kısaca aktardı:

Birinci seviyede, nedensellik açısından, İslâm medeniyetinin günümüz Batı paradigması karşısında yok sayılmasını belirtmek için kullanılan bu kavramın, bizi mevcut sistemdeki *ideolojik dogmatizme* götürdüğünü görürüz. Eş zamanlı olarak önümüze çıkan bir diğer dogmatizm ise, *seküler dogmatizm*dir ki bu akılcı, bilimsel inanın tek doğru olduğunu kabul eder. Bu kavramsallaştırma, sonuçları bakımından incelendiğinde ise diğerinden korkma ve entelektüel reddetmeyi gerektirir. Bu da akılcı bir diyalogdan çekinmeyi getirir. Üçüncü seviyede ise saldırgan reddetme gelmektedir. Müslümanlara İslâm dışı değerleri dayatmaya çalışmayı bu son gruba sokabiliriz.

Bu temel analizlerden sonra Prof. Koechler, Avrupa'nın bu alanda yaşadığı krize üç noktadan temas etti:

Koechler'e göre, İslâmofobi ile nasıl mücadele edileceği, Avrupa'nın geleceği ve sosyal istikrarı ile ilgili cevaplanması gereken bir soru olarak Avrupalıların karşısında durmaktadır.

İlk olarak Avrupa'nın *çokkültürlü gerçekliğini* anlatan Koechler, bunun yüzyıllar önce göçlerle oluşan ve küreselleşme sonucu büyüyen bir yapı olduğunu vurguladı. Şu anda ise *çokkültürlü gerçeklik* ile daha yoğun bir *tek kültürlü ideolojinin* ulusal alanda çatışmasına şahit olunduğunu belirtti. *Baskın kültür* kavramı bu tartışmalarda önemli bir yer tutar ki bu da diğer kültürleri yönetme hakkı olan bir üst kültürün varlığı anlamına gelir. Aslında bu, *kültürel emperyalizmin* farklı bir kullanımıdır.

İkinci olarak Avrupa seviyesinde *insan hakları söylemini* görürüz. Avrupa'da üretilen insan hakları dokümanlarına göre Avrupa'da her kültüre ve dine eşit haklar verilir, ama mevcut durumda medenî bir dışlama ile karşı karşıyayız. Siyasi liderler ve kamu otoriteleri Avrupa'nın Yunan kökenlerine vurgu yaparken, aslında bilinçli bir biçimde diğer kültürlerin Avrupa kültürünün oluşumundaki önemini de göz ardı etmektedir.

Prof. **Koechler**, üçüncü olarak Avrupa'da Müslüman nüfusunun artışı ve İslâmî kimliğin kabulü ara-

sındaki ters ilişkiye dikkat çekti. Pek çok batılı, Müslümanlara kendi dinlerine değil, ama sosyo-kültürel konumlarına yaptıkları meydan okumadan dolayı karşı çıkmaktadır. Prof. Koechler'e göre bu karşı çıkma, bu şekliyle ifade edilememektedir. Tam da bu noktada bu sosyo-kültürel meydan okumaya verilen tepki karşımıza "İslâm karşıtlığı" olarak çıkmaktadır. Bu karşı çıkmanın altyapısı olarak İslâm'ın modernite ile bağdaşmadığı ileri sürülmekte ve köklerini Yunan medeniyetinden, Hıristiyan inancından ve Rönesans'tan alan Avrupa modernleşmesine alternatif bir modernleşmenin olabilirliği inkâr edilmektedir. Bu durumu yine anti-semitizmle karşılaştıran Prof. Koechler, anti-semitizmin Avrupa'nın kökenlerine olan uyumunun sesli olarak sorgulanmamasına dikkat çekti. Koechler, Avrupa'da yeşeren İslâmofobinin aslında yabancı olana karşı paradigmatik inkâr etmenin bir ifadesi olduğunu belirtti. Konuşmasının devamında Afganistan, Irak ve diğer alanlarda süren savaşların yukarıda bahsedilen korkuların görünen kısmının bir ifadesi ve İslâmî uyanışı çevreleme hareketi olduğunu belirtti.

Koechler'e göre günümüzde, özellikle 11 Eylül olaylarından sonra, İslâmofobi bir propaganda savaşının aracı olarak kullanılmaktadır. Bu propaganda temelde yabancı düşmanlığını ve özellikle İslâm düşmanlığını körüklemeyi amaçlamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz savaşlar ise, taraflar arasındaki nefreti körükler. Bu olaylardan en çok etkilenen Müslüman ülkeler olmasına rağmen, bu konuda en az araştırma yapan ülkeler Müslüman ülkeler olmuştur.

Günümüzde pek çok olay, İslâmofobik hareketlerin kenarda kalan örnekler değil, genel kabul gören vakıalar durumuna geldiğini göstermektedir. Hâlihazırda İslâmofobiyi geniş halk kitlelerine kabul ettirmek üzere toplum mühendisliği de yürütülmek-

tedir. Örneğin, son dönemlerde *Der Spiegel* gibi pek çok önde gelen basın kuruluşunun yaptığı yayınlar ve mecmualarda yayınlanan makaleler bu çalışma hakkında önemli birer göstergedir. Ayrıca, politikacıların bu alandaki çalışmaları da önemlidir. On yıllardır göç konusunda liberal politikalar izleyen batı ülkeleri son dönemlerde Müslüman göçmenlere karşı olumsuz yaklaşımlar göstermektedir. Batı'da yaşayan Müslümanlar ya entegrasyon, başka bir deyişle asimilasyonu seçmek veya başlarına gelecek sıkıntılarla yüzleşmek zorundadırlar. İslâmofobi ise, bütün bu yapılanları haklı çıkaracak bir sebep olarak ortaya konulan söylemdir. Bu süreçle beraber Batı'da Müslümanlar inançlarını Batı medeniyeti çerçevesinde yeniden tanımlamaya zorlanmışlardır. Bunun anlamı Müslümanlığın, başka bir din temelinde farklı bir kültür içinde yeniden yorumlanmasıdır.

Prof. Koechler'e göre İslâmofobi Avrupa sistemi içerisinde engellenmeye çalışılmadığı gibi bu durumun seçimlerde bir siyasî malzeme olarak kullanıldığına bile şahit olabiliriz. Son dönemlerde Avusturya'daki Yeşiller Partisi örneğinde gördüğümüz gibi uzun zamandır çok kültürlülüğü savunan partiler bile, İslâmofobi konusunda, Müslümanlara destek verici beyanlardan uzak durmaktadırlar.

Prof. Koechler'in sonuç olarak geldiği nokta, yukarıda bahsedilen durumun Avrupa'yı kültürel önyargıların tutsağı haline getirmiş olmasıdır. Gerçek görünmezden gelmektedir. Bu durum orta ve uzun vadede Avrupa Birliği ve Avrupa'yı daha zayıf bir hale getirecektir. İslâmofobi ya da diğer bir deyişle anti-İslâmizm ile Avrupa'nın nasıl mücadele edeceği sorusu Avrupa'nın geleceği ve sosyal istikrarı ile ilgili cevaplanması gereken bir soru olarak Avrupalıların karşısında durmaktadır.

Ortadoğu'da Son Gelişmeler ve Filistin Meselesine Etkileri

Cevad el-Hamed

22 Ekim 2008

Değerlendirme: Uğur Matıç

Ürdün Amman'da bulunan Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin Başkanı Dr. Cevad el-Hamed, Küresel Araştırmalar Merkezi'nin çoğunlukla yurtdışından gelen konuklarla gerçekleştirdiği Özel Etkinlik programının Ekim ayı konuğuydu. Son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Filistin Meselesini nasıl etkilediğini değerlendiren Dr. Hamed, konuyla ilgili öngörülerini bizlerle paylaştı.

Öncelikle Filistin Meselesinin kırılma noktalarını kısa bir tarihî arka planla sunan Hamid'e göre, 1916'dan 1987'ye kadar geçen süreçte bir proje olarak Filistin davasının başarıya ulaştığı söylenemez. Sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az olan bazı teoriler geliştirilmiş olsa da, bunların hepsi iflas etmiştir. Bu bağlamda, özellikle Arap-İsrail meselesini değerlendiren ve bu konuda kafa yoranlar için, Filistin'de İsrail İşgali'ne karşı topluca başkaldırma niteliği taşıyan İntifada Hareketi'nin başlangıç tarihi olan 1987 senesi bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih aynı zamanda Filistin davasının öncülüğünü yapan liderlerin de meseleye bakış açılarını kökten değiştirmiştir. 1991 yılında başlayan Oslo Barış Süreciyle direniş döngüsünden çıkılıp barış döngüsüne atlama çabası başlamıştı. Ancak İsrail'in imzalanmış anlaşmalara hiçbir zaman bağlı kalmaması ve uluslararası güçlerin haklıdan yana tavır almamış olmaları ile etkisizlikleri dolayısıyla proje başarıya ula-

şamadı. Oslo Anlaşması, 1967 sınırlarına geri dönüşmesini ve bu bağlamda 1999'da Batı Şeria ile Gazze'de bağımsız bir Filistin Devleti kurulmasını, Anlaşma şartlarına bağlı olarak Kudüs'ün Filistinlilere verilmesini aynı zamanda da mültecilerin geri dönüşünü öngörüyordu. Bunların gerçekleşmemesi, Filistin Meselesinde direnişi savunan grupların iddialarını haklı çıkardı ve 2000 yılında İkinci İntifada hareketi başladı. Başta Hamas ve İslâmî Cihad bu hareketin önderliğini yapıyordu. Bunlara sonradan Filistinli diğer silahlı örgütler de katıldılar. Bunların arasında el-Fetih de vardı ki, o döneme kadar el-Fetih iktidarda idi. Dolayısıyla Hamid'e göre 2000'den bu yana geçen süreci İkinci İntifada olarak değerlendirebiliriz.

Cevad el-Hamid'e göre İkinci İntifada sayesinde, silahlı gruplar ile siyasiler arasında bir birlik sağlandı. Daha doğrusu siyasiler, Hamas ve İslâmî Cihad'ın başını çektiği silahlı grupların faaliyetlerini kabullenmek ve tanımak zorunda kaldılar. Bu dönüşümün neticesinde 2006 seçimlerinde Filistin meselesini direniş olarak görüp silahlı mücadeleyi savunan Hamas, Filistin Ulusal Meclisinin %59.5'ini kazandı. Böylece silahlı mücadele yanlıları, meseleyi siyasî boyutta da kazanmış oldu. Seçimlerin kazanılmasıyla ayrıca uluslararası meşruiyet de sağlanmış oluyordu. 2006 seçimlerinden bu yana da Filistin halkı hem Batı Şeria'da hem de Gazze'de karadan, havadan ve denizden kuşatılmış bir şekilde yaşıyor. Yaklaşık iki buçuk yıldır zor şartlar altında yaşayan Filistin halkı sağlık, gıda ve diğer temel ihtiyaçlardan yoksun bırakılmış durumda. Filistinliler bu durumu Arapçada sumûd olarak tanımladılar. Sumûd, direniş ile benzer bir anlam taşımakla beraber, bununla ifade edilen bulunduğu yerde bulunarak, şartlara direnerek bir direniş göstermekti; yani bütün olumsuzluklara rağmen, yaşayarak karşı koymak, bir nevi protesto

niteliğindeki direniş anlamına gelmektedir. Bu arada Filistin’de el-Fetih ile Hamas arasında ihtilaflar ortaya çıktı.

Filistin’de yaşananların iç tasvirinin özetle bu şekilde sunulabileceğini söyleyen Hamid’e göre, Filistin’in çevresindeki Arap/Ortadoğu bölgesindeki manzarada ise, özellikle Arap bölgesinde, “İsrail ile ilişkileri sürdürme projesini kim yürütecek?” konusunda farklılıklar ve dönüşümler yaşanmaya başlandı. Bu bağlamda bir İlimlilar ekibi, onun karşısında da Reddiyeciler (İsrail ile ilişkileri reddedenler) grubu oluştu. Ama bunun sonuçlarına baktığımız zaman, İlimliların projesinin iflas ettiğini ve dağıldığını, Reddiyecilerin de bu süreçten zaferle çıktıklarını görüyoruz. İlimlilar grubu mihverinde yer alanlar kendi ulusal politikalarını uygulamaya başladılar. Diğer tarafta (Suriye, Lübnan’da Hizbullah, Irak’taki direnişçi gruplar) ise direnişin, çok aktif biçimde ortaya çıktığını görüyoruz.

Hamid, Amerika’nın İran’a yönelik politikasındaki değişimlerden, Türkiye’nin arabuluculuğu ile Suriye ile İsrail arasında yaşanan görüşmelerden, Lübnan’da Hizbullah’ın daha aktif bir politik süreç içerisine girmesinden yola çıkarak, Hamas ve İsrail arasında ateşkes imzalanıp yürürlüğe konulmasını, Reddiyecilerin de uluslararası gelişmelerde bir aksiyon içerisine girdiği ve kendi projelerini uygulamanın yollarını aradığı şeklinde yorumladı. Bu gelişmeler, hem Filistin içinde hem de bölgesel çerçevede, Amerikan-İsrail çizgisinde, sadece ‘barışçılarla’ değil, direnişçilerle de görüşmenin bir gereklilik olduğu hissini uyandırdı. Ortadoğu Barış Sürecini destekleyen tüm ülkelerin verdiği desteğe rağmen proje, başlangıçta öngörülen siyasî amaçlarına ulaşamadı. Sonuç olarak hem Filistin’in kendi içerisindeki liderlik mekanizmasında hem de fiili mücadele

alanında birtakım dönüşümler yaşandı.

Konuşmacıya göre bu noktada, önümüzdeki günleri değerlendirirken dikkate alınması gereken başlıca birkaç konu beliriyor. Örneğin Filistin’in kendi içerisindeki ulusal diyalog, İsrail’de siyasî lider değişikliği (1 yıl içerisinde seçim gerçekleşecek), ABD’deki başkanlık seçimi ve yeni başkanın bölgeye yönelik üslup ve yaklaşımındaki olası değişiklik, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas’ın başkanlık sürecinin doluyor olması. İsrail’deki askerî ve siyasî uzmanlara göre artık İsrail, Hamas’ı kendisiyle askerî ve siyasî anlaşmalar yapılabilecek bir hareket olarak görüyor. Dolayısıyla İsrail önümüzdeki süreçte İslâm dünyasında uzantıları olan ve Filistin’de büyük desteği olan, aynı zamanda askerî gücü olan Hamas ile uzlaşma içerisine girebilecek bir sürece girmiştir. Önümüzdeki süreç içerisindeki dönüşümlerin bu başlıklar altında süreceğini düşünen Hamid, bunların önünde kendisinin 6 noktada ortaya koyacağı çok önemli sorunlar olduğunu belirtiyor ve bu 6 noktayı şöyle sıralıyor:

İşgalin sona ermesi. Çünkü bugün Filistin halkının yaşadığı her türlü sorunun temel nedeni işgal altında bulunmalarındır; işgalin kendisidir.

İşgal bitinceye kadar ambargonun kaldırılması gerekmektedir.

Filistinliler arasında ulusal birlik meselesi: Bugün Filistinliler hem siyasî hem fizikî olarak bölünmüş vaziyettedirler. Siyasî olarak iki başlılık söz konusu iken, fizikî olarak da Gazze ile Batı Şeria birbirinden kopuk iki parça halinde. Dolayısıyla her iki alanda da Filistinlilerin birlik sağlanması gerekmektedir.

Filistinlilerin modern, demokratik bir devlet kurabilecek bir kurumsallaşmaya gidebilmesinin gerekliliği. İşgal sona erdiği zaman Filistinlilerin kendi ken-

Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'ye etkilerini tartıştığımız Tercüman-ı Ahval toplantılarının Ekim ayı konuğu TMSF Stratejik Daire Başkanı Haluk Ersoy'du.

dilerini yönetebilecek kapasiteye sahip olduklarını göstermeleri gerekir.

Bundan sonraki iki sorun ise Amerika'nın doğrudan ve/veya dolaylı olarak müdahil olduğu sorunlardır:

“Ortadoğu Barışı” meselesi: Amerika'nın sürekli olarak dayattığı, son yıllarda daha çok gündeme getirdiği bu mesele, en son Annapolis'de kapsamlı bir şekilde gündeme getirilmişti. Filistinlilerden, onulmaz konularda taviz vermelerinin istenmesi (Örneğin Kudüs meselesinden, mültecilerin geri dönüş hakkından, vs.) sorun yaratmaktadır.

İslâm dünyasındaki birlik sorunu: Gerek İsrail'e, gerek Amerika'ya karşı; gerekse başka meselelerde, hiçbir konuda bir birlik oluşturulamaması, sadece Filistin özelinde değil, tüm Müslüman ülkelerin meselelerinde sorun teşkil etmektedir.

Cevad el-Hamid, sunumunu bu 6 nokta ile tamamladıktan sonra soru faslına geçildi.

KAM Tercüman-ı Ahval

Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'ye Yansımaları

Haluk Ersoy

21 Ekim 2008

Değerlendirme: Ali Bengü

1929'da yaşanan Büyük Buhran'dan daha derin olduğu çeşitli çevrelerce dile getirilen Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'ye etkilerini tartıştığımız Tercüman-ı Ahval toplantılarının Ekim ayı konuğu TMSF Stratejik Daire Başkanı Haluk Ersoy'du.

Tarihî günlerden geçildiğini ve insanların dünya tarihinin en önemli krizine şahitlik ettiğini belirterek başlayan Ersoy, konuşmasına Küresel Malî Krizin sebeplerini açıklayarak devam etti. Ersoy'a göre, Adam Smith'den bu yana ekonomik olgular tartışılırken zenginliğin ne olduğu ve kaynağı her zaman tartışılmalı ve önemli bir konu olarak gündemde bulunmuştur. Ancak, belki de dünya tarihinde ilk defa türev ürünler bu kadar yaygın olmaya başlamış ve sahip olunmayan varlıkların satışıyla zengin olmak mümkün hale gelmiş bulunmaktadır. Ersoy'un kullandığı istatistikî verilere göre, 2000 yılında türev ürünlerin piyasa değeri 20 trilyon dolar iken, bu değer 2007 yılında 120 trilyon dolara çıkmıştır. Bu büyümede piyasadaki likidite bolluğu ve yüksek kaldıraç oranları etkili olmuştur. Yaşanmakta olan Küresel Malî Krizin sebebinin piyasa katılımcılarının davranışlarına hâkim olan ahlâkî riziko olduğunu düşünen Ersoy, ahlâkî rizikonun oluşumunda türev ürünler piyasasının kontrolsüz şekilde büyümesi ve yüksek likidite ve kaldıraç oranlarının etkili olduğunu sözlerine ekledi.

Tüm bu gelişmelerden dolayı özellikle konut ve hisse senedi piyasalarında oluşan yüksek fiyatlar ile bu varlıkların gerçek değerleri ile arasındaki ilişkinin koptuğunun anlaşılması, oluşan fiyat balonlarının patlaması ile sonuçlanmıştır. Ersoy'a göre, bu balonların patlaması krizin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır.

Sistemin yapay olarak büyütülmesinin siyasî bir tercih olduğunu da vurgulayan Ersoy, bu şekilde gerçekleştirilen servet transferiyle insanların refah içerisinde yaşadığı hissini uyandırılmaya çalışıldığını söyledi. Çözüm için uygulanan yöntemleri de değerlendiren Ersoy'a göre, bunların sorunun ertelenmesinden başka bir anlamı yok.

Ersoy, konuşmasının ikinci bölümünde Türkiye'nin son yıllarda uyguladığı para politikasını ve Krizin Türkiye'ye yansımalarını değerlendirdi. Son yıllardaki değerli (Y)TL ve yüksek faiz politikasının bir tercih olduğunu ve bu tercihte dünya konjonktürünün de etkisinin bulunduğunu söyleyen Ersoy, önümüzdeki dönemde bu tercihten vazgeçilmesi, kurun daha yukarıda ve faizlerin ise daha aşağıda bir yerlerde park edilmesi gerektiğini söyledi. Ersoy'a göre, bütün dünya bu yönde hareket ederken Türkiye'nin bunun aksi yönünde hareket etmesi mümkün gözükmemektedir.

Türkiye'nin pro-aktif hareket etmemesi durumunda haksız rekabete maruz kalacağını belirten Ersoy, bu durumdan dolayı kaybedilecek olan likiditenin daha sonra geri kazanılmasının çok zor olacağını vurguladı ve dünyada bir yangın mevcut iken, "bizde yangın yok" diyerek önlem almamanın bir çözüm olmadığını sözlerine ekledi. Sadece para politikalarıyla bir çözüme ulaşmanın mümkün olmadığını ve para politikalarının maliye politikalarıyla desteklenmesi gerektiğini söyleyen Haluk Ersoy'a göre Türkiye'nin avantajlı olduğu bir nokta da, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerindeki durumun aksine, Türkiye'de altyapı yatırımlarının yapılabileceği birçok alanının bulunmasıdır. Bu yatırımların yapılmasıyla hem Krizden en az zararlı çıkılması hem de ihtiyaç duyulan altyapıya kavuşulması Türkiye için büyük bir kazanç olacaktır.

Soru-cevap kısmında, katılımcıların yorumları ve soruları, Küresel Finansal Likidite Krizinin sadece finans ve reel sektör üzerine olan etkilerinden değil, aynı zamanda sıradan insanın günlük hayatına etkileri üzerine yoğunlaştı. Sorular ve yorumlar, ahvalimize tercüman olurken dile getirilen sorunlar ve çözüm önerileri tartışmanın verimli geçmesine yardımcı oldu.

Küresel Araştırmalar 2008 Güz Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

İktisadın Temel Kavramları

M. İbrahim Turhan
Halil Tunali

Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları

Mesut Özcan

TEMEL SEMİNERLER

Türkiye'de Siyaset ve Strateji
Uluslararası Finansal Sistem
Uluslararası İlişkiler Teorileri
Yönetim Düşüncesi

Muhittin Ataman
Lokman Gündüz
Tuncay Kardeş
Mustafa Özel

ÖZEL SEMİNERLER

AB'de Entegrasyon ve Genişleme
Bölgesel Analizler: Ortadoğu

Ali Resul Usul
Z. Tuba. Kor, Ali Aslan
Hakkı Uygur
İbrahim Zeyd Gerçik
Fahrettin Altun
İbrahim Zeyd Gerçik
Haluk Dortluoğlu

İletişim Psikolojisi

İletişim Teorileri

Kriz Kaynağı: Türk Yönetim Düşüncesi
Stratejik Planlama ve Yönetim

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

İktisat Politikaları
Modernite ve Uluslararası İlişkiler

M. İbrahim Turhan
Ali Aslan

ATÖLYELER

Kadın Biyografisi Üzerinden
Modernleşme Okuması

Nazife Şişman
Sevinç A. Özcan

Ahmet Zaatar*

*Mahmud Derviş***

Çeviren: Erdal Alova

Kekikten ve karamış taştan

O eller için

Bu çığlık

Unutulmuş ve yapayalnız

Ahmed için.

Gelip geçen bulutlar

Yurtsuz ve yabancı koydu beni

Ve yalnız dağlar cesaret ediyor

Beni bağrına basmaya

Kıraç bir toprakta.

Uzanmış suyun karşısına

Küçük ayrıntular arasında geziniyorum

Derken dağılmaya başlıyoruz

Akşamla birlikte

Yitiyorum

Uzaktardan gelen

Çingırak seslerinin içinde.

Kanayan yerlerimden

Anlıyorum yaşadığımı.

* Beyrut'ta bir Filistin kampı olan Tel Zaatar Lübnan iç savaşı sırasında iki ay kuşatma altında kalmıştı. Filistinliler güç koşullar altında kuşatmaya karşı direnmişlerdi. Arapça'da "kekik dağı" anlamına gelen Tel Zaatar Filistin direnişinin bir sembolü haline geldi. Hayali bir kahraman olan Ahmed Zaatar sürekli yerinden edilen ve sürgünde yaşayan Filistinlilerin binlerce adsız kahramanını temsil etmektedir.

** (1941-2008) Çağdaş Arap edebiyatının ünlü isimlerinden birisi olan Filistinli şair. İsrail'in baskı ve kısıtlı mallarına maruz kalmasının ardından 1970'te ayrıldığı Filistin'e uzun bir sürgün döneminin ardından 1996'da dönebildi. Şiirleri muhtelif dillere tercüme edilen Derviş, uluslararası pek çok ödülün de sahibi oldu.

MAM Tezgâhtakiler

Hans Küng'ün Küresel Ahlâk Düşüncesi Hümeyra Karagözoğlu

20 Eylül 2008

Değerlendirme: Kübra Şenel

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği Tezgâhtakiler toplantılarının Eylül ayı konuğu, "Hans Küng'ün Küresel Ahlâk Düşüncesi" başlıklı yüksek lisans tezini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı'nda tamamlayan Hümeyra Karagözoğlu'ydü. Karagözoğlu, sunumuna şu sorulardan hareketle başladı:

1. Küresel ahlâkın evrensel ahlâk problemlerine getirdiği çözüm önerileri nelerdir?
2. Küresel ahlâkın dinlerle olan ilişkileri ve din felsefesine dair tazammunları nelerdir?
3. Önergeleri felsefi açıdan anlamlı mıdır?
4. Somut olarak ne önermektedir?
5. Dünyada bunun üzerinden ne tür tartışmalar yürütülmektedir?

Karagözoğlu bu sorulardan hareketle tezin çerçevesininin 1. Kavram ve tarihçe, 2. Din felsefesi ve ahlâk felsefesi açısından küresel ahlâkın mahiyeti, 3. Sorun olarak nitelenen durumlar ve çözümler şeklinde oluştuğunu söyledi.

Karagözoğlu'nun tezinin çerçevesini oluşturan soruları tek tek ele alarak yaptığı sunumu, şu şekilde özetlemek mümkündür:

MAM Yuvarlak Masa Toplantıları

TEZGÂHTAKİLER

Hans Küng'ün Küresel Ahlâk Düşüncesi	Hümeyra Karagözoğlu 20 Eylül 2008
İşbilye'nin Endülü's'ün Siyasi ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi	C. Ersin Adıgüzel 21 Ekim 2008
Levinas: İlk Felsefe Olarak Etik	Özkan Gözel 1 Kasım 2008

İHTİSAS TOPLANTILARI

Türkiye'de/Türkçe'de Felsefe-3:	Ömer Naci Soykan 23 Ekim 2008
Türkiye'de/Türkçe'de Felsefe-4:	Doğan Özlem 22 Aralık 2008

1948'deki İnsan Hakları Beyannamesi ile ilk defa ortak değerlerden bahsedilmeye başlandı. Küresel ahlâkçılar bunları kendi selefleri olarak kabul etmektedirler. Küresel ahlâk düşüncesinin fikir babası, aynı zamanda katolik bir papaz olan Hans Küng'tür. Papanın yanılmazlığını reddettiği için Vatikan tarafından otoritesi ilga edildikten sonra Tübingen'de teoloji profesörü olarak çalışan Küng, 1989'dan itibaren çeşitli ülkelerde verdiği "Dinler arasında barış olmadan milletler arasında barış olmaz" anafikirli seri konferanslar sayesinde küresel ahlâk fikrini yaymaya başlar ve 1990 yılında *Project Weltethos* adlı kitabını yazar. 'Weltethos', *Dünya ahlâkı* demektir ve Küng ilkeleri değil, ahlâkî davranışları kastettiği için bu kavramı kullanmıştır. Fakat kitap İngilizceye çevrildiğinde *ethos* kavramının

Karağözoğlu, MÜ İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Da-
lı'nda tamamladığı "Hans Küng'ün
Küresel Ahlâk Düşüncesi" başlıklı
yüksek lisans tezini sundu.

tercümesinde problem çıkmıştır. Çünkü *ethosun* İngilizce karşılığı *ethic*dir (ahlâk felsefesi). Bundan dolayı Küng 'ethics' yerine 'ethic' kullanarak burada *ahlâkî davranışları* kastettiğini vurgulamak ister. Bu şekilde evrensel sorunlara cevap üreten evrensel cevapların tümüne verilen bir ad olan *Global Ethics*'den kendini ayırmış olur. Dünya Dinleri Parlamentosu'nun isteği üzerine Küng 1993'te küresel ahlâk beyannamesini hazırlar ve Parlamento tarafından beyanname kabul edilir.

Küresel ahlâkçılara göre küreselleşme, modernizmden kopuşu ifade eden bir olgudur. Küng'ün postmodernizme dair görüşü ise, Thomas Kuhn'un "paradigma değişimi teorisi"nin sosyal bilimlere uygulanmasıdır; yani dönemin belli bir paradigması vardır ve bu paradigmaya uyan kabul edilir. Küng'e göre paradigma postmodern bir paradigmadır. Bu da sadece bilimlerin değil, dinlerin de işin içine girdiği küresel bir ahlâkın olmasıdır. Dünyada varolan küresel sorunların temelinde ahlâk vardır. O halde sorunlar ortak bir ahlâkla çözülmeli, yaptırım ise siyasî ya da hukukî değil, vicdanî değildir. Küresel ahlâkı ise "Dogmatik farklılıklarına rağmen bütün dinler tarafından kabul edilen, aynı zamanda herhangi bir dine inanmayanlarca da desteklenebilecek bağlayıcı değerler, kriterler ve temel davranışlar üzerinde mutabakat sağlamak" şeklinde tanımlamaktadır.

Küresel ahlâkçılar "Kendine yapılmasını istemediğin birşeyi başkasına yapma!" kadim ilkesini "insanlık ölçütü" olarak benimsemektedirler. Onlara göre bunu hem semavî dinler, hem de Konfüçyüs söylemektedir. Küresel ahlâkçıların değişmez dört ilkesi vardır:

1. Öldürme!
2. Hırsızlık yapma! (Bunun ekonomik tazammunu olarak kapitalizme karşı çık!)
3. Yalan söyleme!
4. Cinsel ahlâksızlık yapma!

Küng 1998 yılında *A Global Ethic for Global Politics and Economics* isimli ikinci ve en önemli kitabını yazmıştır. Küng, küresel ahlâkın siyaset ve ekonomiye nasıl uygulanacağını anlattığı bu kitabında çok soyut kaldığı ve somut birşey önermediği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Küresel ahlâkçılar yeni bir din olmadıklarını, dogmatik farklılıklara önem verdiklerini, dinlerarası diyalogu teşvik ettiklerini ve her dinin kendi ahlâkî ilkelerini formüle etmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Küng'ün diğer eserlerinde küresel ahlâkın teolojiye dair uzanımları görülebilir. Tübingen'de ekümenik teoloji kürsüsünün başında bulunan Küng, dinlerarası barışın sağlanması için hakikat probleminin çözümlenmesi gerektiğini, bunun için de hangi dinin doğru olduğunun ortaya konmasının zorunlu olduğunu ifade eden görüşü zikretmekte ve tarih boyunca buna çeşitli cevaplar verilmesine rağmen, barışın sağlanamadığını söylemektedir. Buna karşı Küng "eleştirel ekümenik çözümü" önermektedir: Önce bütün dinler kendini eleştirmeli, daha sonra da bütün dinleri kapsayan, temel kriteri "insanlık ölçütü" olan bir ekümenizm ortaya çıkmalıdır. Bu da bütün dinlerin insanlık ölçütünü sağladığı ölçüde 'hak' olması manasına gelir. Böylece bu ölçüt bütün dinlerin üzerine çıkar ve dinleri yargılama konumuna geçer. Küng bunun sorunlu olduğunun farkındadır. O yüzden insanın bu çözümde olduğu gibi, bir dış perspektife sahip olmasının yanın-

da kendi dininin kutsal metnine uyacağı bir iç perspektifinin de olması gerektiğini söyler.

Ahlâk felsefesi açısından bu beyanname bir felsefe metni değildir. 'Ethic' ve 'ethics' ayırımı, yani felsefî ilkeler üzerinde değil de, ahlâkî davranışlar üzerinde uzlaşım önerisi önemli bir noktadır. Küng, Küresel ahlâkın yeni bir şey icat etmediğini sadece bir keşif olduğunu söyler. Burada ahlâkın kaynağına dair bazı problemler vardır. Örneğin Küresel ahlâkçılar şu sorulara cevap verememektedir: "Küresel ahlâk apriori bir bilgi midir, yoksa aklın bir ürünü müdür?", "Kaynağı dinlerse neden dinlerin üzerine çıkmaktadır?", "Hangi dinden kaynaklanmaktadır?", "Kaynağı bir dinse o dine mensup olmayan neden Küresel ahlâka inanmalıdır?", "İnsanlık ahlâkî olarak nitelenmesine rağmen kaynağını neden dinlerden almaktadır?", "İnsanca olan' nasıl belirlenecektir?", "Bu Tanrı'dan bağımsız bir değerse neden bu kadar din vurgusu yapılmaktadır?"; "İnsanlık ilkesi Tanrı emrettiği için mi yoksa tek başına mı iyidir?"

Küng'e göre ahlâkın kaynağı din değildir; din olmasaydı da insan ahlâklı olurdu, fakat bunun bir yaptırımı olmazdı. Bu konuda ahlâkla ilgili dinî bir yaptırımın olması gerektiğini söyleyerek Kant'ı eleştirir.

Küresel ahlâkın temelini dinlerin ortak ilkelerinin oluşturması, onu, kaynağını pratik akıldan alan evrensel ahlâk teorilerinden farklılaştırmaktadır.

Karagözoğlu, Küresel ahlâk düşüncesine yöneltilen eleştirileri şöyle sıraladı: 1. Bu batının ideolojik bir çalışmasıdır. Gelecekte 'meşrulaştırma' aracı olarak kullanılabilir. 2. Ütopik ilkelerin muayyen durumlara uygulanmasında problemler içermekte-

dir. 3. Dinlerdeki ilkeler ahlâkî bile olsa dinîdir. Çünkü bu, o dinin başta ahiret olmak üzere pek çok hedefinin içerisinde. O yüzden içerisinden çekilip alınamazlar. Küresel ahlâk din ile ahlâkî birbirinden ayırdığı için dinlerin yapısına zarar verir. Bu da dinin yerine ahlâkın ikame edilmesine sebep olabilir. 4. Richard Falk'a göre ise bu çaba dinî canlandırma hareketidir. 5. Küresel ahlâk, dini menşeli olduğu için, inanmayanların buna uymaları için bir sebep yoktur.

Eleştirileri bu şekilde ifade eden Karagözoğlu, aşağıdaki sonuçları ifade ederek sunumuna son verdi: 1. Bu bir projedir. Gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini ise zaman gösterecektir. 2. Ortak ilkelerin nasıl uygulanacağı daha tafsilatlı olarak anlatılmalıdır. 3. Bu teori dinlerin hakikati açısından sorunludur. Özellikle insanlık ilkesinin dinleri yargılayıcı pozisyona konması sorunlu görünmektedir. 4. Küresel ahlâkın temelinde Küng'ün teolojik yaklaşımının olduğu bilinmelidir. 5. Hepimizi ilgilendiren sorunlar olduğu müddetçe, küresel ahlâk da önemini koruyacaktır. Özellikle dindarların bu konuda söyleyecek temellendirilmiş sözleri olmalıdır. 6. Küresel ahlâk, dinlerarası diyalog hareketleri, yeni din hareketleri, dinî çeşitlilik yaklaşımları, postmodern teolojiler, meslek ahlâkî ve modern hukuk açılarından ele alınabilir. 7. Küng ve küresel ahlâk ile ilgili tartışmalar iyi bilinip olumlu ve olumsuz yönler tespit edilmelidir. Teorinin çeşitli sorunlar içermesi toptan reddini gerektirmez.

Karagözoğlu'nun sunumu soru-cevap faslıyla sona erdi.

Tezini 756-1031 yılları arasında hüküm süren Endülüs Emevî Devleti'yle sınırlandıran Adıgüzel, konuyu üç bölümde inceledi: şehrin siyasî tarihi, idarî yapısı, sosyo-ekonomik ve kültürel durumu.

İşbiliyye'nin Erdülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi

Cumhur Ersin Adıgüzel

21 Ekim 2008

Değerlendirme: Harun Yılmaz

Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi Tezgâhtakiler programının Ekim ayı konuğu Cumhur Ersin Adıgüzel idi. 2008 yılında tamamladığı “İşbiliyye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi” başlıklı yüksek lisans tezinin sunumunu gerçekleştiren Adıgüzel, hem tez konusunu belirleme sürecinden bahsetti hem de tez içerisinde ele aldığı konular hakkında dinleyicilere aydınlatıcı bilgiler verdi.

İşbiliyye'nin Endülüs'ün önemli şehirlerinden birisi olmasının yanında, şehrin Müslümanların Endülüs'teki ilk başkenti olmasına da vurgu yapan Adıgüzel, araştırma konusunu belirlerken şehrin bu konumunu da dikkate aldığını belirtti. Tezini kronolojik açıdan 756-1031 yılları arasında hüküm süren Endülüs Emevî Devleti'yle sınırlandıran Adıgüzel, konuyu üç bölümde incelemiştir: “şehrin siyasî tarihi”, “idarî yapısı” ve “sosyo-ekonomik ve kültürel durumu”.

Adıgüzel çalışmasında, İşbiliyye'nin siyasî tarihini Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın İşbiliyye'ye hâkim olmasıyla başlatmaktadır. Adıgüzel'e göre, şehrin Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönem-

deki siyasî tarihinin genel çerçevesini “iç isyanlar” ve şehre deniz yoluyla gerçekleştirilen “Viking saldırıları” oluşturmaktadır. Müslümanların kendi aralarındaki mücadeleleri yanında, özellikle IX. yüzyılda kendilerine *müvelledün* denilen Müslüman İspanyollarla Müslüman Araplar arasındaki mücadelenin de şehrin siyasî tarihinde önemli bir yeri olduğu Adıgüzel tarafından altı çizilen hususlar arasında yer almaktadır.

Çalışmasının ikinci bölümünü oluşturan İşbiliyye'nin idarî yapısı hakkında bilgi veren Adıgüzel, şehrin 'Emir' veya 'Halife' tarafından atanan valilerce yönetildiğini, valinin diğer İslâm şehirlerinde olduğu gibi başta asker toplamak üzere, idarî ve askerî pek çok görevinin olduğunu belirtti. Ayrıca İşbiliyye'de 'şurta' ve 'hisbe' teşkilatlarının bulunduğunu söyleyen Adıgüzel, hukukî işlere kadıların baktığını, Yahudi ve Hıristiyan nüfusun da kendi hukuklarına göre hüküm veren mahkemelelere başvurabildiğine dikkat çekti. Bütün bu özellikleriyle idarî açıdan İşbiliyye'nin tam bir İslâm şehri görünümünde olduğunu belirtti.

Adıgüzel, tezinde yoğunlaştığı bölüm olan şehrin sosyal tarihi hakkında, ilk olarak demografik yapıya değinerek İşbiliyye'de Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin birlikte yaşadıklarını söyledi. Adıgüzel'e göre bu durum, şehrin çok kültürlü bir yapıya sahip olmasında önemli rol oynamıştır. Şam'dan Endülüs'e gelişinde sosyal hayatın farklı alanlarına dair çok sayıda unsuru da beraberinde getiren Müslüman Arap nüfus, Kuzey Afrika'dan gelen Berberî nüfus ve şehrin yerli halkı kaynaşarak İşbiliyye'de parlak bir kültürel yapı meydana getirmiştir. İşbiliyye'nin gerek Endülüs iç pazarıyla, gerekse Endülüs dışındaki merkezlerle olan yoğun ticarî hayatına te-

mas eden Adıgüzel, bunda şehrin coğrafi konumunun önemli bir payı olduğuna işaret etti.

Şehirdeki ilmî hareketliliğin temelinde Doğu İslâm dünyasının Bağdat, Dımaşk, Kahire, Kayrevan, Medine ve Mekke gibi başlıca ilim merkezlerine yapılan seyahatlere dayandığı fikrini dile getiren Adıgüzel, özellikle hac yapmak amacıyla gerçekleştirilen seyahatlerin, hac yolu üzerindeki ilim merkezlerinin de ziyaret edilmesine vesile olduğuna değindi. Bu yolculuklar esnasında Endülüslü öğrencilerin Doğu İslâm dünyasındaki ilmî birikimin Endülüs'e taşınmasında büyük bir rol oynadıklarını ifade eden Adıgüzel'e göre, hac yolculukları Endülüs'te Mâlikî mezhebinin benimsenmesinde de öncelikli rol oynamıştır. Hicaz'daki Mâlikî fıkıh anlayışı hac yapmak maksadıyla Hicaz'a gelen ve bu yolculuk esnasında Mâlikî fıkıhının öğretildiği merkezlerde ders gören Endülüslü âlimler tarafından Endülüs'e taşınmıştır. Ayrıca, Doğu İslâm dünyasından Endülüs'ün bir şehrine taşınmış olan birikimin, Endülüs içerisinde ilim amaçlı yapılan seyahatler yoluyla Endülüs'ün geneline yayıldığını dile getirdi ve Endülüs'teki ilmî hayata, Endülüs dışından gelen ilim adamlarının da katkıda bulduklarını sözlerine ekledi.

Adıgüzel, konuşmanın sonunda sorular vesilesiyle Endülüs'teki Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki tartışmalara değindi. Endülüs'te Mâlikî ulema arasındaki en temel fikrî ayrımı yansıtan bu kavramların, Doğu İslâm dünyasındaki mânâlarından daha farklı bir anlam ifade ettiğine işaret eden Adıgüzel, Endülüs ilim ve kültür hayatı üzerine yapılacak çalışmalarda bu ayrımı dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durdu.

Çağdaş Fransız düşüncesinde, *öteki*, *başkalık* denildiğinde akla ilk gelen ismin belki de Levinas olacağını ifade eden Gözel, Levinas'ı felsefesinde öteye, ötekiye, başkaya, başkalığa merkezî bir yer veren filozof olarak tanıttı.

Levinas: İlk Felsefe Olarak Etik **Özkan Gözel**

1 Kasım 2008

Değerlendirme: Erdal Yılmaz

Medeniyet Araştırmaları Merkezi tarafından tertip edilen Tezgâhtakiler toplantı serisinin Kasım ayı konusu hâlihazırda Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde doktora öğrencisi olan Özkan Gözel'di. Gözel, devam etmekte olan doktora tez çalışmasının konusunu teşkil eden "Levinas: İlk Felsefe Olarak Etik" başlıklı sunumunu dinleyicilerle paylaştı.

Çağdaş Fransız düşüncesinde, *öteki*, *başkalık* denildiği zaman akla ilk gelen ismin belki de Emmanuel Levinas'ın olacağını ifade eden Gözel, Levinas'ın *ötekinin*, *başkalığın* filozofu, yani felsefesinde öteye, ötekiye, başkaya, başkalığa merkezî bir yer veren filozof olarak tanıttı.

Levinas'ın fenomenoloji geleneği içersine konumlandırmanın yerinde olacağını belirten Gözel, Levinas'ı sağlıklı bir şekilde anlamak için öncelikle fenomenolojiyi anlamak gerektiğini söyledi. "Fenomenoloji nedir?" sorusuna Gözel'in verdiği cevabı kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Fenomenolojinin kurucusu olan Edmund Husserl, hocası Brentano'dan aldığı *intentionalite*, yani *yönelimsellik* kavramını işleyerek fenomenolojiyi bir bilim haline getirmiş ve onu pekin temeller üzerine kurmuştur. Fenomenoloji aksiyomlara, tanımlara dayanmaz; fenomenlerin betimlemesi üzerinden, onların bilince nasıl belirlediği meselesi üzerinden yürür; yani fenomeni bilince belirlediği şekliyle betimlemeye çalışır. Fenomenoloji *betimlemeyi* (description) esas alır, *tanımlamayı* (définition) değil. Çünkü tanımlama, nesnesine kendi öngörülerini, tanımlarını dayatır ve onu böyle anlamaya çalışır. Fenomenolojinin yaklaşımı, konu olarak aldığı şeyi birtakım zihni önermeler içerisinde ifade etmek değil, fenomenleri bilince belirledikleri şekliyle betimlemektir. Bunun için de nesnelere yönelir ve onu farklı veçheleriyle betimlemeye çalışır. Bu betimleme kuşkusuz eksik bir betimlemedir. Ama bu eksiklik fenomenin yapısına özsel bir şeydir. Yani bu tamamlanmamışlık, ucu açıklık fenomenolojik yaklaşım açısından pozitif bir şeydir. Fenomeni zihne belirlediği şekliyle betimleme çabası, eksik bir çaba olması ve bu çabanın da sonsuzca sürmesi fenomenolojik bir çabadır. Fenomenoloji, nesnesinin sınırlarını çizerek (*dé-finition*), rasyonalist felsefenin yaptığı gibi onu zihinsel cendere içersine kıştırarak anlamaya çalışmaz. Tam tersine nesnesine kulak verir. Fenomenoloji, adı üzerinde fenomenlerin bilimidir. Fenomenoloji, fenomenlerin bilimi olarak, bu fenomenlerin arkasında başkaca

bir öz aramaz. Fenomenler neyse o olarak zihne belirirler ve arkalarında *noumenal* bir alan, ayrı bir öz saklamazlar. Bu yüzden fenomenoloji klasik anlamda *cevherden* bahsetmez. Fenomenolojinin bütün derdi, fenomenleri zihne belirlediği şekliyle yakalamak ve betimlemekten ibarettir.

Diğer taraftan fenomenolojinin, soyutun değil somutun bilimi olduğunu dile getiren Gözel, kendisini bir fenomenolog olarak tanımlayan Levinas'ın çözümlemelerinde somutun analizini ele alan bir yaklaşım içersinde bulunduğunu belirtti. Aslında bu yaklaşımın yalnızca Levinas'a mahsus olmadığını, Husserl'in diğer bir talebesi olan Heidegger'in de benzer bir yaklaşım içersinde bulunduğunu dile getirdi. Belli bir dönem Heidegger'in de talebesi olan Levinas'ın yaklaşımını daha iyi kavramak için Heidegger'in bu meseledeki yaklaşımına kısaca şöyle değindi:

Heidegger, *Varlık ve Zaman*'a başlarken bu somutu öne aldığını ısrarla vurgular. Yani varlık ve zaman analizi gündelikliğin analizi üzerinden yürür. Dasein'ı, Heidegger, idealize edilmiş bir şekilde kavramaya çalışmaz, tam tersine onu gündelikliği içersinde yakalamaya çalışır. Diğer bir ifadeyle o insanı "hayvan-ı natık" tanımını üzerinden anlamaya çalışmaz. Gündeliklik analizi bu bakımdan *Varlık ve Zaman*'da merkezî önemdedir. Aslında bu yaklaşım fenomenolojik yaklaşımın bir gereğidir.

Levinas'ın kendi felsefesini inşa etmeye çalıştığı dönemde Fransa'da en çok okunup tartışılan isimlerin Husserl ve Heidegger'in yanı sıra Hegel olduğunu ifade eden Gözel, söz konusu isimlerin Levinas üzerinde bir şekilde etkili olduğunu belirtti. İlk ikisinin etkisini daha önce açıklayan Gözel, Levinas'ın Hegel'den nasıl etkilendiğini ise şöyle dile getirdi:

Levinas'a göre Hegel düşüncesi bir *totalité* (bütünlük) düşüncesidir; yani *cüz* olanların süreç içerisinde *küll* ile bütünleşerek kendi özgürlüklerini yitirmesidir. *Mutlak tin* (Geist) içerisinde, bir bütün içerisinde tekilliklerinden soyutlanarak bir *külle* ait oluyorlar. Bu *külle* ait olma düşüncesi, onun içerisinde erime anlamına geliyor.

Levinas'dan önce Soren Kierkegaard'ın Hegel'in söz konusu yaklaşımına itiraz ettiğini ve *genel* karşısında *özel* olanın haklarını savunduğunu söyleyen Gözel, Levinas'ın Hegel'deki genel düşüncesine *ben* ile değil *öteki/başkası* ile direndiğini belirtti.

Levinas'ın *başkalık* üzerinde fazlaca durmasının ve *ötekilerin* haklarını savunmada bu kadar hassas olmasının nedenini Gözel, *bütün* ya da *bütünlükün* ister politik, isterse felsefi mânâda düşünülün, *tekil* olanı içerisine alma ve onu içinde eritme iştihasına bağladı. Çünkü *bütün* daima *ayrı, başka* olan neyse onu içine almaya, içinde eritmeye çalışır. Diğer bir ifadeyle onu *başkalık*ından etmeye çalışır. Gözel'e göre, Levinas'ın bütün direnişi, bu asimilasyona karşıydı.

Somutluk kaygısı taşıyan bir filozof olan Levinas'ın 'başkalık'ı somutta nasıl aradığı sorusuna 'başkalık'ın figürlerinin olduğu cevabını veren Gözel konuyu kısaca şöyle açıkladı:

'Başkalık'ın dört figürü vardır: *Erotik* ilişkide, *etik* ilişkide, *Paternal* ilişkide (babalık) ve *Bambaşka* (Tanrı) ile ilişkide ortaya çıkan figürler vardır. Erotik ilişkide ortaya çıkan figüratif tarzı Levinas *egoizm à deux* (iki kişilik egoizm) olarak tanımlar. İki kişilik de olsa nihayetinde egoizm olduğu için Levinas, bu tarzdan vazgeçer. Diğer taraftan, bir başka insana karşı duyulan sorumlulukta cisimleşen *başkalık fikri* vardır -ki sonradan *başkalık* denilince

Levinas'da bunun anlaşılması gerekir- işte bu diğer insanla sosyal bir ilişkidir ve "etik ilişki" de budur. Diğer bir başkalık ilişkisi de "babalık ilişkisi"dir. Levinas bunu *fécondité* (veludiyet) diye adlandırır. Bu öyle bir ilişkidir ki ben oğluma, bir masaya sahip olduğum gibi sahip değilim. Burada "to have" ilişkisi değil "to be" ilişkisi vardır: "I have not my son" (Ben oğluma sahip değilim), "but in a manner I am my son" (fakat belli bir tarzda oğlumum). Diğer bir ifadeyle ben oğlumda sürmekteyim. Bu beni sonsuza açan bir ilişkidir. Ama bu ilişkiyi benim yazdığım bir eserle veya yaptığım bir yapıtla olan ilişkimle karıştırmamak gerekir. Yapıt her zaman benden kopar ve kendi yaşantısını devam ettirir. Benim yapıtla ilişkim bir gayrişahsi ilişkidir, oysa oğlumla ilişkim şahsi bir ilişkidir. Çünkü oğlum benim bir eserim, yapıtım değildir. Ne tam *ben-olan*, ne de tam *başkası-olan*; ama yine de 'ben' ve 'başkası' olan bir şeydir oğlum. Dolayısıyla oğlumla benim babalık ilişkisi içerisinde olmam 'başkalık'ın diğer özgün figürü olarak karşımıza çıkar. Diğer bir başkalık ilişkisi, "mutlak başka" (Tanrı) ile ilişkidir. Bu ilişkide ayrılığın korunması gerekir, yani onunla bir başkalık ilişkisinin olabilmesi için bir birleşme olmaması gerekir.

Filozofların, yaşadığı dönemlerin koşullarından bir şekilde etkilendiğini belirten Gözel, asırlarca diaspora halinde yaşayan Yahudilerin, yani bütün içerisinde kendi başkalıklarını koruyarak yaşamaya çalışan Yahudilerin durumunun -kendisi de bir yahudi olan- Levinas'ın felsefesine bir şekilde yansıma ihtimalinin dışarıda tutulamayacağını belirtti. Böyle olsa bile, Levinas'ın felsefesinin özgünlüğünün yok sayılmayacağını da ifade etti.

Levinas'ın asıl derdinin 'başka' olan neyse 'başka' olarak kalmasını ve onun karşısındakinin de o ola-

rak kalmasını, diğer bir ifadeyle terimlerin korun-
duğu bir ilişkiyi sağlamak olduğunu belirten Gzel,
Öteki objektif olarak, yani sosyal hiyerarşi bakımın-
dan, altta olsa da “etik ilişki” bakımından karşısın-
daki *bizden* stn olduğunu ifade etti. Dolayısıyla
Levinas’da *etik ilişki* asimetrik bir ilişkidir.

Etik’i nasıl ilk felsefe olarak konumlandırığı soru-
suna Gzel’in cevabı ise şöyle oldu:

Geleneksel anlamda etik felsefenin bir branşıdır.
Etik toplumsal ahlâkın metafizik temellendirilme-
siyle ilgili bir daldır. Oysa Levinas açısından etik
doğrudan doğruya metafiziktir. Bu yüzden de *pri-
ma philosophia*, yani ilk felsefedir. Nasıl ki Martin
Heidegger için bir temel ontoloji vardır ve diğer
herşey buna binaen anlam kazanır ise, Levinas için
de etik ilk felsefedir ve ilk felsefe olarak ontolojiyi
nceler. Heidegger, ontolojinin temel sorusunu
Leibniz’de geçen “Neden bir şey var da yok değil?”
ifadesini referans yaparken, Levinas için temel so-
ru “Var olmaya hakkım var mı?” sorusudur. Bu ilk
felsefe olarak etik’in sorusudur.

Kendisini *başkanın* filozofu olarak konumlandırın
Levinas’la, İsrail devletinin izin verdiği Sabra ve řa-
tilla katliamından sonra yapılan bir röportajda, *baş-
kalık* “başkası, akraba olması zorunlu olmayan,
ancak akraba da olabilecek olan şeklinde” belirle-
mesine atf yapılarak Levinas’ın başkalık tanımının
ne anlama geldiğine yönelik bir soruya Gzel, Levi-
nas’da *teki*, *başka* kelimelerinin klasik anlamda,
Örneğin “Türk’n tekisi Ermeni’dir” gibi bir içerikle
kullanılmadığını, baba-oğul, anne-ocuk ilişkisi
bağlamında kullanıldığını söyleyerek cevap verdi.
Dolayısıyla Levinas’ın başkası Yahudi’dir.

Toplantı, Levinas’ın felsefesinin genel hatlarına
dair dinleyicilerden gelen ufuk açıcı sorular ve kat-
lıklarla nihayete erdi.

Medeniyet Araştırmaları 2008 Gz Seminerleri

GİRİş SEMİNERLERİ

Klasik İşlm İlimleri Tarihine Giriş
Sosyal Bilim Düşüncesi

Eyyüp Sait Kaya
Hızır Murat Köse

TEMEL SEMİNERLER

Bilim Felsefesi
Hadis Tarihi
Klasik Sosyal Teori
Siyaset Psikolojisi
Tefsir Tarihi

İşhak Arslan
Halit zkan
Fahrettin Altun
Medaim Yanık
Suat Mertoğlu

ÖZEL SEMİNERLER

Kognitif Nöro bilim Açısından
Bellek ve Dil
Matematik Mantığına Giriş
Osmanlı-Türk Modernleşmesine
Temel Yaklaşımlar

Ltf Hanoğlu
Fazıl nder Sönmez

Nurullah Ardıç

İHTİSAS ALIşMALARI

Bilim Felsefesi Okuma Grubu
Dşncebilim Okuma Grubu

İşhak Arslan
İhsan Fazlıoğlu
Selim Değirmenci
Semih Atış

İşlm Siyaset Düşüncesi Okuma Grubu
Klasik Felsefeye Giriş Okuma Grubu

Hızır Murat Köse
İhsan Fazlıoğlu-
Selim Değirmenci
Furkan Torlak

Ahmet Zaatar*

Mahmud Derviş

Çeviren: Erdal Alover

(...)

Uzanmış suyun karşısına

Küçük ayrıntılar arasında geziniyorum

Derken dağılmaya başlıyorlar

Akşamla birlikte

Yitiyorum

Uzaklardan gelen

Çingirak seslerinin içinde.

Kanayan yerlerimden

Anlıyorum yaşadığımı.

Ayak bastığım her yol

Kaçınıyor benden

Kaçıyor

Gönül verdiğim her kent

Ceketimi fırlatıyor bana.

SAM Kırkambar

İslâm Estetiği

Turan Koç

22 Kasım 2008

Değerlendirme: Zeynep Gökğöz

İslâm medeniyetinin çeşitli alanlarda ortaya koyduğu yüksek bir estetik idrakin ve duyarlılığının mahsulü olan mükemmel eserlerimizi göz önüne getirdiğimizde izahı zor bir durumla karşılaşırız: Kendi kavramlarımızın kullanıldığı, derli toplu bir sanat çalışmasının yok denecek kadar azlığı. İşte aynı sorunu kendine dert edinen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Turan Koç' un yeni yayınlanan kitabı *İslâm Estetiği* bu boşluğu doldurmaya aday. (İsimplendirme konusunda tereddüt yaşayan hocamız gönlünde yatan başlığın "Hüsn ü Aşk" olduğunu söylemeden edemedi.)

"Derdim neydi?" sorusuyla konuşmasına başlayan Turan Koç, sanatın bir dil olduğunu çok önceleri keşfettiğini ve dinin sanatsız kaldığında dilsiz kalacağına dair bir düşüncenin kendisini bu yönde çalışmaya teşvik ettiğini söyledi. Buradan yola çıkan yazar, İslâm'ın çok köklü bir estetik ve sanat görüşüne sahip oluşunu tanıtıcı değil, tattırıcı bir dille anlatmayı kendine gaye edindiğini sözlerine ekledi.

İslâm sanatının temelini İslâm'a ait asli değerlerin birliği ilkesi oluşturur diyen yazar, dinle sanatın ayrı duran şeyler olmadığını, dindar olanın zaten

Koç, sanatın bir dil olduğunu çok önceleri keşfettiğini ve dinin sanatsız kaldığında dilsiz kalacağına dair bir düşüncenin kendisini bu yönde çalışmaya teşvik ettiğini söyledi.

sanatkâr olacağını, hissederek yaşamanın da bir sanat olduğunu vurguladı. İman tecrübesini bir estetik tecrübe olarak gören, kalbe yol bulan tecrübenin ne olduğunun, nasıl anlatılacağının yolunun da sanattan geçtiğini söyleyen Turan Koç, İslâm sanatını üç temel üzerine oturttu: İslâm'ın tefekkür boyutunu oluşturan "iman", davranış boyutu diyebileceğimiz "İslâm", incelik, içtenlik ve zarafet boyutu olarak niteleyebileceğimiz "ihсан". İmanın estetik boyutunu karşılayan ihсанı, en geniş anlamıyla güzel olanı güzel bir şekilde yapmaktır, diye tanımlayabiliriz.

Eslaf kapıldıkça güzelden günele,

Fer vermiş o neşveyle gazelden gazele.

Yahya Kemal Beyatlı'nın bu beytinin, "dananın kuyruğunun koptuğu yer" olduğunu belirten hocamız, burada "bu güzelden şu günele değil, bu güzelden 'O' günele bir seyirin anlaşılması gerektiğini" söyledi. Peki, bu seyir nasıl gerçekleşmekteydi?

Koç, kitabında da bu hususa önemle yer veriyor: *Tevhid* ve *tenzih* ilkesine yaslanan İslâm sanatının en önemli gayesi derin bir *tefekür* ile insana hakikati hatırlatmak ve estetik düzeyde onu temaşa tecrübesine hazırlamaktır. Burada *teşbihî* bakış açısı önem kazanır. Çünkü özünü Allah'ın hazrettiyle sürekli yüz yüze olduğumuz anlayışı oluşturur. Hakikatin hatırlatılması ise bilinenin bilinmeyene ayna tutması şeklinde çalışan *temsil* en isabetli yollardan biridir. *Temaşa* tecrübesindeyse varlıkların hakikatle ilişkisi kurularak mananın surete bürünmesine yol açılır. Oluşan sanat formları, güzelliği, kendilerine değil, Allah'a ait bir nitelik olarak taşımak durumundadır. Böylelikle Allah'ın cemalinin güzel biçimlerindeki *tecellisi* ile neticelenen bu seyir, hem aşkın olana yükselmimizi sağlar, hem de kendimizi keşfetmemizin yolunu açar. Tüm bu sürecin sonunda İslâm sanatı, iki kanaldan sözünü söyler; biri üsluplaştırma, diğeri de soyutlama.

Dinleyicilerin yönelttiği, niçin bu prensiplerin anlatıldığı bir kitap yazmamışlar sorusuna "İyi ki de yazmamışlar" diye cevap veren Turan Koç, kelimelere dökülen şeylerin ruhunu kaybedeceği inancını taşıdığını söyledi. Ne olmuştu da gelenekte bir kırılma yaşanmıştı? En başta batılılaşmanın etkisiyle geleneksel duyuş, anlayış, algılayış ve anlamlandırma tarzında köklü bir değişiklik olduğu, sanatsal ifade alanında da büyük bir sarsılma yaşandığı yadsınamaz. Mademki bu tip kitaplarla yapılanlara dair değerlendirmelere başlandı, ilk adımlar atıldı; zamanla tecrübelerimizden süzülenlerle bizden sonrakilerin tekrar gelenekle buluşacakları bir noktayı yakalamaları mümkün olacak ve irtibat yeniden tesis edilecekti.

SAM Yuvarlak Masa Toplantıları

KIRKAMBAR

Reklam, Sanat ve Tüketim

M. Emin Albayrak
16 Ekim 2008

İslâm Estetiği

Turan Koç
22 Kasım 2008

BİR BİRİKİME YENİDEN BAKMAK

Türk Romanına Kritik Yaklaşımlar 11:

İhbarcı Hocadan Türbanlı Kadıfeye:

Türk Romanında "Din" in Temsil Ediliş Biçimi

A. Sait Akçay
22 Ekim 2008

Türk Romanına Kritik Yaklaşımlar 12:

Evden Roman Olur mu: Türk Romanında Ev İmgesi

Zeynep Uysal
4 Aralık 2008

SİNEMA KONUŞMALARI

Sinema ve Fotoğraf Üzerine-1

Ebru Ceylan
27 Kasım 2008

SEMPOZYUM

Uzun Sürmüş Bir Akşam:

Ölümünün 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı

23 Kasım 2008

HAVAL PERDESİ

Ekim

Bolluk Ülkesi (2004, Amerika, 123')

Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak

(2004, Türkiye, 97')

Tahtadaki Kamera

(2003, Afrika-İn.-Fr., 92')

Bolluk Ülkesi (2004, Amerika, 123')

Wim Wenders
Ahmet Uluçay

Ntshaveni Wa Luruli

Wim Wenders

Kasım

Büyük Yolculuk (Fas,-Fransa, 2004, 108')

İzsürtücü (1979, S.S.C.B., 163')

General (1927, Amerika, 75')

İsmail Faruki
Andrey Tarkovsky

Clyde Bruckman
Buster Keaton

Aralık

Lumiere Kardeşler Kısa Filmleri (55')

Dr. Caligari'nin Muayenehanesi

(1920, Almanya, 70')

Potemkin Zirhlisi (1925, S.S.C.B., 75')

Lumiere Kardeşler

Robert Wiene
Sergey Eisenstein

Ne kadar kaçınsa da Batı'dan edindiğimiz kavramları kullanmak durumunda kaldığımızı söyleyen konuğumuz bu konuda zorlandığını, terminolojik hatalar yapmış olabileceğini, her türlü uyarı ve değerlendirmeye açık olduğunu belirtti. Kitabını tevazuyla bir el kitabı olarak gören, bu çalışmanın asıl ağabeylerini beklediğini söyleyen Turan Koç, biz okuyucu ve dinleyicilerine bir de ödev verdi: Karagöz gazellerini okumalı, okurken de Hacıvat'ın bir veli, Karagöz'ün de onun müridi olduğunu bilmeliydik. Özellikle sinemayla ilgilenen arkadaşlarımız için pek çok çıkarımın da mümkün olabileceğinin müjdesini veren konuğumuz, keyifli sohbetini verdiği bu ödevle nihayetlendirmiş oldu.

SAM Sinema Konuşmaları

Sinema ve Fotoğraf Üzerine

Ebru Ceylan

27 Kasım 2008

Değerlendirme: Esmâ Acar

Sanat Araştırmaları Merkezi'nin bu ay ilkin düzenlediği Sinema Sohbetleri'nde fotoğraf sanatçısı Ebru Ceylan ile sinema ve fotoğraf üzerine bir söyleşi gerçekleştirildi. Aynı zamanda kısa filmler de çeken Ebru Ceylan, eşi Nuri Bilge Ceylan'ın *Uzak* ve *İklimler* filmlerinde oyuncu ve sanat yönetmeni, *Üç Maymun* filminde ise senarist olarak çalıştı.

Sinema ve fotoğrafın, ortak araçları kullansalar da farklı üretim süreçlerine sahip olduklarını vurgulayan Ceylan, sanatsal ifade açısından edebiyatı en güçlü sanat dalı olarak görüyor.

Söyleşi boyunca sinema ve fotoğrafın ilişkisi, iki sanatın benzerlikleri, kullanılan dil bağlamında soru ve cevaplarla şekillendi. Ceylan, sinemanın üretimi zor bir sanat olduğunu, fotoğrafın ise şiir yazmak gibi yalnız başına ve daha rahat üretilebileceğini söyleyerek sinema için gerekli organizasyonu yapacak gücü kendisinde bulamadığını, bunun yerine ufak görevler aldığını, fotoğrafın ise hayatında naif ama önemli bir yeri olduğunu belirtti. Konuğumuz, sinema ve fotoğrafın ortak araçları kullandığını ama üretim süreçlerindeki farklılık dolayısıyla hiç benzemediklerini düşünüyor. Sinemanın zamanı kurgulayarak tüm sanatlardan ayrıldığını, fotoğrafın ise zamanı/anı dondurarak bir görsellik oluşturduğunu, ikisinin ayrı disiplinler olduğunu belirten Ceylan, diğer sanat dallarını da içeren sinemayı benzersiz, sanatsal ifade açısından ise edebiyatı en güçlü sanat olarak görüyor.

Sinemada fotografik görüntülerin kullanımıyla alakalı olarak Nuri Bilge Ceylan sineması için sorulan soru üzerine, sanatçı, kendisinin sinemada gelişmiş görüntüler kullanılmasını sevdiğini, Nuri Bilge Ceylan'ın da iyi bir fotoğrafçı olarak iyi görüntüler yakaladığını, bunun sinema için bir katkı sayılacağını belirtti. Ceylan'ın filmlerine Türk seyircisinin ilgisinin az oluşunu Türk seyircisinin izleme alışkanlığına, Avrupa'da daha çok izlenmesini ise izleyicinin böylesi bir sinemaya daha yatkın oluşuna bağladı. Sinemanın içinde fotoğrafın nasıl yer alması gerektiğiyle ilgili bir soruya, yönetmenin görsel alışkanlığı ve yönelimiyle alakalı olarak değişebileceği şeklinde cevap verdi. Sinemada görüntü kullanımının öne çıkması, biçim-içerik dengesini biçimin baskın çıkarak bozduğu yönündeki yoruma katıldığını belirten Ceylan, bu türün reklam estetiğine kaçabileceğini, dengenin iyi kurulması gerektiğini düşünüyor. Ama güçlü bir görsellik, sezgisel, mekânla, doğayla alakalı, belki hiç diyalogsuz verilen bir imajın, hayatın gerçeğine dair kendisine çok şey söylediğini de belirtmeden edemiyor ve bu nedenle atmosfer sinemasını çok seviyor. Hikâyenin öte tarafını hissettiren, bazı unsurları doğrudan izleyiciye sunmayıp, sadece fark ettiren görsellik kendisi için daha önemli bir yere sahip olduğunu belirtiyor. Eğer sanat sineması diye bir ayırım yapılacaksa kendisinin bundan yana olduğunu söylüyor. Sinemada görüntüye ağırlık verilirse, tamamen böylesi bir şeyin üzerine gidilirse şiir gibi bir sinemanın ortaya çıkabileceğini düşünüyor. Tabii bu durum, hikâyesi olan ve buna odaklanan iyi filmlerin önemini azaltmıyor onun gözünde; ikisini de aynı oranda önemli buluyor.

Sinemada *gerçek* hususunda, eğer yapılan belgesel değilse sinemanın gerçeği anlatmak zorunda olmadığını ama izleyiciyi yadırgatmamak için gerçekçi bir şekilde anlatmanın kaçınılmaz olduğunu belirten Ceylan, *gerçek* ve *gerçekçilik* kavramlarının nasıl birbirinden ayrıldığını örneklerle gösterdi. Sanatçı, son olarak iyi sanatçı olmanın imkânlarına bağlı olmadığını, iyi sanat eserinin de kuralları ve şartları bulunmadığını söyleyerek sözlerini noktaladı.

SAM Bir Birikime Yeniden Bakmak

Türk Romanına Kritik Yaklaşımlar-12 ***Türk Romanında Ev*** **Zeynep Uysal**

4 Aralık 2008

Değerlendirme: Neslihan Demirci

Sanat Araştırmaları Merkezi'nin Türk romanı eksenindeki Aralık ayı konuğu, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün genç hocalarından Zeynep Uysal'dı. Son yıllarda Türk romanı üzerine derinlikli çözümler içeren tematik çalışmalar yapılıyor. Türk edebiyatında ev ve mekânın nasıl algılandığı sorusundan yola çıkan Uysal da, ilk evresinden bu yana Türk romanının çeşitli örneklerini temel alarak anlatılarda *ev* izleğinin nasıl kurgulandığını araştırmış. Konuşmacı sunumu

boyunca, evden kaçma ve eve bağlanma arasındaki gerilimin üzerinde ilerleyen *ev* imgesini incelediği çalışmasını ana hatlarıyla özetledi.

Zeynep Uysal, başlangıç noktası olarak Kemal Tahir'in *Bir Mülkiyet Kalesi* adlı romanında evin sığılılan yer olmasına, sağlamlığına ve korunaklılığına yapılan vurguya değindi. Arzu edilen özellikleriyle romana adını veren ev, taştandır; kale gibidir. Ama evin içindeki hayat, her yönüyle "sağlam ev" hayalini sürekli sekteye uğratmaktadır.

Varoluşumuza dair önemli kavramlardan biri olan *ev* geniş anlam dairesinde, hane-yuva-aile karşılıklarının da ötesine geçer; aidiyettir, topraktır, yurttur, vatandır. Mekân, kimlik algımızın bir parçasıdır. Konuğumuz, kimileyin birbiri yerine kullanılan *mekân* (place) ile *uzam* (space) kavramlarını birbirinden ayıran bir coğrafyacının tespitine dayanarak mekânın güvenliği, uzamın ise özgürlüğü işaret ettiğinin altını çizdi. Mekâna bağlansak da, sonsuzluk duygusu veren, sınırsız bir uzamın özlemini taşıyırız. Sığındığımız mekân dar geldiğinde özgürlük ihtiyacı baskın gelir, mekânın dışına taşmak isteriz. Aksine, ait olduğumuz mekândan sürüldüğümüzde ise öncesinde özlediğimiz sonsuzluk duygusu kâbusa dönüşür.

Uysal, evle ilgili terminolojinin yaşadığımız yerle varoluşun ilişkisini ele verdiğini hatırlattı. Mekânın kökenindeki *kevn*, var olmak, vücut bulmak demektir. Tasavvufta kişinin *bi-mekân* oluşu, yani mekânsızlığı, Allah söz konusuysa *la-mekânlığa* dönüşür. Mesken, sükûn bulunan yerdir. İskân, sakin, meskûn aynı kökten türemiş; her iki anlamı da içeren kelimeler...

Latince evle ilgili kavramların başında *locus amanus* geliyor; Zeynep Uysal'ın verdiği karşılıkla "cennet-mekân". Mutsuzluğa, hayal kırıklıklarına yer verilmeyen, huzurun var olduğu ideal mekânın kastedildiği bu kavram, Homeros'ta önce doğayla, sonra evle özdeşleştirilir. *Locus terribilis* ise dehşet mekânı olarak karşılanabilir. Acı çeken birey için bulunduğu yer, artık yıkım mekânıdır. Bu da Hamlet'te, Don Kişot'ta örnekleri görülen bir ifade.

Zeynep Hanım'ın anlatıcının mekân algısına yönelik yorumu, kimliğin sorun hâline geldikçe mekânın da kılık değiştirdiği şekildeydi. Aslında mekân fiziksel özellikleri itibarıyla çok farklı olmayabilir, bireyin bakışıyla ilgili bir değişimdir söz konusu olan. Kişi kendini mutlu hissettiğinde etrafına pembe gözlüklerle bakar, acı çekiyorsa karanlık bir perdenin arkasından görür her şeyi. Kurgusal metinlerin tarihi akışına baktığımızda, kahramanların bozulan ideal mekânlarını tekrar kurma çabasına girdiklerini görürüz. Romanlar da "ev" in cennet mekândan nasıl dehşet mekânına dönüştüğünün hikâyesidir bir yanılla.

Tanzimat romanında "bi-mekân"lık olgusu çok sık işlenen bir unsurdur. Tanzimat aydınının girdiği zihinsel çatışmanın ya da Jale Parla'nın da vurguladığı babasız kalma duygusunun olağan bir sonucu olarak bireyin altındaki zemin her anlamda kayganlaşmıştır. Diğer bir deyişle mekân korunaklılığını yitirmektedir. Bu dönemde mekân, ahlâk ilişkisiyle ele alınıyor; ev, dış dünyanın kirinden koruyan, mahremiyetin bulunduğu yerdir.

Henüz On Yedi Yaşında adlı romanda "ev-lenmek" ifadesi iki anlamıyla da gerçekleşir. Evlilik

Türk edebiyatında ev ve mekânın nasıl algılandığı sorusundan yola çıkan Uysal, Türk romanının çeşitli örneklerini temel alarak anlatılarda ev izleğinin nasıl kurgulandığını araştırmış.

bağıyla yeni bir evin/ ailenin mensubu olursunuz, bu mekân bütün korunaklılığı haizdir. Ahmet Mithat'ın romanlarında batılılaşma, yaşanması gereken bir süreç ve değışimdir; ama ahlâkın bozulmaması şartıyla. Adı geçen romandaki kahraman Kalyopi, genelev kadınıyken “ev sahibi” olmayı hak etmiştir; çünkü masumdur. Böylelikle ilk kez bir genelev kadını Ahmet Mithat'ın romanına -ancak idealize edilmiş ve bir dönüşüme tabi tutularak- girebilmiştir.

Halit Ziya'nın üzerinde uzunca duran Uysal, yazarın temel izleklerinden birinin *ev* olduğunu söyledi. İlk romanı *Sefile*'de *Henüz On Yedi Yaşında*'daki tam tersi bir görüş yer alıyor. Burada ev, artık muhafazakâr bir kale değıldir; savunulan tez, kalenin nasıl korunamadığı ve nasıl yıkıldığıdır. Romanın kahramanı Mazlume, gayrimüslim olmayan bir sokak kadınıdır; bu yönüyle oldukça tepki toplamıştır. Ev, bireyselleşmenin mekânıdır, idealden çok uzaktır, yıkıma doğru gitmektedir. Uysal, Halit Ziya'nın farklı romanlarına atıflarda bulunarak, Ahmet Mithat'ın aksine, meselelere ahlâkçı yaklaşmayan yazarın, “ev”i romanlarında nasıl konumlandığını örneklendirdi.

Bireyselliğın öne çıktığı Serveti Fünun romanlarında kişilerin ruh hâlleri ve yeni gelişen Osmanlı burjuvazisi mekân tasvirlerine yansıtılıyordu. Bu romanlardaki bunalımlı atmosfer ve iç karartıcı tasvirlerde istibdat döneminin de etkisi vardı.

Yakup Kadri'nin romanlarında görülen ilk yenilik, milliyetçiliğın etkisiydi. *Kiralık Konak*'ta konağın dağılması alegorisi üzerinden hem ailenin, hem de imparatorluğın parçalanması sembolize ediliyordu. Halit Ziya'nın kişileri bireyselliklerini gerçek-

leştiremedikleri için evden kopuyorlarken, Yakup Kadri'de evin dağılması cemaat aidiyetini yitirmeleri yüzündendi. *Ankara* romanında ise ev, yozlaşma ve yanlış batılılaşmanın mekânı olmasıyla eleştirilir. 1930'larda evler cumhuriyet restorasyon sürecinin başlangıç noktası olarak görülmekte, bu alanda hummalı bir çaba sergilenmekteydi. Mimarî açıdan da ahşap yerine beton yapıların yaygınlaşması bu bilinçli tercihin şehir mimarisinde tecessüm etmesiydi.

Sunumun büyük kısmında, değıerlendirmeler cumhuriyet dönemi romanına dek gelebildiğı için modern romana kalan kısıtlı vakitte birkaç esere kısaca değıinildi. Modern dönemde *ev* imgesi apayrı bir duruma gönderme yapıyordu; artık bireyselleşmenin mekânı değıil, bireyselleşmeye engel teşkil eden bir ayak bağıydı ev ve aile. Sözğelimi *Tutunamayanlar*'ın ana karakteri Turgut için *ev* yerleşikliğın, kurulu düzenin simgesi olduğundan kaçılması gereken bir unsurdur. Bireyin düşünmesi için kafasını meşgul eden onca oda isimlerinden, burjuva adetleri ve eşya yığından uzaklaşması gerekir. Burada, baştaki kavramlarla söylersek, felaket mekâna dönüşmüş evden mekânsızlığa kaçış seçiliyordu.

Yine modernliğe ve orta sınıfın kodlarına itirazın keskin ifadesi olarak *Aylak Adam*'da, Kemalist ideolojinin ve burjuvanın eleştirisi açısından *Ölmeye Yatmak*'taki ev imgesi benzerlik gösterir. Sonuç olarak anlatılardaki ev imgesine dair naif yaklaşım, 1950'lerden sonra yerini kaçmak- kurtulmanın anlatımına bırakır.

***Bilim ve Sanat Vakfı
Sanat Araştırmaları
Merkezi***

23 Kasım 2008 Pazar

**UZUN SÜRMÜŞ BİR AKŞAM:
ÖLÜMÜNÜN 50. YILINDA YAHYA
KEMAL BEYATLI**

I. OTURUM

Yahya Kemal Şiirinin Derin Kökleri

Oturum Başkanı: **Őskender Pala**

Mehlika Sultan'da Mürşidin
ve  ıkrıĝın Yokluĝu:

Yahya Kemal Őiirinde "Metinler arasılık",
"Olumsuzlama", "Yanlış Okuma" /

Alphan Akg l

Medd  Cezr'in Bıraktıĝı Aĝır Mimari ya
da Unutmakla Hatırlamak Arasında

Yahya Kemal Őiirine Arkeolojik Bir Bakış
/ **Mehmet Can Doĝan**

Yahya Kemal'in Şiir Estetiĝi / **Turan Koç**

Yemek Arası: 12.00- 13.30

Kimi sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde çalışan, kimi kendine edebiyatı uĝraŐ olarak seçmiş yazarlar ve akademisyenler, Şairin çeşitli yönlerini farklı bakış a ıllarıyla tartıŐtılar.

***Uzun Sürmüş Bir Akşam:
 l m n n 50. Yılında Yahya
Kemal Beyatlı***

23 Kasım 2008

Deĝerlendirme: Neslihan Demirci

Bilim ve Sanat Vakfı, Sanat Araştırmaları Merkezi'nin d zenlediĝi "Uzun Sürmüş Bir Akşam:  l m n n 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı" baŐlıĝını taşıyan sempozyum, 23 Kasım 2008 Pazar günü vakfın Vefa'daki merkezinde gerçekleştirildi.

Bilim ve Sanat Vakfı Yahya Kemal Beyatlı'nın ölümünün 50. yılı münasebetiyle yoĝunlukla İstanbul'da düzenlenen anma programlarının son hal-kasına ev sahipliĝi yaptı. 23 Kasım Pazar sabahı saat 10.00'da Dr. Mustafa  zel'in "HoŐgeldin konuŐ-

II. OTURUM

13.30-15.00

Politik Bir Figür Olarak Yahya Kemal

Oturum Başkanı: **Mümtaz'er Türköne**

Osmanlı'nın Şarkısı,

Cumhuriyet'in Türküsü:

Türk Mukaddesatçılığının Yorgun Savaşçısı

/ **Bekir Berat Özipek**

Eve Dönmek Ama Hangi Yolla:

Yahya Kemal'de Kendiliğin Kurulum

Mekâmı Olarak Vatan / **Nazım İrem**

Malazgirt'ten Medeniyete Yahya Kemal'in

Politik Grameri / **Murat Yılmaz**

Kahve Arası: 15.00- 15.30

III. OTURUM

15.30-17.00

Bir Memleket Tarihçisi Olarak Yahya Kemal'in Kültür Paradigmasını Anlamak

Oturum Başkanı: / **Beşir Ayvazoğlu**

Gelenekten Modernliğe Kültürden Medeni-

yete Yahya Kemal'e Bakmak /

Sadık Yalsızuçanlar

Hikâye Edilen Şiir: Bir İmge Olarak Tarih

/ **Erol Köroğlu**

Doğu'nun Simgesel Tüketimi Açısından

Benlik İnşası: Atık-Valde Sokağı Nereye

Çıkar? / **Yasin Aktay**

Değerlendirme

İskender Pala'nın başkanlığını üstlendiği ilk oturumda Yahya Kemal'in şiir dünyasına, Mümtaz'er Türköne'nin yönettiği ikinci oturumda ise şairin politikayla ilişkisine odaklanıldı.

ması"yla başlayan program üç oturumdan oluşuyordu. Prof. Dr. İskender Pala'nın başkanlığını üstlendiği ilk oturumda Yahya Kemal'in şiir dünyası, Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne'nin yönettiği ikinci oturumda, şairin politikayla ilişkisi, Beşir Ayvazoğlu'nun başkanlığındaki son bölümde ise Beyatlı'nın tarih ve medeniyet bağlamındaki görüşlerine odaklanıldı. Her üç oturumun, alanlarında yetkin oturum başkanları, kendi birikimlerini yansıttıkları değerlendirmeleriyle sempozyuma katkıda bulundular.

"Yahya Kemal Şiirinin Derin Kökleri" başlığını taşıyan ilk oturumda Yahya Kemal şiirini modern kurgulardan yola çıkarak değerlendiren genç akademisyen Alphan Akgül, ilginç çalışmasıyla dikkat çekti. Beyatlı'nın sıklıkla anılan şiirlerinden "Mehlika Sultan"la Şeyh Galib'in *Hüsnü Aşk*'ını, "metinler arasılık" açısından karşılaştırarak hem tasav-

Beşir Ayvazoğlu'nun yönettiği son bölümde Beyatlı'nın tarih ve medeniyet bağlamındaki görüşlerine yer verildi.

vuf geleneğinin bir alegorisi, hem de modern şiirin habercisi olarak okumanın mümkün olduğu tezini gerekçeleriyle savundu.

Gazi Üniveritesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden Dr. Mehmet Can Doğan, Yahya Kemal şiirini yeşerdiği toprak bağlamında ele aldı. Malazgirt'i "Türkler'in kablettarihi" diye niteleyen Yahya Kemal şair-entelektüel kimliğiyle Osmanlı'nın geride bıraktığını, gelgitin "cezr" dönemi olarak görüyor, toplumun Balkan Savaşları sonrasında girdiği "medd" döneminin oluşturduğu değerlere yöneliyordu. Doğan, med-cezir imgesi üzerine kurduğu Yahya Kemal'in poetik söylemini; hem dönemin yarattığı çalkantı, hem biyografik açıdan şairin kendi ailesinde yaşadığı hayal kırıklığı, hem de tarihi zemin üzerine inşa edilmiş poetikası bağlamında açıkladı.

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Turan Koç ise kendine özgü yorumu ve şair gözüyle, batılılaşma maceramızın vahim kırılma noktalarından birinde bütün duyarlılığıyla bu kırılmayı hissetmiş bir şair olarak Yahya Kemal'in şiirini estetik boyutları açısından inceledi.

"Politik Bir Figür Olarak Yahya Kemal" başlıklı ikinci oturumda Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden Doç. Dr. Bekir Berat Özipek, Yahya Kemal'in muhafazakâr olup olmadığı sorusunun peşine düştü. Siyasetbilim açısından muhafazakâr duyarlılığa sahip görünen Beyatlı'nın ideolojik aidiyeti değerlendirilirken yazdıkları ve söyledikleri yanında, metinlerinin satır aralarının da okunması gerektiğini vurguladı.

İzmir Ekonomi Üniversitesi'nden Nazım İrem Yahya Kemal'deki vatan olgusunu inceleyen sunu-

munda, vatani sıkça referans gösterilen yeni ev imgesiyle ele aldı. Yahya Kemal'in İstanbul'unun nerede durduğuna da değindi.

Yazar Murat Yılmaz ise Osmanlı yerini ulus-devlette bırakırken, değişen paradigmadan yola çıkarak Yahya Kemal'in duruşunu anlayabilmek için, şairin Ziya Gökalp'ten farklı olarak milletleşme kavramıyla ne kastettiğinin doğru algılanması gerektiğinin altını çizdi. Bugünün siyasi konjonktüründen de örnekler veren Yılmaz, Yahya Kemal o dönemin milliyetçilik halkasına tamamen dahil olmadığını, olsa olsa kısmen etrafında dolaştığını dile getirdi. Yılmaz'a göre Yahya Kemal'in muhafazakârlığı geleneksel özgürlük ve otoriteyi değil, geleneksel kültürü benimseyen bir aidiyet olarak okunmalıdır.

"Bir Memleket Tarihçisi Olarak Yahya Kemal'in Kültür Paradigmasını Anlamak" başlığını taşıyan son oturumda ise Beşir Ayvazoğlu Yahya Kemal'in bakış açısını anlamak için Balkan Savaşı ve Mondros Mütarekesi'nden sonra dönemin bütün aydınlarında görülen tramvayı hesaba katarak değerlendirmek gerektiğinin altını çizdi.

Yahya Kemal'in gelenekle modern arasında nerede durduğunun belirlenmesi için geniş bir açıdan bakan Sadık Yalsızuçanlar, şairle T.S. Eliot'un gelenek çizgilerinin örtüştüğü tezinden yola çıktı. 'İhtiyar Şark'ın son firarilerinden biri olan şairin modernlikten ziyade geleneği yeniden kurmaya odaklanmış bir duruş çizdiğini savundu. Osmanlı'yı şiir, musiki, mimari şeklinde üç estetik boyutta tanımak için Beyatlı'nın isabetli bir adres olduğunu belirtti.

Boğaziçi Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Erol Köroğlu, "Çok insan anlayamaz eski mûsikimizden/

Ve ondan anlamayan bir Şey anlamaz bizden” diye başlayan “Eski Musiki” adlı Őiiriyle başladığı konuşmasında Yahya Kemal’in Şiirini “ulusal kimlik labortuarı” olarak niteledi. “Eski Musiki” Şairi bunu iki araçla yapıyordu: Őiirde tahkiye ve imge haline getirilen tarihle.

Koroğlu, Yahya Kemal Şiirlerinin manzum hikâyeyle akraba olduğunu savundu. Őiirde olay örgüsüne en iyi örneklerden biri olarak “Süleymaniye’de Bayram Sabahı”nı bu açıdan inceledi. Bu teze göre Şair, Bergson’un da etkisiyle okuruna geçmiş ve Őimdiyi belirsizleştiren; bilgi veren değil, tahayyül ettiren bir tarih algısı sunuyordu.

Selçuk Üniversitesi’nden Prof. Dr. Yasin Aktay ise Yahya Kemal’in “Atik Valde Sokağı” adlı Şiirini Şairin modernleşme ile gelenek, Doğu ile Batı, geçmişle Őimdi arasında yaşadığı çatışmayı cisimleştiren bir metin olarak değerlendirdi.

23 Kasım Pazar günü Yahya Kemal’le ilgili ders kitaplarında tekrar edilen klişelerden öteye geçmeyi başarmış çabalar somutlaştı. Sempozyumun, bu anlamda, gelecekteki entelektüel verimler açısından umut verici bir ışık yaktığı da söylenebilir. Kimi sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde çalışan, kimi kendine edebiyatı uğraş olarak seçmiş yazarlar ve akademisyenler, Şairin çeşitli yönlerini farklı bakış açılarıyla tartıştılar. Sempozyum birbirinden farklı görüşlerin ortak bir platformda dilelendirilmesi açısından verimli bir örnek teşkil etti; konu sosyal bilimler ve edebiyat etrafında dönüyorsa, tek doğru ve tek gerçekten dem vurulamazdı çünkü.

Sanat Araştırmaları 2008 Güz Seminerleri

GİRİş SEMİNERLERİ

Görsel Sanatlara Giriş İhsan Kabil

TEMEL SEMİNERLER

Edebiyat Kuramları
Divan Őiirine Giriş
Modern Türk Romanı
Müzik Düşüncesi ve Tarihi
Şiir Sanatı
Hasanalı Yıldırım
Vildan Serdaroğlu
Neslihan Demirci
Rahime Demir
Yalçın Çetinkaya
M. Lütfi Ően

ÖZEL SEMİNERLER

İslâm Hat Sanatına Giriş
Mesnevi Okumaları
Sinemanın Őiiri
Tanzimattan Sonra Edebî Tartışmalar
Hilâl Kazan
İsmail Güleç
Faysal Soysal
Abdullah Uçman

İHTİSAS ÇALIşMALARİ

Hayal Perdesi Sinema Grubu
Poetik Okumalar
Yazı İşliği
İhsan Kabil
M. Lütfi Ően
Hasanalı Yıldırım

ATÖLYELER

Roman Okuma Grubu
Senaryo Atölyesi
Neslihan Demirci
Rahime Demir
Gökhan Yorgancıgil

Ahmet Zaatar*

Mahmud Derviş

Çeviren: Erdal Alovera

(...)

Her günkü Ahmed

Saf ve Basit Ahmed

Nasıl kaldırdın ayrırlıkları

Meyveyle taş arasında

Kurşunla geyik?

Arap Ahmed, diren!

Kuşatma altında gezeceğiz

Ulaşıncaya dek kıyısına

Ekmegin ve dalgaların.

leceğiz dş uğruna

Bir yurdun

Ve bekleyen yaseminlerin.

Karakuyu, Osmanlı örneğinde tarihsel coğrafya çalışmalarının, İslâm şehri ve Osmanlı şehri kavramlarının daha iyi anlaşılmasına ve yeniden düşünülmesine katkıda bulunacağını vurguladı.

TAM Tez / Makale Sunumları

Coğrafi Yöntemler, Tarihsel Veriler: Manisa'nın Tarihi Coğrafyası

Mehmet Karakuyu

11 Ekim 2008

Değerlendirme: Ebu Bekir Ceylan

Tez/Makale sunumlarının 66. oturumunun konuğu Fatih Üniversitesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi Mehmet Karakuyu idi. Karakuyu, Ankara Üniversitesi'nde 2005 yılında tamamladığı "Manisa'nın Tarihi Coğrafyası" başlıklı doktora tezini sundu.

Karakuyu'nun tezinde topoğrafya, yerleşim ve Coğrafi Bilgi Sistemlerini kullanması ve tarihsel verileri haritaya aktararak Manisa'nın tarihi coğrafyasını incelemesi genelde sosyal bilimciler, özelde ise tarih araştırmacıları için önemli ve nispeten yeni bir metodoji sunmaktadır. Bu perspektifle hazırlanan akademik eserlerin/tezlerin tarihsel coğrafya çalışmalarını daha kolay anlaşılır hale getirdiği açıktır.

Sunumuna Manisa'nın Antik çağlardaki durumu hakkında bilgi vererek başlayan Karakuyu, yerleşim alanının belirlenmesinde topoğrafyanın ve karstik arazi yapısının yanısıra güvenlik, savunma, su ve ekonomik imkânların rolüne de dikkat çekti. Manisa önemli yolların kesiştiği bir noktada kurulmuştur. Bizans döneminde yerleşim tamamen ka-

le içindedir. Daha sonra Saruhanoğulları'nın merkezi olan şehir, Bizans döneminde 18 hektarlık bir alan üzerine kuruluyken, bugün 1365 hektarlık alanı kaplamaktadır. Osmanlı döneminde, özellikle şehzadelerin Manisa'ya gelmeleriyle şehrin hareketlendiği görülmektedir.

Çalışmasını Manisa şehir merkezi ile sınırlandıran Karakuyu'nun ifadesiyle, 15. yüzyılda yerleşim sadece Sandıklale mevkiindedir. Zamanla şehir kuzeydoğuya doğru gelişmiştir. Tanzimat döneminden itibaren okul, hükümet konağı ve tren istasyonu gibi kamu binaları şehrin bu bölgesinde yapılmıştır. Şehrin ticarî faaliyetlerin yoğunlaştığı İzmir'e doğru genişlemesiyle gelişen ekonomik faaliyetler, şehrin tepelik bir bölge olan Sandıklale'den dışarıya, ovaya doğru gelişmesini tetiklemiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren faytonların ve arabaların kullanılmaya başlamasıyla birlikte Manisa şehir merkezinden tren istasyonuna doğru bir yol yapılmıştır. Bu bağlamda İstanbul'u İzmir'e bağlayan yolun Manisa tarihinde büyük bir önemi vardır.

Yunan işgalinin Manisa tarihindeki etkisini de rakamlarla net olarak ortaya koyan Karakuyu, %75'i bu işgal sırasında yakılan/harap edilen şehirdeki tahribatın boyutlarını göstermektedir. Zira, bu dönemde Manisa'da 3500 civarında insan yanarak, 855 kadarı da kurşunlanarak öldürülmüştür. Bu rakamlar Manisa nüfusuna göre oldukça yüksektir. İşgalden önce varolan 14000 evden sadece 1180'i mevcudiyetini koruyabilmiştir. Yangın ve tahribattan dükkan ve hanlar da büyük zarar görmüştür. Bu tahribatı haritaya da yansıtan Karakuyu'nun verileri, işgalden zarar gören bölgelerin şehir merkezinde yoğunlaştığını, şehrin çevresindeki bölge-

TAM Yuvarlak Masa Toplantıları

TEZ/MAKALE SUNUMLARI

Coğrafi Yöntemler, Tarihsel Veriler: Manisa'nın Tarihi Coğrafyası Modern Türk Tarihçiliğinin Öncüsü Fuat Köprülü ve Fikirleri	Mehmet Karakuyu 11 Ekim 2008 Abdülkerim Aslısoy 10 Kasım 2008
--	--

BİR KİTAP BİR YAZAR

Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası	Cemil Koçak 22 Aralık 2008
--	-------------------------------

TARİH OKUMALARI

Hatıralarla Yakın Tarih (5): Atıf Hüseyin Bey, Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri (1909-1918) Hatıralarla Yakın Tarih (6): Selim Ali Selam, Beyrut Şehremininin Anıları Hatıralarla Yakın Tarih (7): Çerkeşyüzde Halil Halid Bey, Bir Türkün Ruznamesi	Feyzullah Yılmaz 5 Eylül 2008 Kazım Baycar 10 Ekim 2008 Meryem Üke 7 Kasım 2008
Hatıralarla Yakın Tarih (8): Samet Ağaoglu, Babamın Arkadaşları	F. Samime İnceoğlu 5 Aralık 2008

SOHBET

Vefatının 90. Yılında Gerçek Abdülhamid'in İzinde	Kemal Karpat 17 Ekim 2008
Enderun Kitabevi	İsmail Özdoğan 24 Kasım 2008

PANEL

Görünmeyen Umman: 70. Ölüm Yıldönümünde Ahmet Avni Konuk	15 Kasım 2008
---	---------------

ATÖLVE ÇALIŞMASI

Vefatının 90. Yıldönümünde II. Abdülhamid ve Dönemi	18-19 Ekim 2008
--	-----------------

SEMPOZYUM

Osmanlı Taşrasında II. Meşrutiyet	20 Aralık 2008
-----------------------------------	----------------

lerin ise nispeten daha az etkilendiğini göstermektedir. 1923-1936 arasında şehirdeki gelişimin duranlaşması da, tahrip olan bölgelerdeki onarımın bu dönemde yapılmasındandır.

Manisa'da arazi çalışması yapan Karakuyu, bölgenin topoğrafya haritasını çıkarıp GPS-CPS sistemleri ile tarihî binaların koordinatlarını harita üzerine geçirerek lokalizasyonlarını yapmıştır. Topoğrafya haritalarını sayısallaştırarak üç boyutlu hale getiren Karakuyu, mahalleleri ve fizikî üniteleri harita üzerinde göstermektedir. Bu fizikî ünitelerle hem mahalle içi ilişkilerin hem de mahallelerin birbirleriyle ilişkilerinin ortaya çıkarılması büyük önem arz etmektedir. Cami, medrese, hamam, mescit, tekke, çeşme gibi yapılar harita üzerinde konumlandırılmıştır. Karakuyu, dinî ve sosyal kurumların yapılış tarihleri ile şehrin gelişimi arasındaki ilişkiye de vurgu yapmaktadır.

Hane sayılarına göre mahallelerin nüfus yoğunluğunu tespit eden Karakuyu, ayrıca gelir düzeylerine göre de mahalleleri tasnif etmektedir. Buna göre, şehir merkezindeki mahalle nüfusu çevrede bulunan mahalle nüfuslarına oranla daha zengindir. Şehirde gayrimüslim nüfus genellikle müslüman mahallelerinin içine yayılmış iken, 19. yüzyılda ticaret merkezi olan İzmir'e doğru yayılan Yahudilerin belli bir mahallede toplanması hedeflenmiştir. 58 mahalle tespit eden Karakuyu, çalışmasında Osmanlı dönemindeki mahallelerin yerlerini ve sınırlarını belirlemiştir.

Karakuyu Manisa'daki tarihî yapıları merkeze alarak ve etrafında tampon bölgeler oluşturarak, şehrin yüzyıllar içerisindeki gelişimini de incelemektedir. Mescit, cami, medrese, çeşme ve hamam gi-

Asılsoy, tezinde Fuat Köprülü'nün hayatını, eserlerini ve *modernleşme* kavramı çerçevesinde yaşadığı dönemle paralel olarak fikirlerini inceliyor.

bi tarihî binaların etrafına bilgisayar ortamında tampon bölgeler oluşturup tarihî ve coğrafi verilerle bu tampon bölgeleri netleştiren Karakuyu, mahallelerin sınırlarını kabaca belirlemiştir. Dere ve nehir gibi coğrafi doğal sınırlar da, tampon bölgelerin şekillendirilmesi ve mahalle sınırlarının netleştirilmesinde dikkate alınmıştır.

Karakuyu, sunumda Osmanlı örneğinde tarihsel coğrafya çalışmalarının, İslâm şehri ve Osmanlı şehri kavramlarının daha iyi anlaşılmasına ve yeniden düşünülmesine katkıda bulunacağını da vurguladı.

Modern Türk Tarihçiliğinin Öncüsü Fuat Köprülü ve Fikirleri

Abdülkerim Asılsoy

10 Kasım 2008

Değerlendirme: Tubanur Saraçoğlu

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği Tez/Makale sunumlarının Kasım ayındaki 67. programında Abdülkerim Asılsoy'un Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde hazırladığı, "Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri" başlıklı tezi tartışıldı. Asılsoy, Fuat Köprülü'nün hayatını, eserlerini ve *modernleşme* kavramı çerçevesinde yaşadığı dönemle paralel olarak fikirlerini incelediği doktora tezini geçtiğimiz aylarda başarıyla savunmuştu.

Sunumuna Köprülü'nün hayatı hakkında bilgi vererek başlayan Asılsoy, Fuat Köprülü'nün meşhur bir aileye mensup olduğunu ve nesebinin Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'ya dayandığını belirtti ve ekledi: "Fuat Köprülü yazı hayatına erken bir dönemde Abdülhamit'e yazdığı övgü dolu şiirlerle başlamıştır." Eğitime, sıbyan/mahalle mektebine gitmeden rüşdiyede başlayan Köprülü, daha sonra Mercan İdadisi'ne devam etmiş ve 1907'de Mekteb-i Hukuk'a geçmişse de burayı bitirmemiştir. Asılsoy, Köprülü'nün -İslâm hukuku hocalarından istifademekle birlikte- "Batı hukuku hocalarının meseleye vakıf olmadığı, kendisinin onların kullandığı kaynakları daha iyi bildiği" düşüncesiyle Mekteb-i Hukuk'tan ayrılmasının önemli olduğuna değindi. Fransızca bilen Fuat Bey'in, ilmî Fransızca dergilerini erken denilebilecek bir yaşta takip ettiğine de işaret edildi.

Asılsoy, Köprülü'nün 1913'de, 23 yaşındayken yazdığı "Türk Edebiyatı Tarihinde Usul" makalesiyle tarih usulüne dair takip edeceği metodu da vaz ettiğini söyleyerek, bu konuda müstakil başka bir eser yazmadığına değindi. Yine gençlik yıllarında *Servet-i Fünûn*'da da edebiyat ve sanat ağırlıklı yazılar yazan Köprülü, bu dönemde dilin sadeleştirilmesi konusunda Genç Kalemlerle tartıştığı halde, ilerleyen yıllarda *Türk Yurdu*'nda aynı kişilerle ortak bir mefkûre etrafında birleşecektir.

Köprülü'nün 28 yaşındayken kaleme aldığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde kullandığı -hem birkaç asır hem de farklı coğrafyalar arasında gidip gelen- yazım tarzının tarihçiliği açısından önemli olduğuna değinen Asılsoy, ayrıca Clement Huart'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nun yı-

kıldığı bir dönemde yazılan bu eser ilmi bakımdan yeniden bir devlet kurma çabası olarak görülebilir” yorumunu da aktardı. Köprülü, bu eserinden sonra uluslararası bir üne kavuşmuş ve Avrupa’nın muhtelif ilim mecmualarında bilimsel makaleler yayınlanmaya başlamıştır.

Gençlik yıllarında teşkilât-ı mahsusayla alakası olduğu tesbit edilen Köprülü’nün mebus seçilme isteği Talat Paşa tarafından geri çevrilmiştir. Asılsoy erken yaşta siyasetin içinde olmaya çalışmasına rağmen onun ancak 1935 yılında milletvekili olduğunu aktarırken, CHP’ye muhalefet için 300 civarında köşe yazısı kaleme aldığına dikkat çekti ve Demokrat Parti’nin muhalefet yıllarında fikrî planda taşıyıcısı olduğunu söyledi.

Asılsoy, bu bilgilerin ardından onun tarihçiliği hakkındaki değerlendirmelerini paylaştı:

Sosyal ve metodik tarihçiliğin Türkiye’deki kurucusu olarak kabul edilebilecek Fuat Köprülü, bu akımın öncülerinden farklı olarak sistematik bir yol takip etmiştir. *Büyük adamlar* kavramsallaştırmasına ve kroniklerdeki *hükümdar*, *vezir*, *kumandan*, *âlim* ve *mütefekkirler* tarihine karşı olmasından dolayı, kaynak kullanımını bakımından da tarih yazıcılığına farklı bir bakış getiren Köprülü, edebî eserleri, menâkıpları ön plana çıkarmıştır. Bir cemiyetin tarihi yazılırken kullanılması gereken en önemli kaynakların türküler, şiirler, terâcim-i ahval kitapları ve menâkıpnameler olduğunu çalışmalarında vaz eden Köprülü’nün bu duruşunda, Ahmet Cevdet Paşa ve daha sonra bir ekol olacak Annales çizgisi etkili olmuştur.

İlk okunduğunda Köprülü’nün tekâmüle karşı olduğu düşüncesi zihinlerde uyansa da, aslında o, tekâmülün tedriciliğine karşıydı ve ani sıçrayışlarla

gerçekleşebilecek bir tekâmül anlayışına sahipti. Onun bu tavrı devletin yanında/gelenekçi olmasıyla ilgiliydi. Zira imparatorluk yıkılırken, tekâmülün tedriciliğini kabulü etmek “uzun bir süre gerektirecek çözümler” anlamına geliyordu. Fakat Köprülü ve çağdaşlarının bu anlamda, o kadar vakitleri yoktu, hızlı bir şekilde çözüm üretmeleri gerekiyordu ki bu da ani sıçrayışlarla devletin gelişiminin mümkün olduğu düşüncesiyle paraleldi.

Köprülü’nün Türk tarihi yazımına getirdiği temel yaklaşımlardan biri de, umumi Türk tarihi zaviyesinden bakmaktı; yani Türk tarihinin sınırları, başlangıcından nihayetine kadarki safhaların bir bütünü olmalıydı. Bir başka yaklaşım biçimi olarak süreklilik vurgusuna da dikkat çeken Köprülü, araştırmalarında mutlaka Orta Asya’ya göndermeler yapmıştır; mesela İslâmiyet’le birlikte Anadolu’da ortaya çıkan *Babaların*, putperest ozanların bir devamı olduğu yönündeki tezleri. Köprülü’nün bir başka önemli yaklaşımı da Türk tarihini, İslâm medeniyeti içerisinde değerlendirmesi, İslâm medeniyetini de umumi dünya tarihi içerisine yerleştirmesidir.

Asılsoy, çalışmasında Fuat Köprülü’nün fikirlerini *modernleşme* bağlamında ele aldığı, onun II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi yazılarının farklı hususiyetlere sahip olduklarını ve bunun da biyografisiyle paralel okunarak değerlendirilebileceğini söyledi ve Köprülü’nün bu dönemdeki çalışmalarının ağır siyasî ve sosyal şartlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini de ekledi. Asılsoy’a göre, bu dikkate alınmadığı takdirde, mesela medreselelere dair görüşlerindeki farklılığı ya da Birinci Türk Tarih Kongresi’nde ileri sürülen tezi niçin eleştirmede doğru bir şekilde değerlendiremeyiz.

TAM Tarih Okumaları

Hatıralarla Yakın Tarih-5: Âtîf Hüseyin Bey, Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri (1909-1918)

5 Eylül 2008

Değerlendirme: Feyzullah Yılmaz

Osmanlı son döneminin en dikkate değer şahsiyetlerinden olan II. Abdülhamid, aynı zamanda çeşitli meseleler dolayısı ile yakın tarihimizin en çok gündeme gelen/tartışılan isimlerinden birisidir. Bu çerçevede, son yıllara kadar devam eden tartışmalardan birisi de Sultan Abdülhamid'in hatıraları problemiydi. 1919 yılında *Utarit* dergisinde *Hâtırât-ı Abdülhamid Hân-ı Sâni* başlığı ile yayınlanan ve 1940'ların sonlarından itibaren de *İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri* (1949), *Abdülhamid Anlatıyor* (1964), *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* (1975), *Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri* (2002 vd.) adları ile basılan kitaplara rastlamaktayız. Söz konusu bu eserlerin aslında Abdülhamid'e ait olmadıkları artık kesinlik kazanmış bulunuyor. Diğer taraftan Abdülhamid hatıraları içerisinde güvenilir kaynaklardan çıkan metinler de mevcuttur. Bu meyanda, konumuzu teşkil eden ve Abdülhamid'in sürgün yılları sırasında hususi doktorluğunu yapan Hüseyin Âtîf Bey tarafından tutulan notlar en güvenilir kaynaklardan birisi olarak literatüre kazandırılmıştır. Toplam 12 defterden oluşan ve *Sultan Abdülhamit'in Sürgün*

Günleri (2003) üst başlığı ile yayınlanan hatırat, Abdülhamid'in Selanik'teki sürgün günleri sırasında başlar ve 1918'de Beylerbeyi Sarayında vefat edinceye kadar devam eder.

Hatıratın ilk kısımlarında tutulan notlar hem oldukça kısadır, hem de sadece ilaç ve hastalık isimleri ile doludur; fakat aradan belli bir zaman geçip de Âtîf Bey ile Abdülhamid arasındaki ilişki doktor-hasta ilişkisini aşmaya başlayınca, muhabbetlerin süresi uzamış ve çeşidi artmıştır. Bu konular arasında Abdülhamid'in karakterinden hastalıklarına, özel hayatından Avrupa gözlemlerine, emri altında hizmet veren devlet görevlileri hakkındaki yorumlarından genel siyasi ve sosyal görüşlerine kadar birçok konu bulunmaktadır.

Böyle bir hatırat, Abdülhamid'in siyasi ve sosyal görüşlerini incelemede pek yararlı olmasa da, temas ettiği noktalar bakımından ilginç bilgiler sunmaktadır. Örneğin en fazla dikkati çeken olaylardan birisi, kendi zamanında İstanbul'un Fethi nedeniyle kutlamalar yapmak isteyen Müslüman ahaliye, o günü matem tutarak geçiren Rumlara karşı saygısızlık olmaması için izin vermemesidir. "Ben hiçbir vakit muharebe taraftarı değildim..." (s. 270) diyerek savaş karşıtı politikasını dile getiren Abdülhamid, I. Dünya Savaşı patlak verdikten sonra da, mütemadiyen, tarafsız kalmanın daha iyi olacağını ifade eder.

Hatıratta, Abdülhamid'in özel hayatıyla ilgili bazı ilginç alışkanlıklara yer veriliyor: Sabahları her zaman soğuk suyla duş alır, fanila giymez, onun yerine üst üste iki ince gömlek giymiş. Hayvancılık, bahçecilik ve avcılıkla ilgilenmiş. Türk müziğini sevmez, bunun yerine, operaya, tiyatroya, ba-

Toplam 12 defterden oluşan hatırat, Abdülhamid'in Selanik'teki sürgün günleri sırasında başlıyor ve 1918'de Beylerbeyi Sarayında vefat edinceye kadar devam ediyor.

tı müziğine hayranlık duyar, piyano çalarmış. Şıringadan korkmasına rağmen dişlerini kendisi çeker, yılandan korkmaz ama fareden korkarmış. Vehimli birisi olarak tanınan Abdülhamid, bu hatıratta, eşi tarafından da evhamlı olarak nitelendiriliyor.

Hatıratta Abdülhamid hakkında birçok ilginç koldudan, Abdülhamid'in birçok mesele hakkındaki görüşlerinden bahsedilmesine rağmen bizce hatıratı daha önemli yapan özellik, Abdülhamid'in, onun üzerine çalışanlar tarafından pek fazla üzerinde durulmayan bazı 'insanî' noktalarına da değinilmesidir. Okuyucu hatıratı sadece, siyasî anlamda bir deha olan, devleti yöneten, hep dik duran, korkusuz ve güçlü bir Abdülhamid görmüyor. Aksine, daha çok, insan olan Abdülhamid'i görme imkânı bulabiliyor; yeri geldiğinde oğlula saklambaç oynayan, oğluna samimi ve güzel sözler söyleyen, bazen eşinden azar işiten, iğneden ve şıringadan korkan, hadisler ve bazı dinî meseleler hakkında hatalı bilgilere sahip olan bir portre çiziyor.

Bunun yanı sıra, hatıratıta, doktorunun da Abdülhamid hakkındaki bazı yorumları mevcut. Önceleeri Abdülhamid'i pek sevmeyen, tuttuğu notlarda kendisine 'herif' şeklinde hitap eden ve yaptığı her güzel davranışın aslında riyakârlık olduğunu düşünen doktor Âtîf Bey, aradan uzunca bir vakit geçtikten sonra artık Abdülhamid'e daha nazik davranmakta ve hatta bazen onu övücü sözler söylemekte.

Ömrünün son zamanlarını genelde *Buhari-i Şerif* ve bunun gibi dinî kitapları okuyarak geçiren Abdülhamid, 9 Şubat 1918'de İstanbul'da vefat ediyor.

Hatıralarla Yakın Tarih-6: **Selim Ali Selam** **Beyrut Şehremininin Anıları**

10 Ekim 2008

Değerlendirme: Kazım Baycar

Osmanlı'nın en önemli vilayetlerinden biri olan Beyrut'un sosyal, entelektüel ve siyasî alanlarda önde gelen kişilerden biridir Selim Selam (1868-1938). Onun 1908-1918 yılları arasını kapsayan hatıratı, son dönem Osmanlı Arap aydınlarının gözüyle imparatorluğun yüzleştiği temel siyasî, iktisadî ve kültürel sorunların nasıl algılandığı üzerine kapsamlı bir örnek sunmaktadır. Selim Selam'ın hatıraları, kendisine ait bir kısım elyazmaları ile özel evraklarının da derlenmesi sonucu 1981 yılında Dr. Hassan Hallak tarafından yayına hazırlanmıştır. Hallak'ın Arapça olarak hazırladığı bu çalışma Eylül 2005 tarihinde Klasik yayınları tarafından "Arap Gözüyle Osmanlı" serisi kapsamında Halit Özkan'ın çevirisiyle yayınlanmıştır.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, Hallak tarafından kaleme alınan Selim Selam'ın doğumundan vefatına kadarki yaşam öyküsüdür. İkinci bölüm ise Selim Selam'ın kaleme aldığı 1908-1918 yılları arasını kapsayan hatıralarıdır.

Selim Selam 27 Temmuz 1868 tarihinde, Beyrut'ta şehrin önde gelen tüccar ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının erken vefatı üzerine eğitimini yarıda keserek, daha on yedi yaşındayken babasının işlerini devralmıştır. Genç yaşına rağmen, kısa sürede ticarete önemli başarılar elde etmiş ve bölgenin önde gelen tüccarlarının

Selim Selam'ın hatıratı, son dönem Osmanlı Arap aydınlarının gözüyle imparatorluğun yüzleştiği temel siyasî, iktisadî ve kültürel sorunların nasıl algılandığı üzerine kapsamlı bir örnek sunuyor.

ilgi ve takdirini kazanmıştır. Selim Selam'ın ticaretteki bu başarısı kendisinin bir dönem ticaret odası üyeliğine (1903-1906) ve Ziraat Bankası başkanlığına (1900-1909) seçilmesini sağlamıştır.

Selam hayatının daha sonraki dönemlerinde iktisadî meselelerin yanı sıra, siyasî faaliyetlere de katılmaya başlamıştır. Prensip olarak Osmanlı devletinin bütünlüğünden yana tavır almakla birlikte, bir kısım ıslahatların hayata geçirilmesinin kaçınılmazlığına da inanmaktadır. ıslahatların kalıcılığı için eğitimin önemini vurgulayan Selam, bu nedenle eğitimin yaygınlaştırılmasını amaçlayan Makâsıd-ı Hayriye-i İslâmiye Cemiyeti'nde bizzat yer almıştır. 1909 ve sonrasında aktif olarak siyasete atılan Selam, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bir süre Beyrut Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1913 yılında Arapların geleceğini tayin etmek amacıyla Paris'te toplanan Birinci Arap Kongresi'ne katılmış ve burada Osmanlı devletinin yanında olmakla birlikte, Lübnan'da ıslahatlar yapmak ve bu ıslahatları hayata geçirmek yönündeki temel tezini savunmuştur.

Selim Selam daha sonra, 1914 ve 1918 yılları arasında Beyrut mebusu olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilmiştir. Osmanlı yönetiminin ortadan kalkmasının ardından kurulan kısa ömürlü Arap hükümetinde yer alan Selam hayatının son dönemlerini, Filistin toprakları için Siyonist hareketle mücadele ederek geçirmiştir. Bu amaç doğrultusunda sahip olduğu Hûle arazilerini var gücüyle muhafazaya çalışmıştır. 1934 yılında, Hûle arazileri elinden alındıktan sonra, Selim Ali Selam enerjisini Lübnan'daki Fransız mandasına karşı faaliyetlere sarf etmiştir.

Selim Selam'ın Osmanlı'nın siyasî durumu hakkındaki fikirlerini dört başlık altında özetlemek mümkündür:

1. Selim Selam neredeyse taassup derecesinde Osmanlıcıdır ve Arap dünyasının Osmanlı devletinden ayrılmasına kesinlikle karşıdır. Bununla beraber, Arap coğrafyasındaki mevcut sorunların da farkındadır. Selam söz konusu problemlerin gerçekleştirilebilmesi muhtemel köklü ıslahatlarla ve yönetimin yerel idarelere transfer edilmesiyle aşılabileceği kanısındadır. (s. 73) Bu açıdan bakıldığında kendisini adem-i merkezîyetçi olarak tanımlamak mümkündür.

2. Selim Selam, İngiliz ve Fransız müdahaleciliğine keskin bir şekilde karşıdır. Her ne kadar hayatının erken dönemlerinde Fransız yönetimine yakınlık göstermişse de temelde Avrupalı devletlerin yönetim talebine karşı çıkmış ve bu devletlerle işbirliği yapan arkadaşlarına da tepki göstermiştir. (s. 45)

3. Selim Selam dine ve mezhebe dayalı ayrılıklara karşı durmuş, Lübnan'ın bütünlüğünden yana tavır almıştır. Bu duruşun önemi, Lübnan'ın çok çeşitli dinî ve etnik grupları bir arada barındırdığı göz önünde tutulduğunda, daha da anlam kazanmaktadır.

4. Selim Selam elzem gördüğü ıslahatların, dışarıdan ithal edilecek yabancı teknokratlar yerine bölgenin yetiştireceği genç ve eğitimli insanlar tarafından uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Bu açıdan genç nesillerin eğitimine özel bir önem atfeder. Nitekim bizzat kendisinin kurucuları arasında yer aldığı cemiyetlerde de gençlerin iyi eğitilmesi doğrultusunda faaliyetlerde bulunur.

Halil Halid Bey'in hatıratı, muhaliflerin II. Abdülhamid'e bakışı, Anadolu hayatı, mektep ve medrese eğitimi ve bir ulema ailesinin hayatı hakkında her yerde ulaşılamayacak ayrıntıları vermesi itibarı ile önem taşıyor.

Hatıralarla Yakın Tarih-7: Çerkeşşeyhizade Halil Halid Bey Bir Türkün Ruznamesi

7 Kasım 2008

Değerlendirme: Meryem Üke

1869 senesinde Ankara'da dünyaya gelen Halil Halid Bey, Çerkeş Mustafa Efendi'nin torunlarından. Dedesi Osman Vehbi Efendi, babası Halvetî Şeyhi Çerkeş Mustafa Efendi'nin isteği üzerine Ankara'ya yerleşir ve burada medrese eğitimi alır. Ankara'nın tanınmış uleması arasına giren Osman Vehbi Efendi, dönemin padişahı II. Mahmud tarafından bir merasimde iltifat görür ve Ankara'da ders verdiği medresenin arazileri kendisine bağışlanır.

Halil Halid Bey'in babası Osman Vehbi Efendi'nin oğlu Ahmed Refi'dir. Dokuz yaşında babasını kaybeden Halil Halid Bey, eğitimini döneminin Anadolu Kazaskeri amcası Mehmed Tevfik Efendi'nin yanında alır. Küçük Ayasofya Medresesi'nde beş yıl eğitim aldıktan sonra döneminin en revaçta eğitim kurumlarından biri olan Mekteb-i Hukuk'a girer ve buradan mezun olur (1893).

Halil Halid Bey, Ebuzziya Tevfik Bey'in matbaasında çalışmaya başlar. Burada *The Times* gazetesinin bir muhabiri ile tanışır ve uzun süredir aklında olan İngiltere'ye firar eylemini bu muhabirin yardımıyla gerçekleştirir.

Halil Halid Bey'in Türkçeye *Bir Türkün Ruznamesi* ismiyle tercüme edilen hatıratı ("Arap Gözüyle Osmanlı" serisi, ed. Suat Mertoğlu, ter. Refik Bürün-

güz, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), Cambridge Üniversitesi'nde göreve başladıktan bir yıl sonra 1903 senesinde *The Diary of a Turk* adıyla basılmıştır. Bazı İngiliz refiklerinin Türkiye hakkında "Türklük nokta-i nazarından bir kitap" yazmasını istemesi üzerine İngiltere'de Türkler hakkındaki yanlış düşünceleri izale etmek için hatıratını kaleme almaya başlar.

Halil Halid Bey kitabında alışıla gelinen hatırat tarzının dışında bir üslup takip eder. On altı kısımdan müteşekkil hatıratında kendi hayatı ile ilgili bilgileri verdikten sonra, o konunun irtibatlı olduğu hususlar üzerinde de uzun uzun açıklamalar yapmıştır. Ankara'da doğduğunu yazmasının akabinde Ankara hakkında uzun uzun bilgiler vermesi; babasının bir sarhoşun ısırmasıyla iltihaplanan parmağı sebebiyle vefat ettiğini anlatmasının ardından döneminin tıbbı hakkında açıklamalara yer vermesi; "Mektepte ve Amcamın Haremünde" başlığını taşıyan ikinci kısımdan sonra "Harem ve Şark Kadını" başlığı altında bir üçüncü kısmı ele alması; hamamda bir hafiyenin takibatını fark etmesini, hamamın tüm mimarî unsurlarını da kapsayacak şekilde anlatması hatıratın bu özelliğine örnek teşkil etmektedir. Ayrıca "Türkiye'deki Dahilî Tehditler", "Yeni Bir Kıyafet ve Yeni Bir Kariyer", "Babıali ve Yıldız Köşkü", "Selamlık Merasimi", "Padişahın Siyaseti", "Genç Türkiye ile Mücadele", "İngiltere ve Hilafet" başlıkları, Halil Halid Bey'in mukaddimede belirttiği üzere, İngilizlere Türkleri anlatmanın bir yolu olarak hatırat türünü tercih ettiğini göstermektedir.

Sultan II. Mahmud'un, dedesi Osman Vehbi Efendi'ye verilen ve kendilerine miras kalan toprakların

Sultan II. Abdülhamid yönetimi tarafından ellerinden alınmak istenmesinin ve bu süreçte İngiltere'ye kaçmak zorunda kalmasının vermiş olduğu hissiyattan kaynaklanan Sultan II. Abdülhamid yönetimine yönelik muhalefet dili hatıratına hakimdir. Kitapta, Halil Halid Bey'in II. Abdülhamid'e muhalefetinin, ellerinden alınmaya çalışılan topraklardan başka bir sebebinin olup olmadığı belirgin değildir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu kötü gidişat II. Abdülhamid ile açıklanmış, devletin başında başka bir sultanın yer alması halinde durumun farklılık arzedeceği sık sık dile getirilmiştir.

İlk olarak 1894 senesinde İngiltere'ye giden, kısa süreliğine geri gelmişse de tekrar İngiltere'ye dönen Halil Halid Bey hatıratına, ikinci gidişinin anlatımı ile son vermektedir. Döneminde Avrupa'ya duyulan hayranlığın evrildiği mecrayı satırlarına taşıyan Halil Halid Bey 1907 senesinde yayınlanan bir eserinde şunları ifade edecektir:

Sınıf-ı ilmiyeden kadim bir aileye mensup olduğum için terbiye-i evveliyem pek dindarâne idi. Sınıf-ı ilmiyeye merbutiyeti bırakıp da Devlet-i Osmaniye'nin mekâtib-i âliyesinden birisine girdiğim zaman ise ekser gençlerimizde olduğu gibi benim fikrimde dahi Avrupa'ya ait olan her şeyi i'zâm ile takdir etmek i'tiyadı husûl bulmuş idi. Fakat İngiltere'de on dört senelik ikâmetim ve Avrupa'nın bilâd-ı muhtelifesinde defaatle seyahatim ve Cambridge Darulfünûnu'ndaki mevkim neticesi olarak anladım ki, Avrupa-yı Nasrânî'nin ulviyet-i medeniyeti hakkındaki zehâb-ı ibtidaiyem pek yanlış imiş. (Halil Hâlid Bey, *Hilal ve Salib Münazaası*, Mısır: Matbaa-i Hindiyeye, 1325/1907, s. 4.)

1902'de Cambridge Üniversitesi'nde göreve başlayan Halil Halid Bey 1911'de vatanına geri dönünceye kadar bu görevinde kalır. Bu süre zarfında ve hayatının sonuna kadar kaleme aldığı eserlerde "ilk planda Müslüman Doğu'nun davasını savunmayı, ikinci planda da Batı Medeniyeti hakkındaki bazı düşünceleri Müslüman bakış açısından ortaya koymayı" hedeflemiştir. Halil Halid Bey'in hatıratı bu hedefin izlerini pek fazla taşımasa da döneminin Sultan II. Abdülhamid muhaliflerinin II. Abdülhamid'e bakışı, Anadolu hayatı, mektep ve medrese eğitimi ve bir ulema ailesinin hayatı hakkında her yerde ulaşılamayacak ayrıntıları vermesi itibarı ile önem arz etmektedir.

Hatıralarla Yakın Tarih-8: Samet Ağaoğlu Babamın Arkadaşları

5 Aralık 2008

Değerlendirme: F. Samime İnceoğlu

Yakın dönem Türk siyaset tarihinin bugün hâlâ yüzlerini unutmadığı isimler vardır. Demokrat Parti'de bakanlık ve başbakan yardımcılığı yapan, 1960 İhtilali'nde İmralı'da yargılanan, müebbet hapis cezasına hüküm giyen, 1964'teki afla tahliye edilen Samet Ağaoğlu (1909-1982) bu isimlerden biri. S. Ağaoğlu, yalnız Türk siyasetindeki yeri cihetinden değil yazdığı eserleri ile de dünü bugüne bildik/tanıdık kılan bir isim. Gerek hatıra gerek siyasi günlük ve inceleme türü yazıları ile bize yakın

Ağaoğlu, gerek hatıra gerek siyasî, günlük ve inceleme türü yazıları ile yakın tarihin olaylarını, siyaset ve fikir erbabını bilinmeyen yüzleriyle canlı birer portre olarak aktarır.

tarihin olaylarını, siyaset ve fikir erbabını, bilinmeyen yüzleriyle canlı birer portre olarak aktarmaktadır. Bunda, hiç şüphesiz, Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu olmasının payı büyüktür.

Türkçülüğü ve liberal düşüncüyü savunan Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) yakın tarihin önemli simalarından; yazar ve siyasetçi. İttihat ve Terakki döneminde aktif siyasetin içinde yer alan A. Ağaoğlu, Türkçülük hareketinin ve Türk Ocaklarının öncü isimlerinden. Cumhuriyet'in ilk yıllarında II. ve II-I. Meclis'te milletvekilliği yapan A. Ağaoğlu, çok partili sisteme geçiş çabalarının bir sonucu olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da kurucularından.

Hatıralarla Yakın Tarih Okumaları'nın 8. toplantısında öykü, inceleme, anı türünde eserler kaleme alan Samet Ağaoğlu'nun, I. Meşrutiyet yıllarının sonunda başlayan, mütareke, milli mücadele ve nihayetinde Cumhuriyet'in ilanı ve inkılaplarla neticelenen bir tarihî süreçte siyasî ve ilmî faaliyetlerin içinde bulunan babasının arkadaşlarını kendi zihninde yer ettikleri özellikleri ile aktardığı *Babamın Arkadaşları* adlı kitabı üzerine konuştuk.

1956, 1958 ve 1969 olmak üzere üç ayrı baskısı bulunan ve her baskısında yeni isimler eklediği eserinde S. Ağaoğlu, her biri Türk tarihine muhtelif bakımlardan girmiş, yakından tanıdığı bazı insanların resimlerini, yalnız kendinde bıraktıkları izlerden ibaret olarak çizdiğini belirtiyor. S. Ağaoğlu'na göre bu isimlerle ilgili haksız hükümler verilmiş, "sırf cemiyette mevki sahibi oldukları için" iyi veya kötü diye tanınmışlardı. Yazarın amacı "memleket politika hayatını aşağı yukarı yarım yüzyıl örmüş bu insanların birçoğu"nu "bir büyük

tablonun çerçevesi içinde ve her biri kendi yerinde ve köşesinde, ama aynı kaderin, arkadaşlık kaderinin birer halkaları halinde" (İletişim, 1998, s. 9-14) sunmaktır.

Kitapta Gökalp'ten Akçura ve Hüseyinzade Ali'ye, Ömer Naci'den Hamdullah Suphi'ye, Celal Sahir'den Tunalı Hilmi ve M. Emin Yurdakul'a, Topçu İhsan'dan Ali Çetinkaya ve Reşit Galip'e, Dr. Nazım'dan Kara Kemal'e, Recep Peker'den Fuat Köprülü'ye, Halide Edip'ten Abdullah Cevdet ve Hüseyin Cahit'e kadar birçok önemli simanın fiziksel ve fitri özellikleri ve bunlar özelinde dönemin önemli olayları aktarılıyor. Abdül Reşit, Seyit Tahir, Halim Sabit, Nuri Paşa, Esat Işık, Karlı İbrahim Cihangir Aydın, Tevfik Hadi, Akil Muhtar Özden, Haydar Rıfat, Memduh Esenal ve annesi Sitare Hanım da eserde anlatılan kişilerden.

Bu isimlerden bazıları babasının İttihat ve Terakki için birlikte çalıştığı, bazıları Türkçülük ülküsü etrafında beraber hareket ettiği isimler; kimileri TBMM'deki mesai arkadaşları, kimileri Serbest Fırka'nın kuruluşunda beraberinde bulunanlar, kimileri ise mütareke yıllarında işgal kuvvetlerince Malta'ya sürülen kader arkadaşları.

Samet Ağaoğlu, bu isimler etrafında dönemin bazı önemli olaylarına da değinmektedir. Mesela, garip bir avukat diye nitelediği Haydar Rıfat ölüm tehditleri aldığı halde, Kafkasya'daki Ermeni-Türk mücadelesinin sorumlusu olarak gördüğü Behbut Han Civan'ı öldüren Ermeni Torlakyan davasının üzerine cesurca gitmiştir. Topçu İhsan, tarihe Havuz-Yavuz Olayı olarak geçen olaydan hüküm giymiştir. Yavuz Fırkateyninin onarımı için Fransız şirketten rüşvet aldığı iddiası ile

Yüce Divan'da yargılanır Topçu İhsan. Bu karar Yüce Divan'ın Cumhuriyet tarihinde verdiği ilk karardır. Ömer Naci 1913 Babıali Baskınının kilit ismidir. Babasının Paris'te tanıştığı İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Dr. Nazım, Kara Kemal ve Hüseyinzade Ali 1926 İzmir suikastinde suçlu bulunan kişilerdendir. Kara Kemal bu nedenle intihar etmiş, Dr. Nazım ise İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkum edilmiştir. İbrahim Cihangir Aydın ise Milli Mücadele'nin meçhul kalmış yüzüdür. Oysa Şark Cephesi denildiğinde Kazım Karabekir kadar bu şahsın da gayretleri söz konusudur. Tunalı Hilmi, Türk askerine 'Mehmetçik' diyen ilk kişidir. Dinsiz mütefekkir Abdullah Cevdet'e kalan ise dinsizlik uğrunda dövüşmektir. Zira Gökalp milliyetçi fikrin mürşidi, Süleyman Nazif ise ümmet ve İslâmçılık düşüncesinin rehberidir.

Kitap, I. Meclisteki I. ve II. grup tartışmaları, 1933 Üniversite Reformu ile Darulfünun'da gelişen olaylar, Nihal Atsız'ın yazıları ile başlayan 19 Mayıs (1944) tevkifleri, Kafkas Cephesi'nde Nuri Paşa komutasında verilen mücadele, çok partili döneme geçiş çabaları gibi başka birçok olayı da içermektedir. Kitabın dikkat çekici bir diğer yönü anlatılan olaylar ve alıntılanan anekdotlar çerçevesinde satır aralarından okuyucusuna bir Mustafa Kemal portresi de sunmasıdır.

Babamın Arkadaşları adlı bu kitap üzerine ulaşılabildiğimiz kadarıyla, İsmet Bozdağ, Rauf Mutluay, Muhtar Körüçü ve Sami N. Özerdim'in makaleleri mevcuttur. Ertan Örgen ve Muzaffer Çandır, S. Ağaoglu'nun hatıralarını değerlendiren makalelerinde bu esere de yer vermişlerdir.

TAM Sohbet

Vefatının 90. Yılında Gerçek Abdülhamid'in İzinde Kemal Karpat

17 Ekim 2008

Değerlendirme: Haticce Çolak Yentürk

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin II. Abdülhamid'in 90. ölüm yıldönümü münasebetiyle düzenlediği atölye çalışmasına giriş konuşması mahiyetinde, çalışmalarını Wisconsin Üniversite'sinde yürütmekte olan Prof. Dr. Kemal Karpat'ı dinledik. Karpat'ın "Gerçek Abdülhamid'in İzinde" başlığı II. Abdülhamid'in insan olarak kim olduğuna yöneliktir. Ona göre, devlet adamlarının en azından iki görünümü vardır: Birincisi şahsiyetleri, ikincisi ise icraatları. Bu noktada, devlet başkanının verdiği kararlarda kişiliğinin payı önemlidir. Abdülhamid'in şahsi hayatını belirleyen en önemli konu, henüz yedi yaşındayken annesinin vefat edişidir. Bu erken gelen ölüm ve anne sevgisinden mahrum halde sarayın entrika dolu rekabet ortamında büyüme onun karakterinde bir çekingenlik, şüphelilik ve hatta soğukluk yaratmıştır. Fakat sık vurgulanan bu niteliklerinin yanında Abdülhamid'in pek üzerinde durulmayan ince tarafları, derin bir güzel sanatlar ilgisi de vardır.

Hassas bir yapıya sahip olan Abdülhamid inançlıdır ve Karpat'a göre bu inancında samimidir. Birçok batılı ve yerli yazar Abdülhamid'in dinciliğinin sahteliğini, kötü bir müstebit olarak dini kendi amaçla-

rı için kullandığını iddia etseler de, vesikalar ve hatıratı samimi bir inanan olduğunun kanıtlarıyla doludur. Çok bilgili olmasa da, hayatı seven, canlı, hareketli biridir. Gençliğinde birçok şeyden zevk almasını bilmiş, bu nedenle de kendini yeterince yetiştirememiştir. Hatıratında bundan duyduğu üzüntüyü itiraf etmiştir. Tüm bu renkli şahsiyetiyle beraber mevkiinin ana gereklerini yerine getirmeye çalışan bir insandır. Daima kendine teslim edilen tahtı ve devleti, bütünüyle ve hürriyetiyle koruyarak kendinden sonrakilere devretmek kaygısı gütmüştür ve bu onun bir Osmanlı devlet adamı olarak geleneğe ve atalarına bağlılığını göstermektedir.

Onun müstebit siyaseti alabildiğine şişirilmiş ve adı Batıda “Kırmızı/Kızıl Sultan” olarak kalmışsa da bu, Karpat için 93 Harbi’nde devletin büyük mağlubiyeti nedeniyle idarenin tek elde toplanması zaruretinden dolayıdır. Buna göre bugünkü demokratik görüşlerle Abdülhamid’in 1876 Anayasası’nı rafa kaldırmasını ve Meclis-i Mebusan’ı dağıtmasını bağdaşturmamıza imkân yoktur; ancak söz konusu istibdat idaresi bugün anladığımız mânâda zulüm ifade etmez. Zira, siyasî bir istibdat olmakla beraber siyasî olmayan her konuda kitaplar, makaleler yazılmış, istibdat dâhil, bugün tartıştığımız ve modern saydığımız meseleler, o dönemde de dergi ve gazetelerde tartışılmıştır. Gerçek mânâda yeni tip matbuat/basın hayatı da Abdülhamid devrinde başlamıştır.

Onun siyasî kişiliğinde bir diğer önemli mesele devleti azami derecede merkezileştirmesidir. III. Selim’den itibaren Osmanlı’da büyük bir bürokrasi geliştirilerek, en ücra köşelere kadar devletin gücü hissettirilmiştir. Abdülhamid ise sarayı, tekrar merkez ve ana karar mercii haline getirmiştir. Kar-

Karpat, Abdülhamid’in bugünkü Türkiye’nin sosyal, kültürel temellerini hazırlayan bir hükümdar olarak tarihteki yerini alması gerektiğini belirtti.

pat’a göre dağınık otorite ile iş görülemeyeceğinin anlaşıldığı o günün koşullarında, bu çeşit bir merkezileştirme önemlidir ve bu idarî karar, demokratik değilse de pratik bir önemi haizdir.

Osmanlı’da ilk bürokratik reform, yani modern ölçülere göre işleyecek bir bürokrasinin yaratılması da yine onun devrinde gerçekleşmiştir. İlk defa sivil ve askerî bürokrasi ayrılmıştır. Abdülhamid devri boyunca idarenin sivil olduğunu söyleyen Karpat’a göre, İttihat ve Terakki devrinde bu yapı bozulmuştur.

Bu dönemde eğitim alanında da büyük çapta reformlar gerçekleştirilmiş, eğitim genişletilip düzenlenmiştir. Asrın sonunda okuma yazma yüzdesi %15-17’ye çıkmıştır ki o devir için çok büyük bir rakamdır. Yine bu dönemde açılan meslek okullarında sadece doktor, mühendis yetiştirmekle kalmamış; yeni bir okumuş entelijensiya oluşturul-

muştur. Eskiden olduğu gibi dar bir sınıftan değil, çoğunlukla taşradan getirilen talebelerle, büyük sosyal devrimlere yol açan bir “social mobility” başlamıştır. Karpat’a göre demokrasinin başlangıcı oradadır, demokrasinin varlığı yalnız seçimlerle değil, halkı temsil eden kimselerin yükselerek karar mercii olmalarıyla sağlanır. Karar merciiine geçip Abdülhamid’i tahttan indiren İttihat ve Terakki kuruclarının büyük yüzdesi İstanbul dışında doğmuştur, Cumhuriyeti kuranlar Abdülhamid’in bu mekteplerinde yetişmiştir.

Dönemin iktisadî politikalarını da değerlendiren Karpat, Osmanlı’nın son iki yüz yıldır ana meselesi olan mirî araziler ve özelleştirmelerle ilgili önemli adımların tam mânâsıyla Abdülhamid devrinde atıldığından bahsetti. Pazar ekonomisine giden dönüşü olmayan yolda, arazinin özelleştirilmesi, yeni teşebbüslerin ortaya çıkması ve ekonomik hayata Müslümanların katılması onun devrinde olmuş, İttihat ve Terakki devrinde ise bu daha çok millî bir geçeye büründürülmüştür.

Abdülhamid’in, Osmanlılığa mı, Türklüğe mi, Müslümanlığa mı önem verdiği sorusunun cevabıyla konuşmasını noktalayan Karpat’a göre, Abdülhamid ırk cihetinden, pek çok Osmanlı Sultanı gibi Türk değildir. Ancak Osmanlı, yüzyıllar içinde kendine has kimliği olan bir medeniyet yaratmıştır. Irkın fevkinde yeralan bu kimliğin dili Türkçe olsa da, Türk terimi İslâm’ı içerdiği halde Osmanlı’yı ifade etmektedir. Türkiye’yi anlamak için bu tür kimlik meseleleri şuradan buradan kopya edilmiş milliyetçilik teorileri ile değil, olduğu gibi, toplumun yaşamı esas alınarak korkmadan değerlendirilmelidir.

Son derece verimli geçen konferansı boyunca Karpat, Osmanlı’yı toplumun değişimine nezaret ederek modern yollara sokan ve bugünkü Türkiye’nin sosyal, kültürel temellerini hazırlayan bir hükümdar olarak Abdülhamid’in tarihteki yerini alması gerektiğini defaatle vurgulamıştır.

Enderun Kitabevi **İsmail Özdoğan**

14 Kasım 2008

Değerlendirme: Cumhuriyet Ersin Adıgüzel

Türkiye Araştırmaları bünyesinde değerlendirilebilecek, Türkiye üzerine yayın yapan dergi ve yayınevlerimizi misafir ettiğimiz, Türkiye’ye dair yayıncılık yapmanın problemlerini, bugününü ve geleceğini tartıştığımız sohbetlerin altıncısında, konduğumuz 1960’ların sonlarına doğru kurulan Enderun Kitabevi’nin kurucularından İsmail Özdoğan idi.

Özdoğan konuşmasında, gerek yaptıkları akademik çalışmalar ve gerekse yetiştirdikleri talebeler vasıtasıyla kültürümüze büyük katkılarda bulunmuş ilim adamlarının uğrak mekânı ve sohbet ettikleri bir kitabevi olan Enderun Kitabevi’nin geçmişinden ve kitabevinin kurulduğu dönemdeki kültür dünyamızın ahvalinden bahsetti.

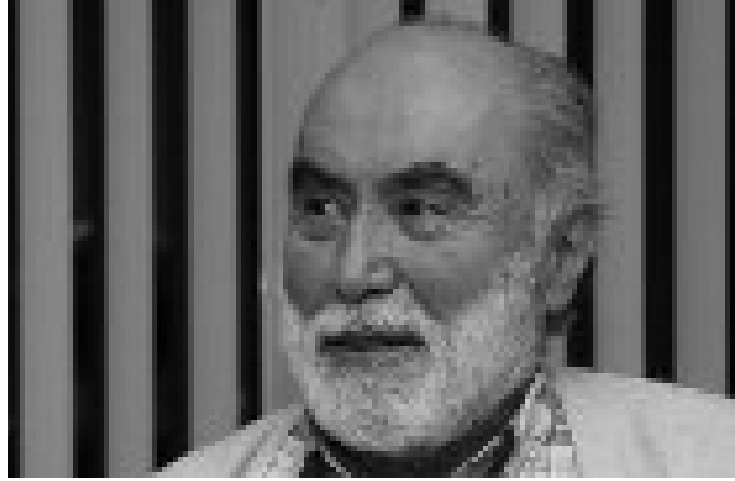
Enderun Kitabevi’nin Mahir İz başkanlığında ve aralarında, çoğu onun talebeleri olan İsmail Erünsal, Mustafa Uzun, Vefa Çamdibi, Ertuğrul Düzdağ gibi isimlerin bulunduğu on kişi tarafından

kurulduğunu ifade eden Özdoğan, “bir kitabevi kurma” düşüncelerinin, eski sahaf geleneğini devam ettirmek amacına matuf olduğunu söyledi. Özdoğan, bu düşüncelerini “okur-yazar tâifesi bir araya gelsin, otursun, bilenler anlatsın, bilmeyenler dinlesin istedik” şeklinde dile getirdi. Özdoğan’dan öğrendiğimize göre kitabevinin ismi, Ertuğrul Düzdağ’ın teklifidir. Kitabevi müdavimleri arasında ise Ziyad Ebuuzziya, Abdülbaki Gölpınarlı, Cemil Meriç, Orhan Şaik Gökyay, Seyfettin Özege, Tahsin Banguoğlu, Ömer Faruk Akün, Mehmed Çavuşoğlu gibi tanınmış kişiler bulunmaktadır. Üniversiteden (İstanbul Üniversitesi) her gün iki üç kişi kitabevine gelmekte ve sohbetler yapılmaktadır.

Mahir İz Hoca’dan çok istifade ettiklerini büyük bir kadirşinaslıkla anlatan Özdoğan, Mahir İz’in Erenköy, Arnavutköy ve Emirgan’da devam eden sohbetlerini yirmi yıl boyunca takip eder. İz, kuruluşundan sonra Enderun Kitabevi’nde de büyük bir alâkayla takip edilen çok kıymetli sohbetler verir.

Enderun Kitabevi, bir ‘kitabevi’ olarak kurulmasına rağmen, bir süre sonra kitap basabilmiştir. İlk Ertuğrul Düzdağ’ın *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* başlıklı çalışmasını yayınlayan kitabevi, *Osmanlı Araştırmaları* dergisini yılda iki kez çıkarmaktadır. Library of Congress ve The British Library gibi kurumların Türkiye temsilciliğini yapan Özdoğan ayrıca, müteferrika kitapların sahaflar arasında ne denli müteber olduğuna dikkat çekerek yurtdışındaki üniversite kütüphanelerine, yazma ve matbu çok sayıda değerli eser gönderdiklerini ve bu şekilde Har-

Özdoğan’a göre, “Enderun çevresi” diye ifade edilen gayretkeş insanların samimi çabaları artık mazide kalan bir hatıradır.

vard, Chicago, Sorbonne gibi üniversitelere uzun yıllar epeyce kitap sattıklarını belirtti.

Enderun Kitabevi’nin kurulduğu dönemdeki ilim iştihakını ve ilme/âlime verilen değeri günümüzde görememenin hüznünü duyduğunu, kültürümüzün bize bıraktığı mirasın kıymetinin günümüzde layıkıyla bilinemediğini büyük bir hissiyatla dile getiren Özdoğan’a göre, “Enderun çevresi” diye ifade edilebilecek gayretkeş insanların samimi çabaları artık mazide kalan bir hatıradır.

Özdoğan, kitapçılık hayatı boyunca bizzat şahit olduğu veya meşâhirden dinlediği bazı hadiseleri de dinleyicilere aktardı. Söz sahibi, meslek içerisinde kırk yılı, kitaplar arasında ise yarım asrı aşkın bir süreyi geride bırakan bir kişi olunca kitap, sahaf, kitap kurtları hakkında sayısız hatıraya sahip Özdoğan’ın anlattığı hadiseler büyük bir ilgiyle dinlendi.

Reşat Öngören'in oturma başkanlığını yaptığı panele, Savaş Ş. Barkçin, Mustafa Tahralı ve Safi Arpaguş panelist olarak katıldılar.

TAMPanel

Görünmeyen Umman: 70. Ölüm Yıldönümünde Ahmet Avni Konuk

15 Kasım 2008

Oturum Başkanı: Reşat Öngören

Savaş Ş. Barkçin: "Ahmed Avni Bey: Görünmeyen Umman"

Mustafa Tahralı: "Ahmet Avni Bey'in Füsûsu'l-Hikem Şerhi"

Safi Arpaguş: "Ahmet Avni Bey'in Mesnevî-i Şerif Şerhi"

Savaş Ş. Barkçin: "Konuk ve Musiki: Raks ve Terennüm"

Değerlendirme: Zülfikar Kürüm

Cumhuriyet'in kuruluşunun peşi sıra yapılan devrimler neticesinde bu topraklarda yaşayan, bu topraklara hayat veren birçok ilim, irfan ve sanat erbabı çeşitli akıbetlere uğradı. Akıbetlerin hemen hepsi hüznüydü ve bu değerli insanların birçoğu vermek istedikleri eserleri veremedi göçüp gitmişlerdi. Çeşitli yasakların hüküm sürdüğü o günlerde, PTT Müdür Yardımcılığı yapan ve fakat aslında bir umman, görünmeyen umman olduğu günümüzde daha yeni yeni anlaşılın Ahmet Avni Bey, gizlice eserlerini yazan, bu eserlerinin yayımlanamayacağını kendisine söyleyenlere "Ben sadece yazmakla vazifeliyim" diye mukabele edecek kadar tevekkül

sahibi büyük bir âlim olarak arz-ı endam eder. Âlim kişiliğinin yanı sıra, Ahmet Avni Bey'in aynı zamanda pek kalender bir mutasavvıf, büyük bir müsikşinas, müsiği nazariyatçısı ve çok güçlü bir şair olması, kendisini yâd etmeyi elzem kılıyor.

Türkiye Araştırmaları Merkezi marifetiyle Kasım ayında Ahmet Avni Bey'i "Görünmeyen Umman: 70. Ölüm Yıldönümünde Ahmet Avni Konuk" başlıklı bir anma toplantısıyla yâd ettik. Reşat Öngören'in oturma başkanlığını yaptığı, Savaş Ş. Barkçin, Mustafa Tahralı ve Safi Arpaguş'un panelist olarak katıldıkları bir panel ile, Savaş Ş. Barkçin'in, Ahmet Avni Bey'e ait Fihrist-i Mâkâmât'tan terennüm ettiği, neyzen Nurullah Kanık'ın eşliğinde küçük bir dinletiden oluşan anma toplantısı yaklaşık iki saat sürdü.

Program İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Reşat Öngören'in açış konuşmasıyla başladı. Kendisi de tasavvufi araştırmalar yapan ve TDV İslâm Ansiklopedisi'nde "Ahmed Avni Konuk" maddesini yazan Öngören, Ahmet Avni Bey'in *Fusûsu'l-Hikem*, *Fihî Mâ Fih* ve *Mesnevî-i Şerif* şârihi olduğunu vurguladı; ardından Savaş Barkçin'i takdim etti.

Görünmeyen Umman: Ahmet Avni Konuk adlı kitabı yakında okuyucuyla buluşacak olan Neyzen Ali Sarıgül'ün etkisiyle Ahmet Avni Bey üzerine çalışmaya başlayan Savaş Barkçin, Ahmet Avni Bey hakkında bilinmeyen birçok noktaya değindi. Ahmet Avni Bey'in nesebinden memuriyet hayatına, memuriyetinin kendisi üzerindeki etkilerine, hocalarından talebelerine, hafızlığından bir 'kâr'ında bahsettiği ve hayatını özetleyen "Raks u terennüm hâl-i dilimdir benim" beytine, beste-

rinden mûsîki nazariyatına, âyin-i şerif ve şiirlerinden şerhlerine, ilmî derinliğinden döneminin şartlarına, evliliğinden hayat tarzına, vefatından mezarına her yönüyle dinleyiciyi Üstad'ın hayatına buyur etti.

Savaş Barkçin'in ardından takdim edilen Mustafa Tahralı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi. Merhum Selçuk Eraydın Hoca ile, Ahmet Avni Bey'in şerhlerini yıllarca çalışarak ortaya çıkaran Tahralı konuşmasını, bu şerhleri Türk yayın hayatına nasıl kazandırdıklarını anlatmaya hasretti. Kendilerini bu çalışmaya iten amillerden, bu çalışmaların kendi akademik hayatlarına ne derece yön verdiğinden bahseden Tahralı, şerhleri daktilo ederken çektiği teknik ve ilmî zorlukları da zikretti. Tahralı'nın anlattıkları, Ahmet Avni Bey'in şerhlerinin ne denli derinlikli ve nitelikli olduğunu göstermektedir. Burada, Tahralı'nın da beste ve şiirlerinin bulunduğunu, mûsîkiye vukufiyetini eklemekten geçmemek gerekir. Gönül Paçacı'nın derslerinde sıkça kullandığı 14 makamlı bestenin güftesi de yine Tahralı'ya ait.

Tahralı'yı takiben Sâfi Arpaguş söz aldı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Arpaguş, Ahmet Avni Bey'in Mesnevî şerhini yayına hazırlayan ekibin içinde. Bu şerhi yayına hazırlama çalışmasına nasıl başladığından bahseden Arpaguş, Mesnevî şerhinin çok hacimli ve derin bir şerh olduğunu vurguladı. Arpaguş, Ahmet Avni Bey'in diğer eserlerini de kısaca sayarak hangilerinin yayına hazırlandığını anlattı. Tekrar Mesnevî şerhine dönen Arpaguş, eseri yayına hazırlama sürecinde kimlerin ne tür katkılarda bulunduğunu, ekibin kimlerden teşekkür ettiğini belirtti. Diğer Mesnevî şerhleri hakkında da teknik detayla-

Program, Savaş Barkçin'in Nurullah Kanık'ın neyinin eşliğinde Dilkeşide Yürük Sema'i'yi icra etmesiyle son buldu.

rı zikreden ve şerhler arası karşılaştırmalar yapan Arpaguş, Üstad'ın Mesnevî şerhinin serencamını özetlemiş oldu.

Programın son kısmına Savaş Barkçin, Ahmet Avni Bey'in, dostu Şücâüddin Bey'e yazdığı bir mektubuyla başladı. Bu mektupta da geçtiği üzere kendisinin Segâh Peşrevi'ni vasiyet ettiğini ifade eden Barkçin, salonu neyzen Nurullah Kanık'tan bu peşrevi dinlemeye davet etti. Göz dolduran bir performansla peşrevi icra eden Kanık'ın ardından Barkçin, Ahmet Avni Bey'in mûsikimizdeki önemini neyzen Hacı Emin Dede'nin şu sözleriyle tasvir etti: "Ahmet Avni Bey, İtrî-i zamandır." Ahmet Avni Bey'in mûsîki istidadını ve Zekâi Dede'ye talebe olmasını tüm ayrıntılarıyla anlatan Barkçin, kendisinin 119 makamlı "Kâr-ı Nâtik"ından âyin-i şeriflerine, nazariyatından bestelerine mûsikimize kazandırdıklarına değindi. Nota bilgisi olmayan ve saz çalamayan Ahmet Avni Bey hakkında birçok

II. Abdülhamid dönemi, toplam 11 tebliğin sunulduğu program boyunca, araştırmalarını bu dönem üzerine sürdüren yerli ve yabancı ilim adamları tarafından enine boyuna tartışıldı.

detaya vakıf olan Barkçin, mûsikinin felsefesi ve anlamı üzerinde de durdu.

Şair, hanende, bestekar ve neyzen vasıflarını haiz Barkçin, Nurullah Kanık'ın neyinin eşliğinde, Fihrist-i Mâkâmât'ın Dilkeşîde satırlarını ve Dilkeşîde Yürük Semâi'yi icra etti. Program bu dinletiyi nihayete erdi.

TAM Atölye Çalışması

Vefatının 90. Yıldönümünde II. Abdülhamid ve Dönemi

18-19 Ekim 2008

Değerlendirme: Abdülkerim Asılsoy

Vefatının 90. sene-i devriyesinde Sultan II. Abdülhamid Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin tertip ettiği bir atölye çalışması ile anıldı. Açış konuşmasını Mustafa Özel'in yaptığı programda II. Abdülhamid dönemi siyasetten malî ve iktisadî politikalara, idarî teşkilattan eğitime ilişkin düzenlemelere, diplomasiden din ve siyaset ilişkilerine, biyografiden kendisine karşı beliren muhalefet hareketine varıncaya kadar pek çok konu çerçevesinde, araştırmalarını bu dönem üzerine teksif eden yerli ve yabancı bir grup seçkin ilim adamı tarafından iki gün boyunca enine boyuna tartışıldı.

Atölye çalışması fikrinin oluşum safhası hakkında verilen kısa bilgi ışığında konuşacak olursak son 30-40 yıl içinde tez, kitap ve makale düzeyinde pek

çok çalışmaya konu olan II. Abdülhamid ve dönemi tetkikleri, bir yandan o döneme ait bilmediğimiz yeni tarihi meseleleri ortaya koyarken öbür yandan yepyeni problemleri gün yüzüne çıkardı; bu yeni çalışmalar aynı zamanda yerli ve yabancı hatırı sayılır bir literatürün oluşmasına da katkı sağladı. Ancak bu çalışmaların Türk tarihçiliğine sağladığı yeni yaklaşım biçimlerinden ne ölçüde istifade edilebildiği meselesi büyük bir problem olarak karşımızda duruyor. Bu bakımdan atölye çalışmasının amaçlarından biri ve belki en önemlisi, bahsi geçen literatür ışığında II. Abdülhamid döneminin genel bir muhasebe ve analizini yapmak; verilen tebliğler etrafında gerçekleştirilen tartışmalar sayesinde dönemin problemlerine bir nebze de olsa ışık tutmaktır.

11 tebliğin sunulduğu program Ali Birinci'nin "Abdülhamid'in Biyografisi ve Hatırat(lar)ı" başlıklı konuşması ile başladı. Tebliğde Abdülhamid'in, genel itibarıyla, doktoru Âtîf Hüseyin'in son zamanlarda neşredilen hatıra kitabında yer verdiği bilgiler doğrultusunda resmedildiğini söyleyebiliriz. Konuşmasının başında Osmanlı padişahları arasında bir büyüklük sıralaması yapmanın güçlüğüne dikkat çeken Birinci, özellikle Yavuz Sultan Selim ve II. Abdülhamid'i Osmanlı tarihinin en dikkate değer iki padişahı olarak nitelemektedir. Bu yönüyle Abdülhamid pek çok bakımdan tetkike değer bir padişah olarak belirir. Diğer taraftan Osmanlı devlet ricali üzerine yapılan biyografi çalışmalarının azlığını da hesaba katarak diyebiliriz ki ne kadar araştırılırsa araştırılsın hususen Abdülhamid hakkındaki bazı bilgilerimizin bir yönüyle eksik kalacağı muhakkaktır. Zira Birinci'ye göre Ab-

Vefatının 90. Yılında II. Abdülhamid

Atölye Çalışması
18-19 Ekim 2008
Zeyrek Salonu

18 Ekim Cumartesi
Açış (Mustafa Özel)

I. TEBLİĞ

Ali Birinci, II. Abdülhamid'in Biyografisi ve Hatırat(lar)ı

Tartışma 09.30-10.30
Ara 12.00- 10.30-10.45

II. TEBLİĞ

10.45-11.15

Ali Akyıldız, Yönetim ve Teşkilat: Merkez

III. TEBLİĞ

11.15-11.45

Abdülhamit Kırmızı, Yönetim ve Teşkilat: Taşra

Tartışma 11.45-12.45
Öğle Yemeği Arası 12.45-14.00

IV. TEBLİĞ

14.00-14.30

Gökhan Çetinsaya, İç Siyaset

Tartışma 14.30-15.30
Ara 15:30-15:45

V. TEBLİĞ

15.45-16.15

Feroze Yasamee, Dış Politika (Diplomasi)

Tartışma 16.15-17.15
Ara 17:15-17:30

VI. TEBLİĞ

Coşkun Çakır, Malî ve İktisadî Politikalar

Tartışma 18.00-19.00
Akşam Yemeği

19 Ekim Pazar

VII. TEBLİĞ

09.00-09.30

Akşin Somel, Eğitim
Tartışma 09.30-10.30
Ara 10.30-10.45

Açış konuşmasını Mustafa Özel'in yaptığı program, Ali Birinci'nin "Abdülhamid'in Biyografisi ve Hatırat(lar)ı" başlıklı konuşması ile başladı.

dülhamid hakkında eldeki bilgiler, sıra dışı bir padişah portresi çizmektedir.

Biyografinin temel kaynağını teşkil eden hatırat, Abdülhamid'in hallini takib eden 30 Nisan 1909'dan vefat ettiği 10 Şubat 1918'e kadarki zaman aralığında doktorluğu vazifesini yerine getiren Âtîf Hüseyin tarafından kaleme alınmış. Hatıratın en büyük özelliklerinden biri Abdülhamid'in söylediği herşeyin doktoru tarafından aynen kağıda geçirilmesidir. Bu, hatıratın kıymetini katbekat artırmaktadır. Birinci bu hatıratı, Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Abdülhamid* kitabına rağmen onun hakkında yazılmış en önemli eser olarak nitelemektedir.

Abdülhamid'in eğitim hayatı, babası ile olan ilişki biçimi, karakter hususiyetleri, okuma merakı, ölüm karşısında takındığı tavır, ilgileri, Alaaddin Köşkü'nde kaldığı zamanlar gibi hayatına dair hususiyetler Birinci'nin özellikle üzerinde durduğu meselelerdir.

VIII. TEBLİĞ

10.45-11.15

Enes Kabakçı, Muhalefet ve Aydınlar

Tartışma 11.15-12.15

Öğle Yemeği Arası 12.15-13.30

IX. TEBLİĞ

13.30-14.00

İsmail Kara, Din ve Siyaset

14.00-15.00 Tartışma

15.15-15.30 Ara

X. TEBLİĞ

16.30-16.00

Tufan Buzpınar, Hilafet Meselesi

Tartışma 16.00-17.00

Ara 17:00-17:15

XI. TEBLİĞ

17.15-17.45

Abdülhamit Kırmızı, Abdülhamid Dönemi
Bibliyografya Tahlilleri

Genel Değerlendirme 17.45-18.30

Akşam Yemeği

Bir sonraki sunum, devletin II. Abdülhamid dönemi merkez ve taşra teşkilatı ile alakalı hususiyetleri üzerineydi. Merkez teşkilatı ile ilgili sunumu gerçekleştiren Ali Akyıldız bu dönem zarfında yeniden şekillenen merkez teşkilatının bazı özelliklerine dikkat çekerek, Abdülhamid'in yönetim anlayışında kendince önemli bulduğu hususlara işaret etmiştir. Sunumda, özellikle 'Yıldız'ın Abdülhamid idaresi altında devlet işlerinin yürütülmesi bakımından merkezi bir konuma yükselişinin ve 'Mabeyn'in bu işleyişte oynadığı önemli rolün altı çizildi. Bu dönemde çok kilit bir mevki kazanan 'Mabeyn' üzerine bugün hâlâ derinlemesine bir çalışma yoktur. Bu bir yana en genel hatlarıyla bile "Saray sekreteryası" hakkında hemen hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Birkaç çalışmayı istisna edersek dönemin yönetim ve idare teşkilatını inceleyen akademik çalışmalar da yeterli sayıya ulaşmadığı gibi, özgün de değildir.

Bu oturumun ikinci konuşmacısı Abdülhamit Kırmızı,

devrin taşra teşkilatının yapısı üzerinde durdu. Telgraf vasıtasıyla taşradaki bütün vilayetlerle 'Mabeyn'in doğrudan iletişime geçtiğini belirten Kırmızı, bu vasıtasız iletişim konusunda gerek merkez teşkilatı gerekse taşra teşkilatlarının gönüllü rıza gösterişlerinin sebeplerini birkaç madde halinde sıraladı. Kırmızı'ya göre, Abdülhamid "istibdat/mutlakiyet"inin ortakları vardır. Yeni veriler ortaya çıkarmıştır ki hatırat ve otobiyografi literatürü yeniden değerlendirilmeli, 'mutlakiyet' döneminde padişahın sınırları ile bürokrasinin gücü tekrar tanımlanmalıdır.

Atölye çalışmasının ikinci gününde verdiği diğer bir tebliğ ile de Kırmızı, yapılan yeni çalışmalar ışığında Abdülhamid tarihçiliğinin geldiği yeni noktayı, birkaç çalışma sahası açısından çok net bir biçimde izah etmiştir. Sosyal teoride yaşanan dönüşüm, tarih çalışmalarına da yansıyor bu sahada ki araştırmaların seyrini de değiştirdi; artık döneme ait etkiler geleneksel-modern karşıtlığı üzerine bina edilmekten daha çok bunlar arasındaki sürekliliğe yapılan vurgu ile izah ediliyor.

Gökhan Çetinsaya'nın tebliği Abdülhamid'in izlediği iç politika bakımından elimizde hâlâ bir siyasi tarih olmadığına işaret etmektedir. Çetinsaya, Abdülhamid'in 30 yılı aşkın süren idare yapısının kritik evrelerini rejimin "temel ilkeleri" bağlamında ele aldı. Böylece Abdülhamid'in otokrasi yanlısı siyaset yapma şekli, muhafazakârlığı, merkezizetçiliği, ihtiyatkâr tavrı, ilerleme ve reforma olan inancı, ittihad-ı İslâm politikası gibi başlıklar etrafında devrin genel bir siyasi panoraması çizildi. Abdülhamid rejiminin kritik evrelerine ilişkin bir dönemlendirme denemesi yapan Çetinsaya'ya göre, özellikle 1878 Ocağı ile Temmuz arasında geçen, başlı başına bir monografi konusu edilebilecek altı ay-

Yaseme'e göre, II. Abdülhamid döneminin dış politika açısından en önemli özelliği ve ayırıcı vasfı, Avrupa'nın izlemeye başladığı emperyalist siyasetin varlık alanına çıkmasıydı.

lık dönem, oldukça kritik bir safhayı teşkil etmektedir. Zira devlet bu kısa süre içinde çok ciddi gailelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Abdülhamid'in karşılaştığı üç büyük krize de değinen yazar, bunlardan 93 Harbi ile 94-96 yıllarında patlak veren krizden başarılı bir şekilde çıktığını; ancak üçüncü büyük kriz olan Makedonya Meselesi'ni aynı suhuletle halledemediğini ve dolayısıyla bu meseleyle başlayan hadiselerin Abdülhamid rejiminin sonunu getirdiğini vurgulamıştır.

Dış politika konusunda ise Feroze Yasamee, uluslararası sistemin 30 senelik bir karşılıklı etkileşiminden bahsetmemiz gerektiğini belirtir. Abdülhamid dönemi kendi içinde bir bütünü ifade eder; zira bu dönemin dış politika bağlamında belli bir ayrımı yapılamaz. Diğer bir ifade ile uluslararası arenada bir tür 'sükûnet' söz konusudur. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki bu dönemin dış politika itibarıyla tebarüz ettirilmesi gereken önemli bir hususiyeti ve belki de temel bir farklılığı Avrupa'nın izlemeye başladığı 'emperyalist' siyasetin varlık alanına çıkmasıdır. Aynı zamanda büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği "barışçıl yayılma" politikası da bir diğer önemli noktayı oluşturur. Bu dönemde büyük devletlerin "peaceful penetration" diyebileceğimiz emperyalist bir vasıta ile devleti sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan kendi nüfuzları altına alma gayretleri görülür. Yasamee'nin dikkat çektiği bir başka mesele de Osmanlı Devleti'nin 'imkânları' ile 'sorumlulukları' arasındaki çelişik durumdur. Elindeki imkânlar açısından bir değerlendirmeye tabi tutulursa Osmanlı Devleti'ni orta seviyede bir güç olarak nitелеmek mümkün gözükmemektedir; ancak 'sorumlulukları' bakımından atf-ı nazar edildiğinde, Devleti Osmanî'nin, dünyanın ancak en büyük gücünün

baş edebileceği problemlerle uğraşmak zorunda kaldığı derhal fark edilecektir.

Dönemin malî ve iktisadî politikalarını değerlendiren Coşkun Çakır'a göre, devletin iflasını ilan etmesi üzerine oluşturulan Duyun-ı Umumiye İdaresi, yapısı itibarıyla, mevcut diğer malî birimlerin yanında iki başlı bir idarenin olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Devletin, bir yandan emisyonu Osmanlı Bankası'na yaptırması diğer yandan da vergileri Duyun-ı Umumiye eliyle toplatması suretiyle bir tür yarı sömürge haline geldiği ya da getirildiğine dair yapılan değerlendirmeler abartılıdır. Mithat Paşa'nın bu dönemde maliye politikalarıyla ilgili tekliflerine ve malî işlerdeki ağırlığı dolayısıyla Hasan Fehmi Paşa'nın icraatlarına değinen Çakır, iktisat politikaları bağlamında da hususen bankacılık, tarım politikası, ithalat ve ihtacat dengesi, sanayileşme ve fabrikalaşma konularında istatistikî bilgilere yer verdi. Çakır ayrıca, bu dönemde malî ve iktisadî açıdan Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki iktisadî münasebetleri, işin merkezine oturtmak gerektiğine işaret etmiştir.

Doktora çalışmasını bu sahada yapan Şevket Kamil Akar ise, 1880-91 yılları arasında devletin maliyesine damgasını vuran bir şahsiyete dikkatleri çekti. Akar'ın verdiği bilgilere göre Agop Kazazyan, Abdülhamid'in özel önem verdiği kimselerin başında gelmektedir. Malî birimlerden gelen bütçeleri Abdülhamid "Bir de Agop görsün!" diyerek ona da gönderir; ne zaman görevinden ayrılmak istese Abdülhamid her seferinde "Yerine adam bul, öyle ayrıl!" karşılığı ile mukabelede bulunurdu. Agop Paşa, malî komisyonların hiçbirine üye olmak istememesine rağmen, Abdülhamid verdiği direktiflerle hemen bütün komisyonlarda onun da yer almasını

İki gün süren etkinlik, program düzenleyicilerinin ve konuşmacıların toplu hatıra fotoğrafı çekti. Fotoğraf çekimleri son buldu.

sağlar. Akar, son olarak Abdülhamid'in borçları döndürme ve yatırımlar için kaynak bulma politikalarının araştırılması gerektiğine de dikkat çekti.

Abdülhamid dönemi eğitim politikalarını konu edinen tebliğinde Akşin Somel, Tanzimat devri eğitim alanında izlenen siyasetin ardında yatan zihniyet dünyasını irdelemeye çalıştı. Buradan hareketle Abdülhamid dönemi eğitim politikalarını değerlendirmeye tabi tutan Somel'e göre, tedrisatın toplumun geneline yaygınlaştırılması Tanzimat bürokratlarının eğitime ilişkin algılamaları doğrultusunda değil, büyük ölçüde Abdülhamid devrindeki uygulamalarla gerçekleşmiştir. Mekteplerin taşrada yoğun bir biçimde açılmaya başlamasıyla eğitim faaliyetleri, imparatorluğun bütün tebaasının istifade edebileceği bir konuma taşınmıştır. Abdülhamid eğitim sahasında karşılaştığı kaynak problemini de devletin kendi imkânları ile çözmeye çalıştı. Bu bakımdan "Maarif Hisse-i İlanesi" önemli bir kurum olarak zikre değerlidir. A'sâr vergisine eklenen bir oran ile eğitim yatırımları finanse edilmeye çalışılırken, ikinci bir kalem olarak yerel kaynakların maarif bütçesine aktarılması politikası gündeme getirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen eğitim faaliyetinin bir başka özelliği de belgelerde geçen "tashih-i akaid, izale-i cehalet" ifadesidir. Bununla hem dönemin yanlış İslâm algılamaları izale edilmeye, hem de imparatorluğun özellikle Suriye, Antakya gibi bölgelerinde Alevi ve Nusayrilere yönelik misyoner faaliyetler kontrol altına alınarak bölge halkı korunmaya çalışılmıştır.

Abdülhamid'in yeni mekteplerde uygulama alanına soktuğu bir dizi icraat onun bir tür 'Türkçülük' diye adlandırabileceğimiz bazı eğilimlerini de gün yüzüne çıkarır. Bilhassa Kürt ve Arnavut nüfusun

yoğun olarak yaşadığı yerlerde Türkçe dersine daha fazla önem verilmiştir. Dönemin ders kitaplarında Türklerin Orta Asya'dan çıkıp dünyaya yayıldıkları fikri göze çarpmaktadır; diğer taraftan tarih ders kitaplarında da Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan kavimler zikredildikten sonra Türklerin bir "kavmi necib" ve geçmişte kurduğu devletler itibarıyla de hususi bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır.

Enes Kabakçı, dönemin muhalif hareketleri konusunda verdiği tebliğde Jöntürk hareketinin doğuşu, genel özellikleri, nizamnamesinde yer alan hususiyetler, başlıca fikir adamları ve düşünürlerini ele aldı. Kabakçı, genel itibarıyla Abdülhamid'in inşa ettiği sistemin kendi muhaliflerini yarattığı fikrini taşır. Muhalefet hareketinin genel karakteristiği, bazı farklılıklar gösterse de, aslında, kendisinden bir kuşak önce varlık sahasına çıkan "Yeni Osmanlı" hareketinin bir tür devamı niteliğini muhafaza etmektedir. Bu bakımdan hareket süreklilik arz eder. Tebliğin devamında Jöntürk hareketinin belli başlı niteliklerine değinilerek, muhalefetin kaynakları meselesi irdelenmeye çalışıldı.

Tebliğini Abdülhamid dönemi din ve siyaset ilişkilerine hasreden İsmail Kara, temel birkaç mesele etrafında görüşlerini aktardı. "Din ve siyaset başlığı açısından II. Abdülhamid kendine mahsus bir figür müdür?", "II. Abdülhamid'in din ve siyaset politikalarıyla kendi dini kişiliği arasında bir ilişki kurulabilir mi?" soruları etrafında bir değerlendirme yapan Kara, Abdülhamid'in, dedesi II. Mahmud'un iki oğlunda (Abdülmecid ve Abdülaziz) görmek istediği vasıfları kendi bünyesinde çok daha güçlü bir şekilde taşıyan bir padişah olarak tebellür ettiğini belirtti. İktidara geldikten sonra politikalarını yürütecek nitelikleri nasıl kazandığı konusunda yeteri

miktarda bilgiye sahip olmayışımız, işin bir başka karmaşık meselesini ortaya çıkarır. Bir diğer önemli mesele de Abdülhamid'in bu dönemde yürüttüğü "ittihad-ı İslâm" politikalarının niteliğidir. Abdülhamid'in din ile alakalı yürüttüğü politikaların hemen hiçbiri aslında kendisiyle başlamaz; bu politikaların her birinin geriye doğru götürülebilecek tarih ve kaynakları bulunur. Bu bakımdan Abdülhamid din ve siyaset konusunda tamamen yeni politikalar ortaya koyan, geliştiren bir padişah olmaktadır ziyade bunları yürüten, üst düzeye çıkararak, derinleştiren ve araçlarını artıran bir padişahtır.

Dinî düşünce ve kanaatleri cihetinden Abdülhamid'in geleneksel bir yaklaşım sergilemediği görülmektedir. Hatta bunların modernist bir yapıya sahip olduklarını bile söyleyebiliriz. Ancak onun dinî açıdan yürüttüğü politikanın, bazı yönleri bu yargıyı katı ve keskin bir tarzda ifade etmemize engel teşkil eder. Bu konudaki fikrini tahkim etmek ve meseleyi çarpıcı bir biçimde ortaya koymak adına İsmail Kara'nın verdiği misal oldukça dikkat çekicidir: Abdülhamid'in Avrupa'daki sergiler için öne çıkardıkları arasında umumiyetle cami, hamam, bedesten türü şeyler bulunurken, Yıldız'a yaptırdığı camii adeta bir 'kilise'yi çağrıştırmaktadır. XIX. yüzyıl padişah camileri içinde, Dolmabahçe'den başlayarak Mecidiye Camiini de buna dahil ederek diyebiliriz ki, hiçbir cami bu kadar kiliseyi çağrıştırmaz ve hiçbiri Osmanlı sanat unsurlarını bu derece dışlamaz.

"Hilafet Meselesi" başlıklı sunumunda Tufan Buzpınar bu dönem zarfında ortaya çıkan hilafet tartışmalarının başlangıçtan son aşamasına gelinceye kadarki serüvenini toplu ve muhtasar bir tarzda özetledi. Buzpınar, gerek yerli gerekse yabancı literatürde Osmanlı Hilafeti'nin niteliğine ilişkin, bir

başka ifade ile 'ne'liğine yönelik netleşmiş bir bilgi yumağı olmadığını belirtmektedir. Bununla beraber eldeki mevcut bilgiler ışığında konu hakkında söylenenleri birkaç dönem altında incelemek mümkündür. Buna göre dönemlendirmenin üç ayağı mevcuttur: Birinci dönem Kanuni Sultan Süleyman devri, ikinci dönem ise XVIII. yüzyıldır ki burada 1720'lerdeki İran ile ilişkiler önemlidir; fakat bu döneme ilişkin bilgilerimizin sınırlı oluşu kesin yargılara varmamızı engellemektedir. Üçüncü dönem, hilafet meselesinin daha yoğun olarak tartışıldığı II. Abdülhamid dönemidir. Hilafet meselesi ilginç bir şekilde hem iç hem de dış çevrelerde Kanun-i Esasî ile irtibatlandırılarak gündeme gelmiştir. Bu tartışmalara adı karışan zevat arasında Bengal Vali eski Yardımcısı ve Kirkcaldy mebusu George Campbell, daha sonra Sir olacak George Birdwood, Gladstone'un Sekreteri Edward Hamilton'un yakın arkadaşı Wilfrid S. Blunt, 1879'da hıdivlikten azledilen İsmail Paşa (çıkardığı *Hilafet ve İttihad* gazeteleriyle), İngiltere Cidde Konsolosu Zohrab, Sir William Muir, Malcolm MacColl, Ahmed Cevdet Paşa, Hasan Bey Hüsnü et-Toyrani'nin isimlerini zikredebiliriz. Özellikle İngiltere yanlısı görüş beyan edenlerin, ağırlıklı olarak, "hilafetin Kureyşiliği" meselesi üzerinden bir tartışma yürüttükleri görülmektedir. Hilafet meselesi nedeniyle Abdülhamid yönetimine karşı içeride artan muhalefet, her ne kadar dinî bir söylem çerçevesi içine oturtulmuşsa da bu, "hilafetin Kureyşiliği" üzerinden yürütülen bir söylemi içermemektedir.

Atölyeye davetli pek çok değerli akademisyen de, her oturumun sonunda konular etrafında yaptıkları yorum, eleştiri ve sorularıyla katkıda bulunmuşlar, konunun her yönüyle tartışılmasını sağlamışlardır.

**Bilim ve Sanat Vakfı
Türkiye Araştırmaları
Merkezi**

**OSMANLI TAŞRASINDA
II. MEŞRUTİYET**

20 Aralık 2008 // ZEYREK SALONU

I. OTURUM // 10:00-12:00

Oturum Yöneticisi: İsmail Kara

Enes Kabakçı, Jön Türklerin Taşraya Yönelik
Propagandaları

Ahmet Mehmetefendioğlu, Doktor Nazım Bey ve İzmir
İTC Şubesinin Teşekkülü

Serhat Aslaner, Kastamonu'da II. Meşrutiyet
Tartışma

II. OTURUM // 13:00-15:00

Oturum Yöneticisi: Fikret Adanır

Mehmet Hacısalihioğlu, Makedonyalı Bir Muhalefet
Hareketi Olarak Jön Türkler

Abdulhamit Kırmızı, II. Meşrutiyette
Arnavutluk'ta "İrtica"

İhsan Demirbaş, Rusya Türklerinin
II. Meşrutiyete Bakışları (1908-1909)
Tartışma

Ara 15:00 – 15:30

III. OTURUM // 15:00-17:00

Oturum Yöneticisi: Tufan Buzpınar

Cabir Duysak, II. Meşrutiyet'in İlanının
Yemen Vilayetinde Meydana Getirdiği Tepkiler

Davut Hut, II. Meşrutiyetin İlanının
Irak'taki Yansımaları
Tartışma ve Değerlendirme

**Türkiye Araştırmaları
2008 Güz Seminerleri**

GİRİŞ SEMİNERLERİ

Türkiye Tarihi

Gökhan Çetinsaya

TEMEL SEMİNERLER

Beylerin ve Dervişlerin Dünyası:

Fatih Bayram

14. Asır Anadolu Tarihi

Osmanlı Tarihine Giriş (14.-17. Yüzyıllar)

Osmanlı Tasavvuf Tarihi

Türkiye'de Sosyoloji

Türkiye Tarihinin Arşiv Kaynakları:

Osmanlı Arşivleri

Tufan Buzpınar

Reşat Öngören

Yücel Bulut

Ahmet Zeki İzgöer

ÖZEL SEMİNERLER

Jön Türk Hareketi ve II. Meşrutiyet

Metinlerle Türkiye'nin Toplumsal Meseleleri

Osmanlı Afrika Coğrafyası

Osmanlı Coğrafyacılığı ve Haritacılığı

Padişahların Mahrem Tarihi

Enes Kabakçı

Yücel Bulut

Ahmet Kavas

Mahmut Ak

Mustafa Armağan

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Balkan Tarihi Okuma Grubu

Kaynak Metinlerinden Osmanlı

Toplumsal Tarihi

Osmanlı İktisat Tarihi Kaynakları

Osmanlı Klasik Metinleri

Osmanlıca Okuma Grubu

Osmanlı Tasavvuf Tarihi

Fatma Sel Turhan

Tahsin Özcan

Baki Çakır

Mehmet İpşirli

C. Ersin Adigüzel

Reşat Öngören

Nurgül Karayazı

ATÖLVELEER

Mevzuâtü'l-Ulum Neşri

Raşid Tarihi Neşri

Sözlü Tarih Atölyesi

Ahmet Süruri

Baki Çakır

Abdülkadir Özcan

N. Bilge Özel

Kazım Baycar

İnsan hiddet ve şehvetten şaşır olur

Yahudiler içinde zalim, İsa düşmanı ve Hristiyanları yakıp yandırır bir padişah vardı.

İsa'nın devriyle, nöbet onundu. Mûsâ'nın canı oydu, onun canı da Mûsâ.

Şaşı padişah, Tanrı yolunda o iki Tanrı demsâzını birbirinden ayırdı.

Usta, bir şaşıya “yürü, var, o şişeyi evden getir” dedi.

Şaşı, “O iki şişeden hangisini getireyim? Açıkça söyle” dedi.

Usta dedi ki: “O iki şişe değildir. Yürü, şaşılığı bırak, fazla görücü olma!”

Şaşı, “Usta, beni paylama. Şişe iki” dedi. Usta dedi ki: “O iki şişenin birini kır!”

Çırak birini kırınca ikisi de gözden kayboldu, insan tarafgirlikten, hiddet ve şehvetten şaşır olur.

Şişe birdi, onun gözüne iki göründü. Şişeyi kırınca ne o şişe kaldı ne öbürü!

Hiddet ve şehvet insanı şaşır yapar; ruhu doğruluktan ayırır. Garez gelince hüner örtülür. Gönülden göze, yüzlerce perde iner.

Kadı, kalben rüşvet almaya karar verince zâlimi ağlayıp inleyen mazlûmdan nasıl ayırt edebilir?

Padişah, Yahudice kininden dolayı öyle bir şaşır oldu ki aman Ya Rabbi, aman!

Mûsa dininin koruyucusuyum, arkasayım diye yüz binlerce mazlum mümin öldürttü. nasıl olmaz?

Evlerden Saraya Osmanlılarda Çocuk Eğitimi
(XV.-XVII. Yüzyıllar) / Ayşe Seyyide Saçmalı 59

Evlerden Saraya Osmanlılarda Çocuk Eğitimi (XV.-XVII. Yüzyıllar)*

Ayşe Seyyide Saçmal

Giriş

Osmanlı'nın klasik döneminde (XV-XVII. yüzyıllar) çocuk eğitiminin incelenmeye çalışıldığı bu çalışmaya, "Günümüzde farklı eğitimlere tabi tutulan veya tutulmayan-tutulamayan kız çocuklarının eğitimleri için neler yapılabilir?" sorusu muvacehesinde başlanmıştır. Bu konudaki kaynak problemi sebebiyle çocuk eğitimi bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Klasik dönemin seçilmesi, daha istikrarlı bir yapının gözlemlendiği dönemde meseleye nasıl yaklaşıldığının görülmek istenmesi sebebiyledir. Klasik dönem sonrası ise, hem meselenin genişliği, hem de iki dönem arasındaki bakış açılarının farklılık arzemesi sebebiyle konunun haricinde tutulmuş, bu döneme klasik dönemi aydınlatabilecek bilgiler ölçüsünde gerekikçe başvurulmuştur.

Döneme bakıldığında, çocuk eğitimi meselesine çeşitli yönlerden yaklaşıldığı görülmektedir. Şehzadeler, lalalar eliyle yetiştirilmiş; idarî kadronun oluşturulması için yetenekli çocuklar belli eğitimlere tabi tutulmuş, bu iki grubun haricinde olan çocuklar ise farklı eğitimler görmüşlerdir. Verilen eğitimler arasında ortak noktalar bulunduğu gibi, istenen insanın yetişmesi için, her birinde diğerlerinden ayrılan yönler vardır. Bunların, genel bir tasnifle, şehzadelerin ve sultanların, Enderun'daki çocukların, âlimlerin veya varlıklı ailelerin çocuklarının, son olarak ise halkın çocuklarıyla yetim ve fakir çocukların eğitimleri olduğu görülmektedir.

* Bu çalışma, Bilim Sanat Vakfı'nın 8-9 Şubat 2008 tarihinde düzenlediği XIX. Öğrenci Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

Verilmeye çalışılan eğitim, dönemin öncesini ve sonrasını kapsayan eğitim tarihi kitapları, araştırma ve incelemeler, eğitim alanında yapılmış tezler, okutulan ders kitapları ve hatıratlar rehberliğinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Enderun mekteplerindeki eğitimin hariç tutulduğu bu çalışmada, eğitimlerin süreci, teknikleri, mekânları gibi konular üzerinde durulmuştur. İlk bölümde çocuğun aile içinde aldığı eğitim, XV. yüzyılın ortalarında Amasyalı Hüseyinoğlu Ali Efendi tarafından yazılan *Tariku'l-Edep* ve XVI. yüzyılda Kınalızâde Ali Çelebi tarafından kaleme alınan *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserlerle incelenmeye çalışılmış, ikinci bölümde sıbyan mektepleri ele alınmıştır. Şehzadelerin eğitimlerinin incelendiği son bölümde ise, nasıl bir eğitime tabi tutuldukları; yetiştirilmelerinde önemli yerleri olan valideleri, dayeleri, hocaları ve lalaları incelenmeye çalışılmıştır.

I. Aile İçinde Eğitim

Klasik dönemde çocuğun aile içindeki yeri, aldığı eğitim, ebeveynleriyle ve ailenin diğer fertleriyle olan ilişkileri vb. meselelere birincil kaynaklarda rastlamak pek mümkün değildir. Fakat bu dönemlerde kaleme alınan *Tariku'l-Edeb* (XV. yy.) ve *Ahlâk-ı Alâî* (XVI. yy.) isimli eserlerdeki çocuk eğitimiyle ilgili bölümler bu dönemdeki çocuk eğitimi ve algısıyla ilgili ipuçları verecek niteliktedir. Ayrıca bazı âlim ve ediplerin otobiyografileri ve biyografilerinde az da olsa yer alan çocukluk dönemleriyle ilgili bilgiler, aile-çocuk ilişkisini bir nebze olsun aydınlatmaktadır. Ailede çocuğun eğitimiyle bire bir kimlerin ilgilendiği hususu, ailelerin sosyal durumlarına ve yapılarına göre değişiklik arz etmektedir. Türk ailesi hakkında yapılan araştırmalar, toplumda "geniş aile"nin değil "çekirdek aile"nin yaygın olduğu bilgisini vermektedir. Bu durumun istisnası olan geniş aileyi ise, saray ailesi, konak hayatı, eşraf ve âyandan olan kişilerin aileleri oluşturmaktadır. Toplumda yaygın olan aile yapısında, diğer vazifeleriyle birlikte çocukların eğitimi ve yetiştirilmesiyle esas olarak anne ilgilenmektedir.¹

Klasik dönemde çocuk eğitiminden bahseden eserlerden birisi, Amasyalı Hüseyinoğlu Ali isimli bir eğitimci tarafından 1453 tarihinde yazılan *Tariku'l-Edeb* isimli eserdir. Kâtip Çelebi, eserle ilgili verdiği bilgide, eserin halkın önde gelenlerinin çocukları için telif edildiğini belirtmektedir.² Müellif, eseri yazma sebebini anlatırken başından geçen bir hadiseyi nakletmektedir. Halktan birisi kendisine gelerek oğluna ilim ve güzel ahlâk öğretip onu terbiye etmesini ve eğitmesini ister. Yazar, çocuğun ıslahı ve eğitimiyle bir müddet meşgul olur; lâkin çocuktan müspet bir sonuç alınmaz. Bu durum üzerine hocanın yanına gelen çocuğun babası, “Ey hoca, üstadınız size hiç edeb erkân öğretmemiş ki, sen de benim oğluma edeb ve terbiye öğretmedin” der. Anlaşılmaz adamın bu tavrına karşılık müellif, edeble ilgili bir eser yazarak, hem üstadının kendisine edeb öğretip öğretmediğini, hem de konuya ne derece hâkim olduğunu göstermiştir. Her ne kadar yazar bu hadiseyi telif sebebi olarak anlatsa da, hadise o günün çocuk eğitimine ışık tutması açısından önemlidir. Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye dayanarak aile varlığı olarak kabul edilirse, eski dönemlerden miras kalan, ailelerin çocuklarının eğitimi için özel hocalar tutması geleneğinin fetihten önceki dönemleri de kapsadığı söylenebilir.

Bir edeb kitabı olmakla birlikte birçok görgü kuralını ihtiva etmesi sebebiyle, esere bir âdâb-ı muâşeret kitabı da denilebilir. Yazar, çocuklara verilecek olan eğitimi, ailede ve okulda verilecek eğitim olarak ikiye ayırmaktadır: Ailenin çocuğa temel olarak vermesi gereken eğitimin içerisinde şunlar sayılmaktadır: Çocuğa güzel bir isim vermek, erkekse sünnet ettirmek ve okula verip okutmak. Ayrıca çocuk güzel ve tatlı sözlerle terbiye edilmeli, ona güzel, temiz sözler öğretilmeli, çirkin ve kaba sözleri ve davranışları engellenmelidir. Tuvaletten sonra ellerini yıkaması, dizüstü oturması, misafir ve büyükler gelince ayağa kalkması, giderlerken ayakkabılarını çevirip kapıyı açması vb. âdâb-ı muâşeret kuralları öğretilmelidir. Küsmekten ve küstahlık yapmaktan alıkonulmalıdırlar. Küçükken nasıl yetiştirilirse, büyüdükle-

rinde eski alışkanlıklarını kolayca bırakamadıkları için hal ve hareketlerine dikkat edilmelidir. Yoksullara ve başkalarına ellerinde bulunan para, ekmek ve oyuncakları vs. vermeye alıştırmalıdır. Ailenin yapacağı yardımı çocuğun eliyle yapması gerektiği ifade edilmektedir; çünkü bu şekilde çocukta bir şey bağışlamak alışkanlık haline gelecek ve “cömert olmayı” öğrenecektir. Yedi yaşında namaz kılmaya alıştırmaları, haram yemekten uzak tutulmaları ve kötü ahlâklı kişilerle arkadaşlık etmemeleri de ailenin vazifeleri arasında yer almaktadır.³ Çocuğun eğitimini —ailede ve okulda eğitim olmak üzere ikiye ayrılarak— aile ve okul dengesinde tutması ve o yönde tavsiyelerde bulunması, çocuk yetiştirme meselesine nasıl bakıldığını göstermesi sebebiyle dikkat çekicidir. Ayrıca o günün toplum hayatını, önceliklerini, eğitim anlayışını vermesi açısından da önemlidir. Kınalızâde Ali Çelebi, 1560'larda yazdığı *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserinin “İlm-i Tedbirü'l-Menzil” ismini taşıyan aile ahlâkı ve muâşeret kurallarını anlattığı ikinci bölümünde, “Ehl ü İyâl [Aile] Terbiyesi” başlığı altında anne babaya riayet âdâbı, söz söyleme âdâbı, yeme içme âdâbı gibi konuların yanı sıra çocuk terbiyesi üzerinde de durmaktadır. Üç safhaya ayırdığı çocuk eğitiminin birinci safhasını, doğumdan önceki dönem yani eş seçimi, ikinci safhasını çocuğun dünyaya geldiği dönem, son safhayı ise çocuğun dünyaya gelişinden sonraki zaman olarak bir tasnife tabi tutmaktadır.⁴ Öncelikli olarak ailenin çocuğa, yaşadıkları zamana uygun güzel bir isim vermesini ve çocuk ister kız ister erkek olsun her iki durumda da şükredilmesi gerektiğini doğum esnasındaki dönemde ifade etmektedir. Her şeyi hemen öğrenecek yaşta olan çocukların kötü arkadaşlardan uzak tutulmaları gerektiğini; bilmeleri gereken dinî hükümlerin öğretilmesini ve hadis-i şerif mucibince yedi yaşına gelen çocuğun namaza başlatılması gerektiğini belirtmektedir. Çocukların eğitimlerinde ziyadece önemli olan güzel örnek meselesi üzerinde ise şöyle durmaktadır:

Devamlı olarak yanlarında salih ve hayırlı insanlar övülmemeli, şerli insanlar kötülenmeli ki çocuk bu tip insanlar-

dan uzak dursun ve hayırlı insanlarla beraber olmayı arzulasin. Çocukların ilk defa işledikleri kusurların düzeltilmesinde de ailelere yol göstermektedir. Böyle bir durumla karşılaşan ailenin ilk önce çocuğu azarlama-dan, yaptığı işi ayıplayarak çocuğu korkutmasını veya hut da yaptığı işin kötülüğünü o işi başka bir çocuk yapmış gibi anlatarak, o çocuğun düştüğü hali örnek göstermelerini tavsiye etmektedir. Bu gibi durumlarda, gerekmedikçe “Sen şöyle yapmıştın!” gibi bir tutumun benimsenmemesini önermektedir. Büyüme çağlarında kimi çocukta hırsızlık, yalan ve hile gibi bazı kötü huyların görülebileceğini, çocukların bu huylardan menedilip terbiye edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çocukların ahlâki eğitimleri açısından bu noktaları vurguladıktan sonra çocukların, bedenlen daha sağlıklı ve güçlü olabilmeleri için de tavsiyelerde bulunmaktadır. Çocukları cömertliğe alıştırmak için, arkadaşlarına iyilik yapması konusunda ailenin telkinde bulunması; arkadaşlarına karşı büyülenme ve onları hafife alma gibi hallerden kesinlikle uzak tutulmaları da dikkat çektiği hususlar arasındadır. Ailenin sadaka vereceği vakit — çocuğun elinin bol vermeye alışması için— sadakayı çocuğa verdirtmeleri tavsiyesinin *Tariku'l-Edeb*'deki görüşlerle aynı olduğu gözükmektedir. Ayrıca çocukların en önemli ihtiyaçları arasında olan oyunla ilgili olarak, her gün dinlenme vakitlerinde zararlı olmayan oyunları oynayabileceklerini de belirterek;⁵ çocuğun eğitilmesiyle ilgili dinî, ahlâki ve sosyal meselelerden bahsettiği ve çözümler getirdiği görülmektedir.⁶ Yazılış tarihleri arasında bir asırdan fazla bir zaman geçmesine rağmen iki eserdeki görüşler karşılaştırıldığında, vermek istenen eğitimin ailenin çocuğa karşı vazifeleri, âdâb-ı muâşeret, dinî ve ahlâki değerlerin öğretilmesi vb. noktalarda paralellik gösterdiği görülmektedir.⁷

Çocukların, genel olarak da âlimlerin çocuklarının, ilk eğitimlerini babalarından aldıkları bilinmektedir. 1490 tarihinde dünyaya gelen Şeyhülislâm Ebussuud Efendi de ilk tahsilini babasından almıştır.⁸ Son dönemde yazılan hatıratlarda hoş ifadelerle yâd edilen ve muhatapta

güzel hisler uyandıran, özellikle uzun kış gecelerinde aile fertlerinin bir araya toplanıp da edebî bir eser okunması ve benzeri geleneklerin eskilere dayandığı görülmektedir. Büyük ilgi gören *Tuhfe-i Şâhidî* (1515) isimli Farsça-Türkçe manzum lûgatı yazar ve Şâhidî mahlasıyla bilinen Muğlalı İbrahim Dede (1470), on yaşında iken vefat eden babası Hüdâî Dede'nin kendisine manzum sözlükler okuttuğunu, bunlar arasında ise önce *Tuhfe-i Hüsamî* adlı manzum sözlüğü okuyup ezberlediğini ve eserini ona nazire olarak yazdığını söylemektedir.⁹ Her ne kadar okunan eser çocuğun seviyesinin üzerinde olsa da bu uygulamanın neticesi dikkat çekicidir. 1392 tarihinde yazıldığı tahmin edilen ve bilinen ilk Türkçe-Arapça manzum sözlük olma özelliğini taşıyan *Lûgat-ı Ferišteoğlu*'nu yazar Abdüllatif b. Melek ise önsözde eserini, torunu Abdurrahman'ın eğitimi için kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁰ Ayrıca sözlüklerin girişlerinde, lûgat ilminin insanın zekasını açacağından bahsedilmesi ve müelliflerinin çocukluklarında en azından bir manzum sözlük ezberlediklerini ifade etmeleri,¹¹ sonuçlarına bakıldığında, küçük yaşta alınan bu eğitimin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

II. Sıbyan Mektepleri ve Tarihî Gelişimi

Sıbyan mektepleri, 5-12 yaş aralığındaki çocukların ilk eğitimlerini almaları için kurulmuş müesseselerdir. Bugünkü eğitim sistemiyle karşılaştığımızda ilkokul seviyesindedirler. Bu mekteplerin tarihî arka planına bakıldığında, bu nevi kurumların İslâmiyet'in ilk dönemleriyle Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde *küttâb*, Selçuklular devrinde ise “Sıbyan mektebi”¹² isimleriyle iştihar bulmuş olan mekteplerle benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Öncelikli gayesi, çocuklara Kur'an-ı Kerim, dinî bilgiler ve okuma yazma öğretmek olan bu mekteplerin programları, süreç içerisinde değişikliklere uğramıştır. Hz. Ömer'in, mektep programına, yüzme, ata binme, güzel söz ve şiir ezberi gibi ilaveler yaptırması bu gelişime bir örnektir.¹³

“Sıbyan” kelimesinin kökü olan “sabi” kelimesi “erkek çocuk”¹⁴ manasına gelmekle birlikte, Arapça’daki gramer yapısı dolayısıyla, çoğulu olan “sıbyan” kelimesinin anlamı kız ve erkek çocuklarını kapsamaktadır. Bu nedenle, “kelimenin kökü erkek çocuk manasında olduğundan bu mektepler erkek çocuklar için açılmışlardır. Ancak, ismini ‘erkek çocuk’tan almış olmasına rağmen kız çocukları da bu mekteplerde eşit şekillerde okumuşlardır”¹⁵ görüşünün pek de isabetli olmadığı görülmektedir.

Daha ziyade “Sıbyan mektepleri” olarak bilinen bu kurumlar, Fatih’in Türkçe vakfiyesinde “Darü’t-Talim” olarak geçerken, Arapça vakfiyede *Mektep* ifadesi kullanılmıştır. “Darü’l-İlm”, “Muallimhane”, “Mektephane”¹⁶ ve “Mekteb-i Etfal” gibi farklı isimlerle de zikredilen bu mekteplere, her mahallede bulunmaları sebebiyle “Mahalle mektebi”, taştan yapılmaları hasebiyle “Taş mektep” ve “Kâgır” (Farsça taş bina) de denilmiştir.

1. Âmin Alayı ve Mektebe Başlayış

Çocukların mektebe başlamaları hayatlarındaki belli başlı hadiselerden birisi ve aynı zamanda bir dönüm noktasıdır. Ailelerin, onların talime münasip yaşa geldiklerini düşündükleri çağa kadar her çocuğun aşağı yukarı benzer bir hayatı varken, etraflarındaki rutin birden değişmeye başlamaktadır. Çocukların mektebe başladıkları ilk gün, halk arasında “Âmin Alayı”, hâli vakti yerinde olan kişiler arasında ise “Bed-i Besmele” isimleriyle meşhur olmuştur.¹⁷ Merasimlerde bir grup çocuğun, edilen dualara ve söylenen ilâhilere “Âmin!” diyerek katılmaları sebebiyle “Âmin Alayı”, çocukların o gün hocadan ilk ders olarak Besmele’yi öğrenmesi sebebiyle “Bed-i Besmele” (Besmele’ye başlayış) denilmiştir. Çocukların mektebe başladıkları günlerle ilgili bilgiler, XIX. ve XX. yüzyılda yazılan ve daha ziyade edebiyatçıların kaleme aldıkları hatıralardan elde edilmektedir. Bu sebeple, âmin alaylarının hangi tarihlere kadar uzandığı ve ne şekillerde ortaya çıktığı ile ilgili kesin bir hükme varmak pek mümkün değildir. Çocukların mek-

tebe nasıl başlatıldıkları ile ilgili bir makale kaleme alan Tahiru’l-Mevlevî de bu nokta üzerinde durmaktadır. Tarihçilerin, malumu ilâm olmasın düşüncesiyle, yaşadıkları çağın toplum hayatı hakkında yeterli malumat vermediklerini; fakat “hâl” için malum olan bir şeyin “istikbal” için meçhul bırakılmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁸ Her ne kadar, bu merasimlerin klasik dönemi ne derece kapsayıp kapsamadığı bilinemese de, burada hâssaten üzerinde durulması gereken noktalardan birisi, eğitime başlatılacak çocuklar için özel bir günün tertip edilmesidir. Mektebe başlayacak çocuğa cüz, cüz kesesi, minder ve özel kıyafetin hazırlandığı, hoca ve talebelerin çocuğu evine kadar gelip aldığı ilk günde yapılanlar genel olarak şunlardır:

Mektebe başlayacak çocuğun evinde ilk dikkat çeken şey bir telaş ve heyecandı. Merasimden önce hocaya haber verilip başlama günü kararlaştırılırdı. Genellikle Perşembe ve Pazartesi günleri tercih edilir; mümkünse kandil günü olmasına özen gösterilirdi.¹⁹ Mevsimlerden ise ilkbahar ve sonbahar tercih edilirdi.²⁰ Çocuğa, biri cemiyet günü giymek üzere gayet süslü, diğeri ise günlük giysilerinden daha değerli iki kıyafet hazırlanır; erkek ise fesine, kız ise saçlarına elmas, inci gibi bir süs veya mavi boncuk takılırdı.²¹ Ailenin maddi durumuna göre, kadife veya başka bir kumaştan yumuşak bir minder hazırlanırdı. Cüz keseleri ise özenle dikilirdi. Genellikle kadife ve sırma işlemeli olan bu cüz kesesi, çocuğun sağ omzundan sola doğru çapraz bir şekilde asılırdı. Elifba cüzlerinin ise sarı kâğıtlara basılmış olanları bulunduğu gibi, altın yaldızlı olanları da mevcuttu. Bazı ailelerde nesilden nesile aktarılan müzehhep el yazması cüzler de bulunurdu.²²

Evde bunlar yaşanırken, diğer yandan mektepte hocanın bir gün evvelinden “Çocuklar, yarın ‘Âmin’ var, güzelce giyinin de öyle gelin” demesi üzerine hazır olan çocuklar arasında bir curcuna ve heyecan yaşanmaya başlardı. Alayda ilâhi söyleyecek olan çocuklar *ilâhiciler* ve “âmin” diyecek olanlar *âminciler* olarak ayrılıp birer

grup olurlar; süslü kıyafetleriyle hocalarının ve kalfalarının nezaretinde mektebe başlayacak olan çocuğu evinden almaya giderlerdi.²³ Evde hem şaşkınlık, hem de heyecanla etrafında olup bitenleri anlamaya çalışan çocuk, alayın gelmesiyle midilli cinsi bir ata veya faytona bindirilirdi. Alayın en önünde hoca ve kalfa, hemen arkalarında ise üzerinde çocuğun cüzünün bulunduğu rahleyi veya minderi başında taşıyan bevvab²⁴ yer alırdı. Bevvabın arkasında ise, yanında bir akraba veya komşu çocuğu, karşısında ise ailenin yakınlarından birisiyle faytona yahut da iki yanında birer kişinin yürüdüğü midilliye bindirilmiş çocuk bulunurdu. Erkek misafirler de çocukla beraber yürürlerdi. Çocuğun arkasında ikişer sıra halinde dizilen ilâhiciler ve âminciler, en arka sırada ise kadınlar hazır bulunur, bu şekilde tamamlanmış bulunan alay yola düzülürdü. Mahalle halkı da bu merasimi kaçırmazdı. Daha önceden belirlenmiş yollardan mektebe giderlerken, ilâhicilerin okudukları beyitlerin ardından, âmincilerin “Âmin!” sesleri yükselirdi.²⁵

Söylenen ilâhiler daha ziyade Niyazi Mısırî'nin ve Yunus Emre'nin şiirlerindedir. Bütün dua ve ilâhilerde, çocuklara verilmek istenen ruh kendisini sürekli hissettirmektedir. Aşağıdaki beyitler çocukların seslendirdikleri ilâhilerden alınmıştır:

*Hamdülillâh bir mübarek günde idik ibtidâ
“Rabbi yessir lâ tuassir” diyerek kıldık edâ*

*“Rabbi temmim” ol Habibin hürmeti için ey Hudâ
Keremkâni mektebin budur niyazi dâimâ*

...

*Bize âsan eyle ilmi, gelmişiz ihsanına
Bizi cahil koma yâ Rab, ‘ilm-i nâfi’ kıl ‘atâ²⁶*

Alay, mahalleyi bu şekilde ilâhiler söyleyerek dolaştıktan sonra, mektebin veya evin önüne tekrar gelinirdi. Burada da ilâhiler okunduktan sonra gülbang²⁷ çekilirdi. Gülbang, “Hacılar, gaziler, râviler; üçler, yediler,

kırklar; gülbang-ı Muhammed nur-u nebî, kerem-i Ali, pirimiz, üstadımız hazret-i Osman-ı Zinnureyn-i Veli; demine, devranına hû diyelim hûûû...” ve diğer çocukların da hep bir ağızdan “Hûûû!” demesiyle son bulurdu. Burada Efendimiz (s.a.v.)'in ardından ilim yoluna ilk adımlarını atan çocukların, ilmin kapısı olarak tavsif edilen Hz. Ali'den kerem istemesi; Ergin'in de üzerinde durduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim'i yazdırarak İslâm dünyasının farklı memleketlerine gönderen Hz. Osman'ın ise bu işi ilk defa yapan kimse olduğu için *pir* denilerek anılması, buldukları günün manası açısından ziyade önemlidir.²⁸

Ailelerin imkânına göre ilk dersin evde veya mektepte gerçekleştirildiği görülmektedir.²⁹ Evlerde yapılan merasimlerde misafirler buhurlar yakılmış bir odada ağırlanırdı. Hocanın önünde minderine oturup, rahlesinin üzerine cüzünü koyan çocuğa, hoca ilk önce “Eûzü besmele” çektirir, “Ya Rabbî kolaylaştır, güçleştirme. Rabbim, hayırlısıyla tamam eyle” anlamına gelen “Rabbi yessir ve-lâ tuassir, Rabbi temmim bi'l-hayr” duasını okuturdu. Genelde *elif* harfini ders olarak gösterirken, harflerin tamamını öğrettiği olurdu. Dersin nihayetinde “Rabbi zidnî ilmen” ayetinden hareketle “Rabbim aklımı, ilmimi ve anlayışımı artır” manasına gelen “Rabbi zidnî aklen ve ilmen ve fehmen” duasını çocuk, hocanın arkasından tekrar ederdi.³⁰ Çocuğun elinde altından, gümüşten veya pirinçten yapılan *hılal* isimli ucu sivri, sapı çiçek veya resim şeklinde bir çubuk bulunur, çocuk bununla harfleri takip ederdi.³¹ İlk dersini böylece alan çocuk, hocasının ve diğer misafirlerin ellerini öptükten sonra, hafız olan talebeler Kur'ân okur, hocanın dua etmesiyle merasim son bulurdu. Misafirlere çoğu zaman lokma, bazen de yemek ikram edilirdi. Son olarak hoca ve kalfalara bir miktar para ve kumaş hediye edilir, merasime iştirak eden diğer çocuklara ise ikişer üçer kuruş para dağıtılırdı.³²

Merasimin çocuklarda ne tür hislere yol açtığını, mektep hatıralarını kaleme alanlar teferruatıyla dillendir-

mişler. Ahmet Rasim'in, evlerini başka bir semte taşımaları sebebiyle yeni başladığı mektep için de ısrarla ikinci bir "Âmin" isteği, çocuk hissiyatının güzel bir ifadesi olsa gerektir.³³

Çocukların mektep hatıraları içinde geçen diğer bir uygulama ise, mektebe başlayışları kadar dikkat çekicidir. Hecelemeden okuma derecesine yükselen çocuklar, Amme cüzünden okumaya başlar ve İnşirah Sûresi'ne geldiklerinde buna "Fergab'a çıkma" denirdi. Çocuk, sûrenin sonunu "Ve ilâ Rabbike fergab" diyerek okur okumaz başındaki fes kalfa tarafından kapılır, cüz kesi başına geçirilirdi. Bu artık çocuğun okumayı öğrendiği manasına gelmekteydi. Çocuğunun fesinin kapılmış olduğunu gören ailenin hocaya, kalfaya ve bevvara çeşitli hediyeler göndermesi de usûldendi.³⁴

Ailenin, akrabaların, mahallelinin ve çocukların iştirakiyle merasimler çoğu zaman bir düğün coşkusıyla gerçekleşirdi. Hâli vakti yerinde olan aileler kendi çocuklarıyla beraber mahallelerinde bulunan birkaç fakir çocuğu da mektebe başlatırlardı.³⁵ Merasimler, mektebe henüz başlamayan çocukları ve ailelerini de her zaman okumaya teşvik etmiştir. Bu cemiyetler, ailelerin durumuna göre küçük farklılıklar gösterse de, genel durum bu hal üzeredir.

2. Sıbyan Mektepleri

a. Mahalle ve Külliyelerdeki Sıbyan Mektepleri

İstanbul'un fethinin üzerinden on yıl geçtikten sonra Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) Fatih külliyesini yaptırmaya başlamasıyla Osmanlı ilim hayatı da yeni bir yola girmişti. İçerisinde câmi, medrese, imaret, kütüphâne, dârüşşifâ, tâbhâne, ve muvakkithâne³⁶ gibi bölümleri bulunan külliyyede mektep de bulunmaktaydı. Bu nevi vakıf eserlerini yapanlar, mektepleri, yaptıkları hayrın ayrılmaz bir parçası olarak görmekteydi.

Bu mekteplerin kuruluşu Fatih vakfiyesinde, "...Ve cami-i şerîf'in garbe mâil olan kapısı tarafında bir Dârü't-Talîm bina buyurdular ki..." denilerek; kuruluş sebebi

ise, "...Tâ ki eytâm bulunur ise, talîm-i eytam, bulunmaz ise etfâl-i fukarâ-yi müslimîni talime ikdâm eyleyip..."³⁷ şeklinde ifade edilmektedir.

İlme ve ilim adamlarına verdiği önemi bildiğimiz Fatih'in, külliyesinde yetimler ve fakir çocuklar için mektep yaptırması câlib-i dikkattir. İlim öğrenmede çevre faktörünün ne kadar önemli olduğu göz önüne alındığında, külliye içerisine özellikle yetimler ve fakir çocuklar için eğitim müesseseleri inşa edilmesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Burada, diğerleri yerine özellikle yetimlerin ve fakir çocukların eğitimlerinden bahsedilmesinin sebebi, durumu müsait olan ailelerin çocuklarının evlerde eğitimlerini sürdürülebilmeleri idi.

Kaynaklar, ilk mekteplerin İstanbul başta olmak üzere şehirlerde ve köylerde yaygın olarak bulunduğunu göstermektedir. Osman Efendi'nin *Tevarihî Cedîd*'inden XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında İstanbul'da 1653 mektebin mevcut olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'daki sıbyan mektebi sayısının 1299 olduğu bilgisini vermektedir.³⁸ Çelebi'nin verdiği rakamların sağdan veya soldan birer hanesinin genelde fazla olduğu bilgisini göz önüne alıp rakamların birer hanesi sağdan veya soldan eksiltilese bile,³⁹ her hâlükârda görülen, İstanbul'da hiç de azımsanmayacak derecede mektebin bulunduğudur. O dönemde İstanbul'da mevcut nüfusa bakıldığında da resim daha net anlaşılacaktır.⁴⁰ Yine *Seyahatname*'de, Adana'da 40 sıbyan mektebi bulunduğundan bahsedilmektedir.⁴¹ Bursa'da klasik dönemde 134 adet sıbyan mektebi mevcutken,⁴² Uzunçarşılı, XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli eyaletinin merkez sancağında 60, Anadolu eyaletinde 154, Nefs-i Amasya'da 200, Erzurum'da ise 110 sıbyan mektebi bulunduğu bilgisini vermektedir.⁴³

i. Mekanları ve Ders Odaları

Mekteplerin şehrin içerisindeki yerleşim yerleri, insana mekânların özel olarak seçilmiş oldukları hissini vermektedir. Külliyelere bağlı olan mektepler mimarî açı-

dan külliyelerin dış cephelerine yerleştirilmiştir. Sokağa açılan özel girişlerle kendi içlerine dönük avlu ve oyun bahçelerine sahiptir.⁴⁴ Böylece çocuklar, buldukları mekânda hem istedikleri gibi hareket edebilecek, oyunları ve sesleri kimseyi rahatsız etmeyecek, hem de diledikleri zaman birkaç adım uzaklıktaki kütüphane, medrese ve camiden istifade edip, oradaki ortamı teneffüs edebilecektir. Bu az bulunur bir imkân değildir. Yani, külliyelerin ne tam içerisinde ne de dışarısında bırakılmışlardır.

Mahallelerde inşa edilen mekteplerin temel özellikleri ise, mahallelerin merkezinde ve sokakların keşiştiği köşebaşlarında bulunmalarıdır. Bazı yerlerde camilerin yakınlarında da bulunurlar. Köşebaşlarında inşa edilmelerinin bir sebebi de farklı yerlerde oturan çocukların evlerine rahatça gidebilmeleri olsa gerektir.

Ekseriyetle iki katlı olarak inşa edilmektedirler. Malzeme olarak genelde taş kullanılmakla birlikte ahşap olanları da vardır. Aksoy'a göre, taş yapılar olmalarının sebebi, binaları yangından korumaktır. Ders odaları bir odadan müteşekkil olup ikinci kattadır. Boş olan alt katta bazen bir dükkân veya kapalı oyun alanları, çeşmeler ve sebiller bulunmaktadır. Bu yapıyla çocuklar, hem olası rutubetten korunabilmekte hem de ders çalışırken dikkatlerini dağıtabilecek sokak gürültüsünden uzak kalmaktadırlar. Işıklandırma alt katla kıyas edilemez derecededir. En önemli husus ise, evlerin iki katlı yapılması ve yaşam alanının daha çok ikinci katta yer almasıdır. Böylece, evlerinden ilk defa ayrılan küçük yaştaki çocukların yeni mekâna adapte olmaları kolaylaşmaktadır.⁴⁵

Mekânlar incelenirken mimarların görüşlerine muhakkak başvurulmaktadır. İstanbul sıbyan mekteplerini mimarî açıdan inceleyen Özgönül Aksoy, mekânların ışıklandırma ve ölçeklendirme yönünden çocuklar için çok uygun olduğu görüşündedir. Buna rağmen XIX. ve XX. yüzyıllarda bu hususta yayınlanmış eserler, çocukların hiç de onlara uygun olmayan dersliklerde öğrenim gördüklerini iç karartıcı bir şekilde tasvir etmektedir.⁴⁶

ii. Eğitim Masrafları Finansmanı

Mektepler devletten bağımsız kurumlardır; ya bir vakıf eseridir ya da varlıklı kişiler tarafından inşa ettirilmişlerdir. Masraflar, vakıflar veya inşa ettiren kişiler tarafından karşılanmaktadır. Mektep inşa ettiren kimseler arasında sultanlar, hanedana mensup kişiler, tüccarlar ve ilim adamları başta gelmektedir. Kadınların medreseden ziyade mektep yaptırmayı tercih ettikleri görülmektedir.⁴⁷ Mektebin bütün masraflarıyla bu kurum ve kişiler ilgilenmektedir. Bu masrafların içerisinde öğretmenlerin maaşları da vardır. Fatih ve Süleymaniye vakfiyelerinde öğretmenin vasıfları sayıldıktan sonra muallimin günlük alacağı ücret de belirtilmektedir. Fatih Vakfiyesi'nde günlük altı akçe olarak geçen bu ücret, Süleymaniye Vakfiyesi'nde öğretmenin öğrencilerden ücret almaması belirtildikten sonra, sekiz akçe olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Fatih Vakfiyesi'nde halifenin günlük ücreti de iki akçe olarak belirlenmiştir.⁴⁸

Çocukların yemek meselesi de üzerinde durulan bir noktadır. Külliyelere bağlı mekteplerde yemek meselesi imaretlerde fakirler için pişen yemekten verilerek çözülmüştür. Bayezid ve Kanuni vakfiyelerinde bu husustaki ifadeler benzerdir. İki vakfiyede de, sabah ve akşam pişen yemekten, aş, ekmeği ve etiyle günde iki sefer mektepte bulunan yetim ve fakir çocuklara verilmesi ifade edilmektedir.⁴⁹ İmarete sahip bulunmayan diğer mekteplerde ise, çocuklara yemek için gündelik verilmektedir. Mektep eğer bir padişah tarafından yaptırılmışsa, ilave olarak her sabah çorba ve birer fodla⁵⁰ verilmekte, Perşembe günleri ise pilav-zerde ikram edilmektedir.⁵¹ I. Abdülhamid'in yaptırdığı mektebin yanında bir aşevi bulunmasına rağmen "Mektebe devam eden sübyanın 60 neferine günde ikişer akçe verile" diye kayıt düşülmesi talebeye yemekten ayrı olarak gündelik verildiğini de göstermektedir.⁵²

Öğrencilerin yiyecek ihtiyaçlarının yanı sıra giyecek ihtiyaçları da karşılanmaktadır. Süleymaniye Vakfiyesi'nde Kur'an'ı öğrenen talebelere yılda iki sefer yeterli

miktarda kıyafet alınması söylenirken,⁵³ yaygın olan uygulama, çocukların yılda bir kez baştan ayağa giydirilmesidir. Yıllık olarak alınan kıyafetler, Şeyhülislâm Es'ad Efendi Vakfiyesi'nde, "Her sene birer boğasi kapama, birer fes, birer mintan, birer zıbın, birer kuşak, birer mest pabuç" ve I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan Vakfiyesi'nde, "İd-i Fıtır'da birer kapama, birer kavuk, birer tiftik kuşak, birer mest pabuç" alınması olarak geçmektedir.⁵⁴ Süleymaniye Vakfiyesi'nde, "...taallüm-ı Kur'an'ı Azim eden eytam..." denilip arkasından kıyafet alınmasından bahsedilmesi, bu işin bir hizmet gayesiyle yapıldığını göstermektedir.

Eğitim masrafları içinde üzerinde özellikle durulması gereken bir husus da, çocukların yılda bir kez mesire yerlerine götürülüp, yemek yedirilmeleridir.⁵⁵ Eğer bir mektebin, çocukları geziye götürme imkânı yoksa, bu gezintiler her sene semtin zenginlerinin yardımıyla muhakkak tertiplenmiştir. Bir şenlik havasında geçen bu gezilere çocuklar öğretmen ve kalfalarının nezaretinde gider, genellikle aileleri de bu eğlencelere iştirak ederdi.⁵⁶ Çocukların maddi ihtiyaçlarının yanı sıra manevi ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılmış, yetim veya durumu müsait olmayan ailelerin çocukları yaşatlarının imkânlarından mahrum bırakılmamıştır.

b. Sıbyan Mekteplerinde Eğitim

i. Öğretim Kadrosu

Muallim

Osmanlı'da medrese hocalarına "müderris" denilirken, sıbyan mektebi hocaları için Arapça "talim" (öğretmek) mastarından üretilen ve "öğreten, öğretici" anlamına gelen "muallim" tercih edilmiştir.

Sıbyan mekteplerinde muallim olacakların eğitilmesine ilk defa Fatih Sultan Mehmet döneminde başlanmıştır. Fatih'in, Eyüp ve Ayasofya'da yaptırdığı medreselerde sıbyan mektebi muallimleri için ayrı dersler koydurduğu bilinmektedir. Konulan program genel medrese derslerinden farklıdır ve bu dersleri almayanların muallim

olmaları yasaklanmıştır. Bir muallimin almak mecburiyetinde olduğu dersler şunlardır: Arapça Sarf ve Nahiv, Edebiyat (Meanî, Beyân, Bedî), Mantık, Âdâb-ı Mubâhase⁵⁷ (karşılıklı konuşma âdâbı) ve Usûl-i Tedrîs, Münakaşalı Akâid (İlm-i Kelâm), Riyâziyât (Hendese ve Heyet). Bu bilgileri veren Muallim Cevdet, arkasından Aritmetik'in Hendese (Geometri), Coğrafya'nın Heyet (Astronomi), Tarih'in de Edebiyat dersi içinde okutulduğu notunu düşer.⁵⁸

Cevdet, programın içerisine Fatih'in Fıkıh dersini koymayı, "Bu ders, muallim değil; idarî, adlî memur olacaklara münasiptir. Bu dersin teferruatıyla ibtidâî muallimlerini yormak istememiş ve isabet etmiştir" diyerek izah etmektedir.⁵⁹

Programın içerisinde Âdâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tedrîs dersleri özellikle dikkat çekmektedir. Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemi anlamına gelen bu dersin ilkökul öğretmen adayları için özel olarak düşünülüp uygulamaya konulması, o çağda çok önemli bir yenilik olduğu kadar, dünya eğitim tarihinde de son derece ilginç bir buluştur.⁶⁰

Mevcut kaynaklarda, bu medreselerin İstanbul dışındaki şehirlerde olup olmadığıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Hangi tarihlere kadar faaliyet gösterdikleri de bilinmemektedir. Fakat Fatih'in koyduğu yasağın çok uzun sürmediği, bir zaman sonra mekteplerde muallim adayları için medreseden icazet almanın yeterli sayıldığı belirtilmektedir.⁶¹

Fatih'ten sonra 1868⁶² tarihine gelinip Darülmualimîn-i Sıbyan açılana kadar da öğretmen yetiştiren müesseselerin açılmadığı bilinmektedir.

O dönemde muallim adaylarının belli bir eğitime tabi tutulup, çocuklar için özel olarak yetiştirildikleri bilinmektedir. Maarif tarihi kitaplarında muallimler anlatılırken kullanılan "başka kaynak olmadığı için genellikle medresede okumuş, okuma yazma bilen, çok zaman cami veya mescidde imamlık ya da müezzinlik yapan kim-

seler”⁶³ gibi ifadelerin, muallimlerin Fatih döneminde başlayan özel eğitimlerini —ne kadar devam ettiği bilinmese de— ihmal ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

İlmiye teşkilatının içerisinde mütalaa edilmeyen mektep muallimlerinin görevlendirilmelerinde şeyhülislâmın bir dahli bulunmamaktadır. Bir mektepte vazifeye başlayabilmeleri için kendilerinden berât-ı şerif istenmektedir.⁶⁴ Muallim adaylarını özel eğitime tabi tutan Fatih, taşımaları gereken insanî özellikleri şöyle vurgulamaktadır: “...nefs-i nefes sâhibi, rızâ-yı Hak tâlibi muallim tayin oluna.”⁶⁵ Yani, muallim hem çok iyi bir mizaca sahip olacak, hem de yaptığı işte Allah rızasına talip olacaktır. Malumdur ki, çocukların kişiliklerinin oluştuğu ve çevreyi taklit ettikleri o yaşlarda, muallimin örnek alınabilecek meziyetlere sahip kişiler arasından seçilmesi bilhassa önem arz etmektedir.

Bayezid ve Kanuni vakfiyelerinde de muallimin eğitim-öğretim seviyesi ve kişiliği üzerinde durulmaktadır. Hafız, salih ve çocuklara öğretmenlik yapabilecek seviyede olması, ayrıca İlm-i Kiraat’e vâkıf olup onlara Kur’ân-ı Kerim’i ve namazla ilgili meseleleri öğretmesi istenmektedir. Öğrencinin eski derslerinin dinlenmesi, içlerinde te’dibe muhtaç olanlar varsa terbiye etmesi de muallimin görevleri arasındadır.⁶⁶

Her ne kadar o dönem hakkında, resmî kaynaklar haricinde pek bilgiye ulaşılamasa da, XVII. yüzyılın ortalarında yaşamış Mehmed Efendi isimli bir sıbyan mektebi mualliminin, *Nevhatu’l-Uşşâk* isimli manzum eserinde mektepteki vaziyetini şöyle tasvir ettiği görülmektedir:

Dolardı mektebimin içi sıbyan,
Ederdim onlara talim-i Kur’ân.

Olup beş vaktde mihraba mülâzım,
Bu manalardı ancak, bana lazım.

Değildim halkın ağ-û karesinde,
Oturmazdım avamın arasında.

Bu beyitleri yorumlayan Koçu, sıbyan mekteplerindeki muallimlerin şeref ve haysiyet sahibi olması, avam arasına girip oturmaması gerektiğinden ve mahalle dedikodularına karışmasının hoş görülmediğinden bahsetmektedir.⁶⁷

Bütün bunların bir muallimde bulunması istenen meziyetler olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Mekteplerdeki görev sürelerinin sınırı olmayan muallimlerin, bazen olumsuz tavırları neticesinde azledildikleri de kayıtlarda geçmektedir.⁶⁸

Muallimin bulunduğu yerde itibar sahibi, örnek bir kişi olmasına her zaman önem verilmiştir. Buldukları mahallelerde bu vazifeyi imam ve müezzinlerin ifa etmeleri de, bu anlayışın bir neticesi olsa gerektir.

Halife

“Halife” kelimesi, “hilafet” mastarından üretilmiş olup “birinin yerine geçen kimse” anlamına gelmektedir. Medreselerde müderris yardımcıları olan *muîd*lerin görevleriyle halifenin görevlerinin benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Muallimin bulunmadığı zamanlarda ona vekâlet etmektedirler.⁶⁹ Muallimlerin yanında yardımcı olarak bulunan halifelerden vakfiyelerde muallimin hemen ardından bahsedilmiştir. Mektepteki vazifeleri, yeni gelen öğrencilerle ilgilenmek, öğrencilerin derslerine yardım etmek ve muallime dersini verecek olan öğrencinin dersini önceden dinlemektir. Muallim, çocuklara ders veren-anlatan ve derslerini alan kişi olarak düşünülürse, halife, çocukların dersleri daha iyi anlayabilmeleri için tekrar ettirip, anlayamadıkları noktalarda onlara yardımcı olan kişidir. Öğretim sisteminin daha çok birebir ders verip alma şeklinde olduğu düşünüldüğünde, muallim bir öğrenciyle ilgilenirken halifenin diğerleriyle ilgilenmesinin çocukların dersten kopmamaları açısından önemli olduğu görülmektedir.

Fatih Vakfiyesi’nde, halifenin çocuklara derslerini tekrar ettirmesi ve vazifelerini hafife almaması hususu belirtildikten sonra, çocuklara yumuşaklıkla muamele et-

mesi istenmektedir.⁷⁰ Bayezid Vakfiyesi'nde de, halifenin genel özellikleri ve yapacakları işler belirtildikten sonra, ilave olarak çocukların terbiyesinde muallime yardım etmesi üzerinde durulmaktadır.⁷¹

Öğrenciler

Öğrencilerin mektebe başlama yaşlarıyla ilgili kesin bilgilere ulaşılamasa da, ailelerin çocuklarını hazır hissettikleri çağlarda eğitime başlattıkları bilinmektedir. Ak-yüz, çocukların 5-6 yaşlarında mektebe başladığı ve 3-4 yıl süreyle öğrenim gördüğü bilgilerini vermektedir.⁷² Osmanlı'da yaygın olan bir uygulama da, çocukların özellikle 4 yaş 4 ay 4 günlük oldukları zaman mektebe başlatılmalarıdır.⁷³ Dikkat çeken bu yaş seçiminin sebebi ise yeterince bilinmemektedir. Vakfiyelerde yetim ve fakir çocuklar için açıldığı belirtilse de, bu mekteplerden diğer çocuklar da istifade etmektedir.⁷⁴ Kız ve erkek öğrenciler beraber eğitim görürken, sınıfın bir tarafında erkekler, diğer tarafında ise kızlar veya ön sıralarda erkekler, arka sıralarda ise kızlar oturmaktadır. Kızlar için bazı hususî mekteplerin bulunduğu da bilinmektedir.⁷⁵ Sınıflarda, öğretmenin rahat görebileceği bir yerde "geldi-gitti tahtası" denen bir tahta duvarda asılı durmaktadır. Bir yüzünde "geldi", diğer yüzünde ise "gitti" yazan bu tahta, çocukların sınıfta olup olmadıklarını kontrol etmek için konulmuştur. Dışarı çıkmak için hocadan izin alan çocuk, çıkarken tahtanın "gitti" tarafını, dönüşünde ise "geldi" tarafını çevirmektedir.⁷⁶

Bayezid Vakfiyesi'nden, sınıf mevcudunun otuz kişi olduğu öğrenilmektedir. Fakat genelde sınıftaki öğrenci sayısı, mektebin genişliği ve mahallenin nüfusuna göre değişiklik göstermektedir.⁷⁷ Çocuklar mektebin hasır veya kilimi üzerine, ya da evlerinden getirdikleri minderlere oturup Kur'an'larını ve ders kitaplarını önlerindeki rahlelere koyarak çalışmaktadırlar. Dersini hazırlayan öğrenci, bir minderde oturan hoca'nın önüne giderek dersini vermektedir.⁷⁸ Dersler bu şekilde bire bir eğitim şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durumu XVII.

yüzyıl ortalarında yaşamış muallim Mehmed Efendi şöyle resmetmektedir:

*Oturdular çü tertib üzre sıbyan
Kimi hece okurdu, kimi Kur'an
Önümde her biri tekrar ederdi
Alıp dersini yerine giderdi.*⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'in, harfler öğretildikten sonra hece usûlüyle öğretildiği bilinmektedir. Çocuklara harflerin, "Elif oklava gibi, Be çanak gibi, Te ona benzer, Se ona benzer, Cim karnı yarık..."⁸⁰ denilerek ve belli bir makam tutturularak eğlenceli bir şekilde öğretilmesi, günümüzde de devam eden metotlardandır.

Kabiliyetli öğrencilere ise hafızlık yaptırılmaktadır. Ülkütaşır, mektepte hafızlık yapan erkek çocukların hallerini şöyle tasvir etmektedir: "Ayrı bir köşede de beyaz, küçük sarıklı hafızcıklar, harıl harıl hıfza çalışırlardı."⁸¹ Selçuklular döneminde küçük yaştaki çocukların Kur'an'ı ezberlemeleri için açılan "Darülhuffaz"lar, Osmanlı'da da aynı gayeyle hizmetlerine devam etmişlerdir.⁸²

Yine Bayezid Vakfiyesi'ne göre, haftada bir gün olan tatilleri Cuma günüdür.⁸³ Dersler sabahtan ikindiye kadar devam eder. Öğle vakti hem yemek yedikleri hem de namaz kıldıkları bilinen uzun bir teneffüsleri vardır. Bazı kaynaklarda, bu teneffüs haricinde başka dinlenme vakitlerinin bulunmadığı, çocukların saatlerce yerde kılmıdamadan durdukları söylenmektedir.⁸⁴ Çocukların sabahtan öğleye, öğleden de ikindiye kadar hiç dinlenme vakitlerinin olmayışı akla pek yatkın gelmemektedir. Pakalın'ın bu husustaki görüşleri ise şöyledir:

Hoca bir kısım talebe ile meşgul olurken diğer öğrenciler serbesttir. İsteyen dersine çalışabilmekte, çalışmayıp da boş oturanlara ise dersi ihlal edecek kadar gürültü yapmadıkları müddetçe müsamaha gösterilmektedir.⁸⁵

Mekteplerde disiplinin nasıl sağlandığı meselesi, çoğu zaman dayak ve falaka tarif edilerek anlatılmaktadır. Kız çocuklarının falakaya yatırılmadığı ve onlara sopa atıl-

madığı, sadece avuçlarına çubukla vurulduğu ise ayrıca belirtilmektedir. Bu görüşleri desteklemek için de, bazı eski klasik eserlerden terbiyenin dayakla olacağına ilişkin görüşler aktarılmaktadır.⁸⁶ Mefail Hızlı bu konuda, klasik dönemdeki mahkeme kayıtlarında çocuğunun dövüldüğü iddiasıyla muallimden şikâyet eden bir veliye rastlamadığını, fakat bu hususun böyle bir şeyin asla olmadığı noktasında kesin delil teşkil etmeyeceğini belirtmektedir. Bu tür şikâyetlerin, Osmanlı'nın ancak son iki yüzyılında mahkemelere ulaştığı bilgisini vermektedir.⁸⁷ Nitekim Fatih Vakfiyesi'nde, muallim yardımcısı olan halifenin, çocuklara bilmedikleri mevzuları yumuşaklıkla anlatmaları emredilmektedir.⁸⁸ Bayezid Vakfiyesi'nde de halifelerin çocukların terbiyesinde muallime yardım etmeleri belirtilmekle beraber,⁸⁹ te'dibde dayak gibi caydırıcı bir uygulamadan bahsedilmemektedir.

ii. Ders Müfredatı ve Okutulan Eserler

İncelenen kaynaklarda, klasik dönem için, “bu, sıbyan mekteplerinin ders programıdır” denilebilecek bir belge mevcut değildir. Vakfiyelerdeki ifadelerden, Kur'an okumanın ve namaz kılmanın öğretildiği bilgilerine ulaşılmaktadır. Unan, Fatih Vakfiyesi'nde çocuklara “bilmedikleri mevzular”ın öğretildiği gibi geniş bir ifadenin, çok çeşitli bilgilerin öğretildiğini düşündüğünü ifade etmektedir. Çünkü küçük yaşta mektebe başlayan çocuğun herhangi bir konuda bilgi sahibi olması mümkün değildir.⁹⁰ Bu bilgilerin üzerine eğitim kitaplarında genel olarak şu derslerin verildiği yazılmaktadır:

Çocukların kimisinin Elifba okuduğu, Kur'an-ı Kerim okuyanların ise hem okuyup hem de ezber yaptıkları belirtilmektedir. Dinî bilgilerin verildiği, dört işlemin öğretildiği,⁹¹ ayrıca ilmihâl bilgisinin verildiği de bilgiler arasındadır.⁹² Mefail Hızlı, 1532 tarihli Kiremitçizâde Mektebi Vakfiyesi'nde şu derslerin geçtiğini belirtmektedir:

Kur'an-ı Kerim'in öğretimi, güzel yazı yazma, sarf ve nahiv gibi edebî ilimler, dinlerle ilgili bilgiler ve ahlâki konular.⁹³

Verilen bu bilgiler Fatih'in muallimler için koyduğu ders programıyla da örtüşmektedir. Aksi takdirde, dersler sadece maarif tarihi kitaplarında yazıldığı kadarsa, Fatih'in koyduğu program kısa bir süre devam etmiş bile olsa, “Muallim adayları bu bilgileri niçin öğreniyor-du?” sorusu vuzuha kavuşmamaktadır.

Çocuklara yazı öğretilmesi ile ilgili resmî bilgilere ise, I. Mahmut'un annesinin Galata'da ve hanımı Rami Kadın'ın Beşiktaş'ta yaptırdıkları mektep vakfiyelerinden ulaşılmaktadır. Bu vakfiyelere göre, mahir bir hattatın çocuklara hat öğretmesi şartı getirilmektedir. Rami Kadın Vakfiyesi'nde, bu derslerin haftada iki gün olması gerektiği belirtilmektedir. Bir hattatın hat öğretmesi şartı, I. Abdülhamid'in Vakfiyesi'nde de göze çarpmaktadır.⁹⁴ I. Abdülhamid'in Vakfiyesi'nde dikkat çeken diğer bir husus ise, kabiliyetli öğrencilere Arapça ve Farsça öğretilmesi şartıdır.⁹⁵

Ders kitaplarıyla ilgili genel bilgilerin dışında özel bilgilere ulaşmak pek mümkün değildir. Okutulan ders kitaplarından bazıları neşredilmiştir. Gürer Gülsevin bir ahlâk kitabını neşretmiştir.⁹⁶ 1709 tarihinde bitirilen eser manzum olup, yazarın başlangıç bölümünde verdiği bilgilerden, eserin Birgivi'nin bir şerhi olduğu anlaşılmaktadır. Yazar, mensur olan eserin sıbyan mekteplerinde ezberletildiğini ve çocukların ezberlemekte zorluk çekmelerinden ötürü eseri nazma döktüğünü söylemektedir. Fakat eserin nerelerde, ne kadar süreyle okutulduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Genel olarak eserin muhtevası, ahlâk, ibadet, dinî bilgiler, yaratılış ve ahiretle ilgili meselelerdir. Birkaç örnek verilecek olursa, bazı beyitlerde büyüklere ve hocaya saygıdan bahsedilmekte, bir beyitte çocuklara dişlerini misvaklamaları gerektiği anlatılmaktadır. Diğer bir beyitte ise, kibirden kaçmak gerektiği, ardından kibrin tarifi yapılarak ifade edilmiştir. Bu nevi ahlâki mevzular rahat anlaşılır bir dille anlatılmıştır. Eserdeki bu nevi konular, o yaşlardaki çocuklara hem verilmesi gereken, hem de rahat anlayabilecekleri türdendir. Yazarı ve bağlamını çok iyi bil-

memekle beraber, eserin bazı yerlerindeki ahiretle ilgili ürkütücü tasvirlerin ve kadınlarla ilgili bazı mevzuların çocuk eğitimi açısından ne derece doğru olduğu ise tartışılır. Eserden iki beyit:

Nedür vâcip dirisen ey birâder
Buyurmuş ola anı Rabb-ı Ekber
...
Dahı itmek emânete hıyânet
İli aldatma kaçâ begayet⁹⁷

Çocuklara okutulduğu söylenen eserlerin içerisinde *Sübha-i Sıbyân* ve *Tuhfe-i Vehbî* isimli iki manzum eser daha vardır. Bu bilgilere genelde hocaların anlatıldığı bölümlerde, özellikle yaşlı kadınların bu eserleri okuttuğu belirtilerek⁹⁸ ve 1838 ıslahat hareketlerinden bahseden bölümlerde rastlanmaktadır.⁹⁹ Bu eserlere kimi zaman manzum sözlük,¹⁰⁰ kimi zaman ise sadece sözlük¹⁰¹ ve bazı yerlerde ise risale¹⁰² dendiği görülmektedir. Eserlerin içeriğinden genelde bahsedilmemektedir. Fakat sözlük oldukları belirtilmeden “yaşlı kadınların okuttuğu klasikleşmiş kitapları”¹⁰³ gibi tanımlamalar, muhatapta bu eserlerin ahlâk kitabı veya hikâye türü eserler olduğu intibamı bırakmaktadır.¹⁰⁴ İki eserin ortak özelliği çocuklara Arapça ve Farsça kelimeleri öğretmek için manzum bir şekilde yazılmalarıdır.

Sübha-i Sıbyân'ın 1624 tarihinde Bosnalı Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî¹⁰⁵ tarafından yazıldığı bilinmektedir. *Sübha-i Sıbyân*, “çocukların tesbihi” anlamına gelen bir terkiptir. Kâtip Çelebi, eserin *Mahmudiye* ismiyle anıldığından da bahsetmektedir.¹⁰⁶ Eser 460 beyit civarında Türkçe-Arapça bir sözlüktür. XIX. yüzyıl boyunca da en az 30 kez basıldığı bilinmektedir.¹⁰⁷ Yazar, eserin telif sebebini anlatırken, lûgat ilminin öneminden bahsedip ardından çocukların okuyup ezberlemesi için manzum bir lûgat yazıldığını anlatmaktadır. Fakat oradaki kelimeleri çocukların anlamasının zor olduğunu, bunun da ezbere mani olacağını söylemekte-

dir. Kendisinin ise kelimeleri çocukların anlayabileceği seviyede nazma döktüğünü ve kelimenin manasını hemen akabinde vererek, çocukların anlamasını ve ezberlemesini kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Kelimeler, Türkçe kelimelerin yanısıra, artık Türkçeleşmiş kabul edilen Arapça ve Farsça kelimelerle de açıklanmıştır. Eserin içerisinde ise Kur'ân-ı Kerim ezberleyen bir çocuğun veya genel olarak bir insanın, alacağı eğitim sürecinde karşılaşılabileceği hemen hemen bütün Arapça ek, kelime, kelime grubu ve hatta cümleler için örnekler mevcuttur.¹⁰⁸ Eserden iki farklı mısra örneği:

Sirbal gömlek, mikyâl ölçek, kırtâs kâğıt, kıstâs
iz'ân
Sa'b ve asîrin manası güçtür; sehl ve yesîrin
mefhumu âsân

Tuhfe-i Vehbî ise, Maraşlı Sünbülzade Vehbî (ö. 1809) isimli bir dîvan şairi tarafından yazılmış olup “Vehbî'nin hediyesi” anlamına gelmektedir. 882 beyitten oluşan eser Türkçe-Farsça manzum bir sözlüktür. Eserden bir beyit:

Di bulut adına pil-i ab-keş
Hem dahı şîr-i süvar olmuş güneş¹⁰⁹

Bu eserler çocuklara özellikle Arapça ve Farsçayı öğretmek için nazım halinde yazılmıştır. Eserlerin asıl gayesi, çocuklara bu dillerdeki kelimeleri ezberletmektir; bununla birlikte çocuklara her bölümde bir aruz vezni öğretilmeye çalışılmaktadır. Bu şekilde çocuk temel bilgileri öğrenip edebî bir altyapıya da hazırlanmaktadır.¹¹⁰

III. Sarayda Eğitim

Sarayda çocukların eğitim gördükleri kurumlar *Enderrun Mektebi*, *Şehzadegân Mektebi* ve *Meşkhane*'dir. Bu kurumlar içerisinden Şehzadegân Mektebi ve şehzadelerin eğitim süreçleri, kendilerini yetiştiren hoca ve lalaları üzerinde durulacaktır.

1. Şehzadelerin Eğitimi

Şehzadeler gelecekte devlet idaresinde söz sahibi olacakları dikkate alınarak küçüklüklerinden itibaren özel bir eğitime tabi tutulur. Dünyaya gelişlerinden itibaren haremde validelerinin hemen yanı başlarında görülen kişi dayeleridir. Şehzadelere sütannelik yapan dayelerin iyi kimselerin eşleri olmasına dikkat edilmektedir. Cariye olan dayeler ise çocuklu olarak alınmakta olup, çocuklarına dışarıda bakılmaktadır. Şehzadelere süt vermeleri sebebiyle el üstünde tutulan dayelerin çocukları da şehzadelerin sütkardeşleri sayılmaktadır. Şehzadelerin eğitimlerinde ve yetiştirilmelerinde büyük rolleri vardır.¹¹¹

Şehzadelerin farklı disiplinlerde (hat, musikî, şiir...) yetiştirmeleri yolundaki ilk ciddi ve sistemli adımı II. Murat atmıştır.¹¹² Sarayda ilköğretim seviyesinde eğitim veren mekân, Şehzadegân Mektebi'dir. Mektep, Topkapı Sarayı'nın harem dairesinde Darüssaade Ağası Dairesi'nin bulunduğu binanın üst katındadır. Hanedana mensup kız ve erkek çocuklarına ilk eğitimlerini veren mektebin programı, sıbyan mekteplerinde verilen eğitimle aynıdır.¹¹³ Sıbyan mekteplerine başlama merasimlerinin bazı değişikliklerle şehzadeler için de uygulandığı görülmektedir. Eğitime başladıkları dört,¹¹⁴ beş veya altı yaşlarının ilk günü yapılan merasim *bed-i besmele* olarak adlandırılmaktadır. Şehzadeye bir hoca tayin edildikten sonra sadrazam, şeyhülislâm, kazasker, Ayasofya şeyhi, diğer meşayih ve ulema bir gün önceden tezkire gönderilerek davet edilmektedir. Saraya yakın bir köşkte gerçekleştirilen tören, güneş doğduktan sonra yapılan teşrifatın ardından yiyecek ikramıyla başlamaktadır. Yanında lalaları bulunan şehzade, davetliler tarafından alınıp ata bindirilerek tören mahalline götürülmektedir. Âmin alaylarında da görüldüğü gibi, lalalardan bir tanesinin başının üzerinde üstü örtülü bir rahle bulunmaktadır. Tören yerine getirilen şehzade, sadrazam tarafından attan indirildikten sonra padişahın önüne konan rahlenin önüne yine sadrazam tara-

findan kucaklanarak oturtulmakta; alfabenin ilk harflerinin gösterildiği ilk ders teberrüken şeyhülislâmdan aldırılmaktadır. Bu ilk dersin ardından şehzade şeyhülislâmın elini öpmek ister. Şeyhülislam elini öptürmeyip, şehzadeyi omuzundan öper. Şehzadenin, padişahın elini öpüp davetliler tarafından tebrik edilmesinin ardından merasim nihayete ermektedir. Tahsil hayatına bu şekilde başlayan şehzadeye ilk cüzü ve cüz kesesi de sadrazam tarafından hediye edilmektedir.¹¹⁵

Eğitim aldıkları hocalar ise, zamanın önde gelen hocaları arasından seçilmektedir. İleride padişah olan şehzadeler içerisinde II. Mehmet'in ilk hocalığını Molla Gürânî yaparken, Şehzade Bayezid'in Molla Salahaddin ve ardından Mevlana Kâsım Hatib b. Yakub, I. Selim'in hocalığını ise Şeyh Nurullah b. Akşemseddin'in yaptığı bilinmektedir.¹¹⁶ II. Mehmet'in yetiştirmesine itina gösteren II. Murat, oğlunun eğitimiyle —nasihatlerinden de anlaşıldığı üzere— bizzat ilgilenmesinin yanı sıra hoca seçimiyle de özel olarak ilgilenmiştir. II. Mehmet, çocukluğunda hocalarının hiçbirisiyle anlaşamamış; hocaları onu okutmaya muvaffak olamamışlardır. Şehzadenin okumayı sökmesi, Yeşil Sultaniye Medresesi müderrisi Molla Yegân'ın hac dönüşü Mısır'a uğradığında karşılaşmış Anadolu'ya davet ettiği Molla Gürânî sayesinde olmuştur. Şehzadenin durumundan haberdar edilen Molla Gürânî'nin ilk derse değnekle girdiği, değneğin ne işe yaradığını soran şehzadeye hocanın, okumakta gevşeklik gösterdiği takdirde babasının emriyle değneğe müracaat edeceğini söylediği rivayet edilmektedir.¹¹⁷ *Tarikü'l-Edeb*'de buna benzer bir hadisenin Yıldırım Bayezit'in oğlu şehzade Süleyman'ın başından geçtiği anlatılmaktadır. Şehzadenin hocası, "padişah oğludur, terbiye olsun" diyerek şehzadeyle fazlaca ilgilenmekte ve sopayla döveceği hususunda korkutmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan şehzade, hocayı babasına şikâyet eder ve derse gitmek istemez. Yıldırım Bayezit, "Oğlum, ben yarın gidip de öğretmene bunu sorarım!" der. Ertesi sabah ise hocayı durumdan haberdar edip, geldikle-

rinde kendisine sert davranmasını ister. Oğluyla beraber okula giden padişah, hocaya “Sen benim oğlumu kullarla beraber nasıl döversin!” deyince, öğretmen elindeki sopayı padişaha karşı tehditvarî sallamaya ve eteklerine degecek şekilde vurmaya başlar. Böylece padişahı okuldan dışarı atar. Akşam eve gelen şehzadeye Yıldırım Bayezit’in, “Oğlum, o hoca ne yavuz imiş, beni dahi dövdü. Edebinle oturup dersine çalış” dediği rivayet edilmektedir.¹¹⁸ Eserde bu hadisenin, ailelerin öğretmene karşı çocuğa arka çıkmamaları gerektiğini vurgulamak için örnek olarak verildiği görülmektedir.

Şehzadelerin ayrıca sarayın üçüncü avlusunda iç oğlanlarla birlikte fiziksel ve entelektüel eğitim gördükleri bilinmektedir. Özellikle binicilik ve dövüş sanatları eğitimi için oğlanlarla birlikte almaktadırlar.¹¹⁹ Kabiliyetlerine göre ok atmak, ava gitmek, cirit oynamak, güreş yapmak, ata binmek, gürz kaldırmak gibi farklı eğitimlere tabi tutulmuşlardır.¹²⁰ Yaptıkları faaliyetler bugün spor olarak adlandırılrsa da, o günün dünyasının —savaşlar göz önüne alındığında— vazgeçilmez eğitimleri arasındadır. Hangi yaş aralıklarında öğretildikleri tam olarak bilinemesi de edebiyat, fen, matematik, astronomi, tarih gibi derslerin okutulduğu da bilinmektedir.¹²¹ Yine kabiliyetlerine göre şiir, hat ve musikî gibi güzel sanatların farklı kollarına ve el sanatlarına da yönlendirilmişlerdir.¹²²

Verilen eğitimin şehzadelerin çocukluklarında ne gibi akisler doğurduğunu görmek açısından, sanat tarihçisi Süheyl Ünver’in bulup neşrettiği II. Mehmed’in çocukluğuna ait olduğu düşünülen defter, aldıkları eğitimin farklı boyutlarını aydınlatacak niteliktedir. 180 sayfa olan defter, beyaz kâğıttan yapılmış olup, üzerindeki yazı ve resimlerin çoğunda ucu ince kâğıt kalem kullanılmışken, birkaç resimde fırça kullanıldığı tahmin edilmektedir. Müsvedde olarak kullanıldığı düşünülen defterdeki bütün yazılar ve resimlerde siyah mürekkep kullanılmıştır. Defterde kimin tarafından ve ne zaman kullanıldığı ile ilgili bilgi bulunmazken, yazılar ve resimlerden defterin Fatih’in şehzadelik dönemine ait olduğu

anlaşılmıştır. Defter, Fatih Sultan Mehmed’in bitirdiği ve yarım bıraktığı çok sayıda tuğra müsveddesi; at başları, baykuş, kartal ve leylek çizimleri; II. Sultan Murat ve Fatih devri eserlerinde görülen bazı çiçek motifleri ve bunlardan oluşmuş terkipler; efsanevi kanat şeklinde ve yine XV. asır tezvinatında yer alan Rumî denilen örnek parçaları; gayrimüslim portre çizimleri; sanıklı ve sakallı yüz çizimleri ve müslim portreleri; Türk ve Yunan alfabeleri; ebced hesaplarında kullanılan nokta ve çizgi şekilleriyle Farsça tam okunamayan beyitlerden müteşekkildir. Oldukça basit olan yazı ve çizimler, defterin bir çocuk elinden çıktığını göstermektedir.¹²³ Karalama niyetiyle yazıldığı anlaşılan beyitlerin her ne kadar tamamı okunamasa da, Farsça olarak yazılan “Edeb bir tac imiş nur-u Hüdâ’dan/Giy o tacı emin ol her beladan” beyti rahatlıkla okunmaktadır.

Sarayda temel eğitimlerini alan şehzadelerin devlet yönetimini bizzat tecrübe etmek üzere sancağa çıkarıldıkları bilinmektedir. Sancağa çıkarılan şehzadeler *Çelebi Sultan* olarak adlandırılmaktadır. Sancağa çıkma yaşı ortalama olarak çocukluk devresinin sonu olan on dört-on beş yaşları olmakla birlikte, bu yaştan üzerinde, on sekiz veya yirmi yaşlarında sancağa çıkartılan şehzadeler de mevcuttur.¹²⁴ Uygulamalarda yaş meselesinin belirli bir kuralı olmadığı görülmektedir. II. Mehmet sekiz yaşında, II. Bayezit ise yedi yaşında Amasya’ya sancak beyi olarak gönderilmişlerdir.¹²⁵ Yine II. Bayezit’in Amasya sancakbeyliği sırasında dünyaya gelen büyük oğlu Şehzade Abdullah da altı yaşında iken Trabzon’a şehzade vali olarak gönderilmiştir.¹²⁶ Küçük yaşta sancağa çıkarılan şehzadelerin temel eğitimlerini buldukları sancaklarda sürdürdükleri bilinmektedir. Siyasî ve sosyal sebeplerin yanı sıra şehzadelerin devlet idaresinde tecrübe sahibi olmaları için gönderildikleri bu sancaklarda, İstanbul’daki divana benzer bir divan oluşturulmakta ve yaşı küçük olan şehzadelerin eğitim safhalarının tamamı bu sancaklarda geçmektedir. Merasimle sancağa gönderilen şehzadelerin maiyetlerinde de saray tarafın-

dan görevlendirilen kalabalık bir heyet bulunmaktadır. Sancağa validesiyle beraber çıkartılan şehzade, validesinin nezareti altında bulunmakta olup, ayrıca şehzadenin hocası da bu yeni vazifede şehzadeye eşlik etmeye devam etmektedir.¹²⁷ İyi bir devlet adamı yetiştirmek için özel bir ortamın oluşturulduğu ve bu ideal için bütün imkânların seferber edildiği görülmektedir.

2. Lalalar

Şehzadelerin sancağa çıkışlarında yanlarında bulunan, devlet işleri ve sair vazifelerde kendisine yardımcı olup şehzadeye mürebbilik eden kişi, laladır. Daha önceki dönemlerde de devlet idarecilerinin çocuklarını her yönden yetiştirmek için benzer uygulamalara gittikleri bilinmektedir. *Lala* kelimesi köken olarak Farsça olup “kul, köle” anlamına gelmektedir.¹²⁸ Çelebi Sultan’ın hal ve hareketlerini kontrol edip, uygun olmayan bir hareketini gördüğünde divana haber veren lalanın, devlet işlerine vâkıf, temiz ahlâklı ve otoriter olmasına özen gösterilmektedir. Şehzadeyi kontrol eden lalaların ahlâkı durumları ise Çelebi Sultan valideleri tarafından takip edilip, hükümdar her husustan haberdar edilmektedir.¹²⁹ Böylece şehzadelerin eğitimlerinde sıkı bir kontrol mekanizmasının işletildiği anlaşılmaktadır. Ortalama görev süreleri üç yıl olan lalaların, ilk dönemlerde daha ziyade yerli ümera ailelerine mensup kişiler arasından seçildikleri görülmekte iken, devletin genel siyasetine paralel olarak son dönemlerde kul kökenli kişilerin vazifelendirildikleri görülmektedir.¹³⁰ Osmanlı’da Lala Şahin Bey’in I. Murat’ı eğitmek için görevlendirilmesiyle, şehzade eğiticileri için *lala* tabiri kullanılmaya başlanmış ve lalalık kurumsallaşmıştır. Genel olarak lalaların vazifeleri arasında şunlar sayılmaktadır:

- Şehzadenin eğitim ve öğretimine nezaret etmek.
- Siyasî meselelerde vukuf sağlamasını temin etmek.
- Şehzadenin divanına vezir makamında olarak başkanlık etmek.

- Şehzade adına serdar olarak sefere çıkmak.
- Gereken hususlarda şehzade hakkında padişaha bilgi vermek.
- Şehzadenin lalası ile defterdarının aynı şahıs olması durumunda onun malî ve iktisadî işleriyle uğraşmaktır.

Bununla beraber Osmanlı’da lalalığın kesin kurallarının olmadığı da görülmektedir. Lala ve şehzade arasındaki ilişki ise, şehzadenin konumu, padişah oğlu veya torunu oluşu, şahsiyeti, yaşı gibi etkenler neticesinde farklılık arz etmektedir.¹³¹

XVI. yüzyılın sonunda şehzadelerin sancağa çıkmaları son bulup, kafes usûlünün başlamasının ardından lalalık müessesesinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Eğitim hayatlarının sadece sarayda geçmeye başladığı bu dönemden itibaren şehzadelerin mürebbilerine de *lala* denilmeye başlanmıştır. Yeni doğan şehzadenin hizmetine yirmi kadar *usta* denilen genç kız tayin edilmekte olup, validesi de çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret etmektedir. Bu *ustaların* hangi özellikleri haiz oldukları kaynaklarda belirtilmemiştir. Bir yaşında süttten kesilen şehzadeye bir maiyet tayin olunmaktadır. Bu maiyetin *ağa* adını taşıyan üç tanesi ise has odalılardan seçilmektedir. Bunların içerisinde en yaşlısı ve tecrübelisi, şehzadenin baş mürebbîsi olup, kendisine *baş lala* denilmektedir. Diğerleri ise *lala* unvanını taşımaktadır.¹³²

Küçüklüklerinden itibaren şehzadelerin yanında sürekli valideleri bulunmaktadır. Babalarından ayrı olmaları sebebiyle, lalalarla şehzadelerin ilişkileri bir nevi baba-oğul ilişkisi gibidir. Çocuğun eğitiminde önemi büyük olan babanın eksikliğinin bu şekilde telafi edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Şehzade, padişah olsa bile lalasına karşı hürmetini, bir evladın babasına olan hürmeti gibi devam ettirmektedir. Lalaların baba gibi telakki edilme sebeplerinden birisi de, şehzadelerin dayelerinin genellikle lalalarıyla evli olmaları sebebiyle olsa gerektir.¹³³

Kaynaklarda, şehzadelerin valideleri ve babalarıyla olan ilişkilerinin evlatlık ilişkilerinden ziyade siyasî hadiseler çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bu nevi sebeplerle anne-babalarıyla olan münasebetleri yeterince vuzuha kavuşmamaktadır. Lalaların, eğitimleriyle bizzat ilgilendikleri şehzadeleri tahta çıkarmak istedikleri, kimi zaman da bunun için özel gayret sarfettikleri görülmektedir.¹³⁴ Dünyaya gelişlerinden itibaren büyük bir ihtimalla, bir ideal uğrunda yetiştirilen şehzadelerin ileride tahttan feragat edememelerinin sebepleri, bütün eğitim safhaları göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Klasik dönemin yapısı içinde, çocuk yetiştirme meselesine çeşitli yönlerden yaklaşıldığı görülmektedir. Ele alınmaya çalışılan ve birbirleriyle bazı yönleriyle irtibatlı, bazı yönleriyle irtibatsız sayılabilecek *aile-mektep-saray* üçlüsünde de bu yönler müşahade edilmektedir. Bu üçlü yapı, *aile*, *mektep* ve *saray* diye bir ayrıma tabi tutulacak olursa, iki yapı karşılaştırılmadan önce, aile ve mektebin kendi içerisinde de bir tasnife tabi tutulması gerekmektedir; zira ailelerin sosyal durumlarına göre, verilen eğitim farklılıklar göstermektedir. Babaları ehl-i ilim olan çocukların ilk eğitimlerini daha ziyade pederlerinden aldıkları; eğitim safhalarının mektepteki çocuklarla bir yere kadar aynı olmakla birlikte, bir yerden sonra farklılaştığı görülmektedir. Varlıklı ailelerin de çocuklarını mektebe göndermekten ziyade, evde çocuklarına bir muallimden ders aldıkları bilinmektedir. Aile içinde ve mektepte, eğitim açısından çocuğun öncelikli olarak hayatı boyunca vazgeçmemesi istenen dinî bilgileri alması ve belli ahlâkî öncelikleri kazanması hedeflenmektedir. Okuma-yazma ve dört işlemin öğretildiği, Türkçe-Arapça ve Türkçe-Farsça manzum lûgat ezberletildiği de bilinmektedir. Küçükken alınan dil eğitiminin ne derece önemli olduğu ma-lumdur. Çocuklara yönelik manzum lûgatlar yazılması-

nın dil öğrenimine katkılarının yanı sıra, manzum olmaları sebebiyle çocuklara edebî bir altyapı kazandırdığı da görülmektedir.

Mekteplerin, köyler de dahil olmak üzere her yere ulaştırılması ve vakfiyelerde özellikle yetim ve fakir çocukların eğitim görmesinden bahsedilmesi, eğitimin yaygınlığı hakkında ipuçları vermektedir. Ortalama olarak 5-12 yaş aralığındaki çocukların eğitim gördüğü mekteplerde, genelde kız ve erkek çocuklara aynı sınıfta eğitim verilmektedir. Dönemin genel özelliklerine bakıldığında, bu konudaki en ciddi adımların Fatih döneminde atıldığı, daha sonraki dönemlerde ise kurulan bu yapının bazı yeniliklerle devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu adımlardan en dikkat çekici olanı, sıbyan mektebine muallim olacaklar için özel bir programın vazedilmesi-dir. Daha ziyade külliyelerle iç içe ve cami yanlarında inşa edilen mektepler, çocukların ilmi hayatla küçük-lüklerinden itibaren tanışmasını sağlamaktadır. Ayrıca mektepte verilen eğitimin çeşitli şekillerle ileri seviyede sürdürülebilme imkânı da mevcuttur.

Temel eğitimleri alma konusunda şehzadeler de aynı tedrisattan geçmektedir. Kur'ân-ı Kerim'e ve ilme verilen değer in bir tezahürü olan *âmin alaylarının*, *bed-i Besmele* ismiyle şehzadeler için de uygulanması, iki eğitim arasındaki ortak noktalardandır. Şehzadeler ayrıca, fiziksel ve entelektüel eğitime tutulup kabiliyetlerine göre güzel sanatların farklı kollarına ve el sanatlarına da yönlendirilmişlerdir. Eğitim safhaları içerisinde doğumlarından itibaren valide ve dayeleri, daha sonra ise hoca ve lalalarının rahle-i tedrislerinden geçtikleri bilinmektedir.

Aile içerisinde çocuğun konumu ve birebir nasıl eğitim aldığıyla ilgili kaynak yetersizliği, bu meselenin yeteri derecede vuzuha kavuşmasını engellemekle birlikte, dönemin eserleri konuyu anlamaya yardımcı olmaktadır. Klasik dönemde yüz yıl arayla yazılan *Tarîkû'l-Edeb* ve *Ahlâk-i Alâi* isimli eserlerdeki birbiriyle hemen hemen paralel olan çocuk eğitimiyle ilgili tafsilatlı bilgiler, ailelere ve muallimlere çeşitli yolların tavsiye edilmesi,

hem aile-çocuk ilişkisini bir nebze olsun aydınlatmakta hem de meseleye gösterilen ehemmiyeti ifade etmektedir. Dönemin ideal eğitimini vermeye çalıştığı görülen iki kitabın günlük hayattaki yansımaları ise tam olarak bilinmemektedir. Çünkü bu konuda verilen bilgiler kısıtlıdır. Yine aile içerisinde çocuğun eğitimiyle yakından ilgilenen ve özel olarak seçilen mürebbiyelerin bu fonksiyonlarını ne derece yerine getirdikleri bilinmemektedir. Kaynak konusundaki sıkıntıların ise, belli uygulamalarla az da olsa ortadan kalkabileceği düşünülmektedir. Dönemin hatrât kitaplarında ve biyografilerinde, son dönemin aksine olarak çocukluk hatıralarından tafsilatlı bir şekilde bahsedilmemesi ise işi zorlaştırmaktadır. Fakat yine de biyografilerin, hatıratların, seyahatnamelerin ve ilgili olabilecek sair eserlerin eğitim açısından özel olarak incelenip karşılaştırmalarının yapılması, bütünü görmeye yardımcı olacak hususlardandır. İkisi de birer lûgat olan *Lugat-ı Ferišteoğlu* ve *Tuhfe-i Şahidî*'nin telif sebepleri anlatılırken yazılan bilgiler, böyle bir araştırmanın netice verebileceğini göstermektedir.

Mekteplerle ilgili daha ziyade XIX. ve XX. yüzyılın başlarında yazılan eğitim kitaplarındaki ideolojik olarak nitelenebilecek yorumların doğruluğu tartışma konusudur. Mekteplerin yeterli veya yetersiz olarak nitelendirilebilmesi, klasik dönemin beklentilerinin iyi bilinip bu konu ile ilgili bütün soruların cevaplandırılmasıyla mümkündür. Yoksa kişinin sadece bulunduğu çağın öncelikleri ve kendi eğitim anlayışıyla meseleye bakması, konunun yeterli derecede anlaşılmasını engellediği gibi objektifliğine de zarar vermektedir.¹³⁵ Bu açıdan özellikle tek başına Tanzimat sonrası döneme odaklanmanın — kırılma süreçleri kendisinden önceki dönemlerin yorumlanmasına yardımcı olsa dahi— meseleyi tam olarak aydınlatamadığı görülmektedir. Klasik dönem sıbyan mektepleri, maarif tarihi kitapları ve bazı çalışmalarda Osmanlı'nın son dönemindeki eğitim tartışmalarının gölgesinde kalmaktadır. Bu konuda, Mefail Hızlı'nın

Bursa odaklı çalışması ve Nelly Hanna'nın Mısır'ın orta sınıfı üzerine yaptığı çalışmasında değindiği bölümler gibi kısıtlı sayıdaki çalışma istisna oluşturmaktadır.¹³⁶

Büyük bir itina ile yetiştirildikleri bilinen şehzadelerin eğitimleri alanında çok fazla özel çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Genellikle siyasî hadiseler çerçevesinde yaklaşılan şehzadelik kurumunun eğitim açısından incelenmesinde; anneleri, dayeleri, babaları, hocaları, lalaları ve kimi zaman padişah olan dedeleriyle münasebetleri hakkında yeterli malumat bulunmamaktadır. Şehzadelerle ilgili çalışmalarda her ne kadar eğitimle ilgili bilgi verilse de, meseleye siyasî açıdan odaklanıldığı için, konunun siyasetten soyutlanmadığı ve bağımsız olarak ele alınmadığı görülmektedir. Haldun Eroğlu'nun klasik dönem şehzadelik kurumuyla ilgili doktora tezi ve Kenan Ziya Taş'ın Lalalık müessesesiyle ilgili çalışması bu konudaki en kapsamlı çalışmalardandır. Aldıkları eğitimde benzer yönler olmakla birlikte, farklılıkların da bulunduğu gözükken şehzade ve hanım-sultanların eğitimlerinin karşılaştırılması ise, dönemin kız ve erkek çocuklarına muamelesinin ne olduğuna ve beklentilerine farklı bir yönden ışık tutabilir.

Dipnotlar

- 1 T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, c. 1, s. 23-24. İsmail Doğan, Osmanlı ailesinin çekirdek aile olup olmadığı hususunu tartışmaya açmaktadır. İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Ankara 2001, s. 141-144.
- 2 Şeker, eserin yazılma sebeplerindeki ifadelerden, yazarın sıbyan mektebi muallimi olma ihtimali bulunduğunu belirtmektedir. Mehmet Şeker, *Ali b. Hüseyin el-Amasî ve Tariku'l-Edeb'i*, Ankara 2002, s. 15-16.
- 3 Şeker, *a.g.e.*, s. 15-47. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1999, s. 101-102.

- 4 Ali Köse, "Ahlâk-ı Alâî'nin İkinci Kitabı İlmü Tedbiri'l-Men-zil'de Eğitim", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, s. 42.
- 5 Çocukların oyunları ve oyuncakları ile ilgili geniş malumat için bkz. Füsün Kılıç, "Eyüp Oyuncakçılığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, (haz. Bekir Onur), İstanbul 1994. s. 132-138; Metin And, "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", *a.g.e.*, s. 144-157.
- 6 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, (haz. Mustafa Koç), İstanbul 2007, s. 363-367. Ayrıca çocuğa sütannelik yapacak kişinin özellikleri ve vasıfları da eserde üzerinde durulan hususlardır. Dayenin sağlıklı bir bünyeye sahip olmasının yanı sıra, kusursuz bir akıl ve selim bir yaratılış üzere olması gerektiği; sütün sirayet edici oluşu sebebiyle çocuğun dayenin ahlâkıyla ahlâklanacağı ifade edilmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus ise, muallimin özelliklerinin belirtilmesinin ardından, çocuklara mektepten ayrı eğitim verilmesi konusundaki şu ifadelerdir: "Ve mektebde ta'lim etmeyeler, ammâ hulk u edebi müstahsen olan merdüm-zâdelerle bile henders ü ta'lim olunsa -ki anlardan kesb-i kemâl ve hulk-ı hasen tahsil etmek ihtimâli ola- mücevvezdir, ammâ bu zemânda kalîlül'vücûddur." Kınalızâde Ali Çelebi, *a.g.e.*, s. 367.
- 7 *Ahlâk-ı Alâî ve Tarîku'l-Edeb*'de dikkat çeken bir husus ise kız çocukları için ailelere verilen tavsiyelerdir. Kınalızâde, imkânı olmayan ailenin dünyaya gelen kız çocuğu için üzüntü duymaması gerektiğini, çocuğun rızkını Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiğini ifade ederken; *Tarîku'l-Edeb*'de yetişme zorluklarına sabırla katlanıp sevgiyle bir kız çocuğu yetiştiren anne babaya bu çocukların cehennemle aralarında perde olacağı belirtilen bir hadis-i şerif zikredilmektedir. Kınalızâde Ali Çelebi, *a.g.e.*, s. 363.; Şeker, *a.g.e.*, s. 47.
- 8 Fahri Unan, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetim Kademesi İçinde Ebussuud Efendi Ailesi", 23. 10. 2007, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik6.html>.
- 9 Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya 1999, s. 23-25.
- 10 Atabey Kılıç, "Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin", *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, sy. 5 (2007), c. 1, s. 343, 29.10.2007, <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi5/sayi5pdf/kilicatabey2.pdf>.
- 11 Atabey Kılıç, "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 20 (2006), s. 66-68, 09.10.2007, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_20/5_%2065-77_%20syf.pdf.
- 12 Cahit Baltacı, "Mektep", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIX (Ankara 2004), s. 6.
- 13 Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi; amaç-yapı-işleyiş*, İstanbul 1997, s. 202.
- 14 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- 15 Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968, s. 13.
- 16 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939, c. 1, s. 68-69.
- 17 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 77.
- 18 İsmail Kara, Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 350'den Tahiru'l-Mevlevî, "Ananât-ı kadimemizden: Mektebe Başlama Merasimi", *Mahfil*, IV/42, Rebiulâhîr 1342, s. 113-116.
- 19 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 26'dan Ali Birinci, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlahileri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri-IV*, Ankara 1982, s. 37-57.
- 20 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (haz. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay), İstanbul 2002, s. 58. Erçüment Ekrem, başlama zamanının özellikle Safer ayına denk getirilmeye çalışıldığını belirtmektedir; bkz. Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 283.
- 21 Osmanlı'nın son dönemdeki âdet ve merasimlerini kaleme alan Abdülaziz Bey, bu uygulamalara konak hayatını anlatırken yer vermektedir. Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 58-59.
- 22 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 26'dan Birinci, a.g.m., s. 37-57.
- 23 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 353'den Tahiru'l-Mevlevî, a.g.m., s. 113-116.
- 24 "Bevvab: Çocukları evlerine getirip götüren okul hademesi" (Ferit Devlilioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1980)
- 25 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 27'den Birinci, a.g.m., s. 37-57.
- 26 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 31'den Birinci, a.g.m., s. 37-57.
- 27 Gülbang, eskiden tekkelerde, âyin sırasında, saraylarda muayyen merasim sırasında hep bir ağızdan yüksek sesle okunan ilâhi veya dua. Ferit Devlilioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1980.
- 28 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 80-81.
- 29 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 82.
- 30 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 27'den Birinci, a.g.m., s. 37-57.
- 31 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, İstanbul 2002, s. 49.
- 32 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 81-82.
- 33 Ahmet Rasim, *Falaka*, İstanbul 1987, s. 54.
- 34 Musahipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946, s. 32; Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 62.
- 35 Kara, Birinci, *a.g.e.*, s. 40'dan Birinci, a.g.m., s. 37-57.

- 36 Fahri Unan, "Fatih Külliyesi", 20.10.2007, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik36.html>.
- 37 İbrahim Bozdemir, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, s. 11.
- 38 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 75; M. Şakir Ülkütaşır, "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü Dergisi*, sy. 33 (1965), s. 33. Unat ve Baltacı ise yine Evliya Çelebi'yi referans göstererek sayının 1933 olduğu bilgisini vermektedirler: Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitiminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 8; Cahit Baltacı, "Eğitim Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti, Yeni Şafak*, s. 247.
- 39 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 75.
- 40 İstanbul'un 1571-1580 tarihlerindeki tahmini nüfusu 700 000, 1640 yılındaki tahmini nüfusu 1 000 000 ve 1681'deki tahmini nüfusu ise 800 000'dir. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996, s. 69-70.
- 41 Kamil Şahin, "XIX. ve XX. Yüzyılda Adana İslam Sıbyan Mektepleri Üzerine Gözlemler", s. 4, 18.10.2007, http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum/ semp_2/sahin.pdf.
- 42 Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa 1999, s. 44.
- 43 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1994, s. 583.
- 44 Aksoy, a.g.e., c. 1, s. 148.
- 45 Aksoy, a.g.e., s. 153-157.
- 46 Bkz. Unat, a.g.e., s. 6.
- 47 Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V (Ankara 2000), s. 209.
- 48 Akgündüz, a.g.e., s. 203.
- 49 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 73.
- 50 Fodla, eskiden daha çok imaretlerde verilen, pideye benzer mayalı ekmek.
- 51 Ülkütaşır, a.g.m., s. 31.
- 52 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 74.
- 53 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 73. Yılda iki kez kıyafet verilmesi Ramazan ve Kurban bayramları sebebiyledir. Ülkütaşır, a.g.m., s. 32.
- 54 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 73.
- 55 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 74.
- 56 Reşat Ekrem Koçu, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 2 (1966), c. 1, s. 26.
- 57 İlim adamlarıyla altı yedi gün süren mübahaselelere katılan Fatih'in bu hususa özel önem verdiği görülmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatı*, İstanbul 1930, s. 32.
- 58 Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, "Darülmüallimînin 70. Sene-i Devriyesi Münasebetiyle Verilen Konferans", haz. Erdoğan Erüz, İstanbul 1978, s. 68-69.
- 59 Muallim Cevdet, a.g.e., a.g.m., s. 70.
- 60 Akyüz, a.g.e., s. 77.
- 61 Nafi Atıf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 1930, s. 9.
- 62 Unat, a.g.e., s. 140.
- 63 Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler Ansiklopedisi*, c. XV (Ankara 2002), s. 38-39.
- 64 Hızlı, a.g.e., s. 48-49.
- 65 Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", s. 210.
- 66 Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler", 20.10.2007, <http://www.osmanli.org.tr/osmanli-daegitim-7-205.html>; Ergin, a.g.e., c. 1, s. 69; Akgündüz, a.g.e., s. 203.
- 67 Koçu, a.g.m., s. 24-25.
- 68 Hızlı, a.g.e., s. 56.
- 69 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, Ankara 2003, s. 291. Halifelere, kalfa da denilmektedir. Ülkütaşır, a.g.m., s. 32.
- 70 Akgündüz, a.g.e., s. 208.
- 71 Ergin, a.g.e., c. 1, s. 69.
- 72 Akyüz, a.g.e., s. 73.
- 73 Nafi Atıf, a.g.e., s. 28. Bu konuda tarihî bir kaynak olarak referans gösterilen *Bezme u Rezm* adlı eserde, Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed'in 749 (1348-49) yılında 4 yaş, 4 ay, 4 günlük olunca eğitime başlatıldığı belirtilmektedir. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdi, *Bezme u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 66.
- 74 Hızlı, a.g.e., s. 74.
- 75 Ülkütaşır, a.g.m., s. 33.
- 76 Unat, a.g.e., s. 7. Musahipzâde Celâl, a.g.e., s. 32.
- 77 Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri", s. 212.
- 78 Akyüz, a.g.e., s. 74.
- 79 Koçu, a.g.m., s. 25.
- 80 Koçu, a.g.m., s. 25.
- 81 Ülkütaşır, a.g.m., s. 33.
- 82 Unat, a.g.e., s. 8.
- 83 Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan

- Dersler”, 20.10.2007, <http://www.osmanli.org.tr/osmanli-daegitim-7-205.html>.
- 84 Nafi Atıf, *a.g.e.*, s. 30.
- 85 Bozdemir, *Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim*, s. 33'den Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, İstanbul 1983, s. 202.
- 86 Ülkütaşır, *a.g.e.*, s. 34. Bu hususta gösterilen kaynak, *Tariku'l-Edeb* isimli eserdir. Eserde, öğrencilerin edeb dışı davranışları sebebiyle dövülebilecekleri belirtilmektedir. Derslerin öğretilmesi hususunda ise, öğretmenin müşfik olması, dersleri çocukların seviyelerine göre öğretmesi gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, bir harfi veya kelimeyi bilmediği için öğrencinin dövülmemesi gerektiği, dersin kolaylaştırılarak öğretilmesi icab ettiği de tavsiye edilmektedir. Şeker, *a.g.e.*, s. 51-54.
- 87 Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, s. 216.
- 88 Akgündüz, *a.g.e.*, s. 208.
- 89 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 69.
- 90 Unan, *a.g.e.*, s. 292.
- 91 Unat, *a.g.e.*, s. 7.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 583.
- 92 Nafi Atıf, *a.g.e.*, s. 28.
- 93 Hızlı, *a.g.e.*, s. 78. Ayrıca Uzunçarşılı, Sahn medreselerinde tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve edebiyat derslerinin gösterildiğini belirttiikten sonra, talebelerin ilk ve orta tahsillerinde, hendese, kozmografya ve hesap derslerini görmeleri sebebiyle, bu fen bilgilerine vâkıf olduklarını ifade etmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s. 587.
- 94 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 70.
- 95 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 72-73.
- 96 Güler Gülsevin, “1709 Tarihli Türkçe-Manzum Bir Sıbyan Mektebi Ders Kitabı”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 1 (1987), s. 240-263.
- 97 Gülsevin, *a.g.m.*, s. 252-260.
- 98 Nafi Atıf, *a.g.e.*, s. 28.
- 99 Osman Ergin, *a.g.e.*, İstanbul 1940, c. 2, s. 322.
- 100 Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 31.
- 101 Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, s. 40.
- 102 Baltacı, *a.g.m.*, s. 245.
- 103 Unat, *a.g.e.*, s. 7.
- 104 Ergin, eserlerin sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmaya başlanma tarihini 1838 olarak vermektedir. Ergin, *a.g.e.*, c. 2, s. 322. Şakir Ülkütaşır ise, manzum lûgatların programa alınıp okutulmaya başlamasının, I. Abdülhamit'in 1781 tarihinde yaptırdığı bir mektebin vakfiyesinde deki, çocuklara Arapça ve Farsça öğretilmesi isteğinden sonra uygulamaya konulduğunu belirtmektedir. Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 31.
- 105 Atabey Kılıç, yazarın isminin yazma nüshalarda geçmeyip, matbû nüshalarda farklı şekillerde geçtiğini belirtmektedir. Telif tarihini ise 1652-53 olarak vermektedir; bkz. Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 20 (2006), s. 70, 09.10.2007, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_20/5_%2065-77_%20syf.pdf.
- 106 Tacettin Uzun, “Arapça-Türkçe Sözcüklerin Öncüsü Sayılan Subha-i Sıbyân”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 6 (2002), s. 95-100, 18.10.2007, <http://www.doguedebiyati.com/Nusha.htm>.
- 107 Atabey Kılıç, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 20 (2006), s. 69, 09.10.2007, http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_20/5_%2065-77_%20syf.pdf.
- 108 Atabey Kılıç, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyân -1- (İnceleme)”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (2006), c. 1, s. 94, 18.10.2007, <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi2/makale/kilic.pdf>.
- 109 Atabey Kılıç, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbi (Metin)”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2007), c. 1, s. 410-472, 10.11.2007, <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi4/kilicatabey.pdf>. Ayrıca Sümbülzade Vehbî'nin Arapça-Türkçe olarak yazdığı Nuhbe-i Vehbî isimli manzum lûgati da mekteplerde okutulmuştur. Ülkütaşır, *a.g.m.*, s. 31.
- 110 Mehmet Dursun Erdem, “Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lûgât-ı Sıbyân Yazması”, *Hece Dergisi*, sy. 104-105 (Ağustos-Eylül 2005), s. 178-189.
- 111 Şehzadelerin dayeleriyle olan ilişkilerini daha sonra da devam ettirdikleri bilinmektedir. Evlenecekleri kızları almaya gidenlerin arasında dayelerinin de bulunması, üzerlerindeki etkinin ehemmiyetini ifade etmektedir. Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi*, Isparta, s. 11-12. Ünver, Fatih Sultan Mehmet'in dayelerinden birisi olan Halime Hatun namına, Manisa'nın Marmaracık kazasında cami yaptırdığı bilgisini vermektedir. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 163. Şehzadelerin dünyaya gelişlerinin özel merasimlerle kutlandığı ve sünnet merasimlerinin de yapıldığı bilinmektedir. Bu merasimlerin merkezinde her ne kadar çocuk olsa da Faroqhi, “[p]adişah çocuklarının doğum şenliklerinin amacının ha-

- nedanın sürekliliğini vurgulamak...” olduğunu belirtmektedir. Bu durum, hem hanedanın yenilenmesinin ve kalıcılığının sergilenmesi, hem de padişah ile başkent ahalisi arasında bağlar kurulması ve mevcut bağların da yenilenmesi açısından fırsat oluşturmaktadır. Suraiya Faroqhi, “İktidarın ve Meşruiyetin Simgeleri”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert), İstanbul 2004, c. 2, s. 734-737. Uzunçarşılı, padişah çocuklarının doğumlarını ve beşik alayını tafsilatlı bir şekilde yazmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945, s. 167-171.
- 112 Sâmîha Ayverdi, *Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fatih*, İstanbul 1990, s. 23.
- 113 Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 2.
- 114 Şehzade Cem'in fikrî terbiyesine henüz dört yaşını geçtiğinde başlandığı belirtilmektedir. Haldun Eroğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehzadelik Kurumu (Klasik Dönem)”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2002, s. 82'den Ahmet Refik, Sultan Cem, s. 4.
- 115 Ayrıca davetlilere hil'at giydirildiği de kayıtlarda mevcuttur. Sultanların (padişahın kız çocukları) öğrenime başlamaları ise saray içerisinde devlet erkânının davet edilmediği bir törenle olurdu. Zeynep Tarım-Ertuğ, “Osmanlı Devleti'nde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek”, *Yeni Türkiye Dergisi*, sy. 34 (Temmuz-Ağustos 2000), 701 Osmanlı özel sayısı IV: Kültür ve Sanat, s. 34; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 110. Şehzadeler yedi yaşına geldiğinde bir lalaya teslim edilerek resmi eğitime başlamalarının özel törenlerle kutlanması ile ilgili ilk bilgiler 1680 yılı kayıtlarında rastlanmaktadır. Faroqhi, a.g.m., *a.g.e.*, s. 735; Metin And, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Ankara 1982, s. 22.
- 116 Haldun Eroğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IX (Ankara 2002), s. 858. Ayrıca I. Selim'in, çocukluğunda dedesi Fatih'ten eğitim aldığı da bilinmektedir. Akyüz, *a.g.e.*, s. 84.
- 117 Ünver, *a.g.e.*, s. 163.
- 118 Şeker, *a.g.e.*, s. 49-50.
- 119 Eroğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler”, s. 858.
- 120 Atf Kahraman, “Osmanlı Devletinde Spor”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. V (Ankara 1999), s. 645.
- 121 Eroğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehzadelik Kurumu (Klasik Dönem)”, Doktora Tezi, s. 82.
- 122 Ayverdi, *a.g.e.*, s. 111.
- 123 Süheyl Ünver, *Fatih'in Çocukluk Defteri*, İstanbul 1961, s. 3-15; Yaşar İlikşiz, “Saraydaki Karalama Defterinin Esrarı”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sy. 1 (Mayıs 2007), s. 66-77.
- 124 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, *Belleten*, sy. 156 (Ekim 1975), c. 39, s. 667-668.
- 125 Eroğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler”, s. 856.
- 126 Mustafa İsen, “Osmanlı Şehzade Sancakları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. IX (Ankara 1999), s. 131.
- 127 Uzunçarşılı, a.g.m., s. 668.
- 128 Kenan Ziya Taş, “Lala (Şehzadelerin Yetiştirilmesi ve Lalalık Müessesesi)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı özel sayısı II: Ekonomi ve Toplum, sy. 32 (Mart-Nisan 2000), s. 722.
- 129 Uzunçarşılı, a.g.m., s. 669. Çelebi Sultanların on yaşını geçmiş bulunan oğulları da, büyükbabası olan padişahın izniyle küçük bir sancağa çıkartılmaktadır. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 678.
- 130 Taş, *a.g.e.*, s. 33-34.
- 131 Taş, *a.g.e.*, s. 30-37. Lalaların hangi kabiliyetlere ve şahsi özelliklere sahip buldukları, Celalzâde'nin, Şehzade Süleyman'a lala olarak tayin edilen Kasım Paşa'yı anlatırken verdiği bilgiler arasında da bulunmaktadır; bkz. Mustafa Celalzâde, *Selim-nâme*, (haz. Mustafa Çuhadar, Ahmet Uğur), Ankara 1990, s. 336.
- 132 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 110. Has oda, Enderûn Mektebi odalarının en yüksek kademesi olmasının yanı sıra, eğitimin de en yüksek kademesini teşkil etmektedir. Eğitimin ana hedefi, elemanları idarecilik yönünden yetiştirmekle sınırlanmıştır. Ülker Akkutay, *Enderûn Mektebi*, Ankara 1984, s. 104-122.
- 133 Taş, *a.g.e.*, s. 12-28.
- 134 Taş, *a.g.e.*, s. 32.
- 135 Öğretim dilinin Arapça mı, yoksa Türkçe mi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Ergin, öğretim Arapça yapılıyordu, Türk talebeye ana dilleri öğretilmezdi görüşünü benimsemektedir. Ergin, *a.g.e.*, c. 1, s. 68. Unat ise, Kur'an ve bazı dualar, çocukların yanlışsız okuyabilmeleri için Arapça aslından okutulmakla beraber; gerek tecvid, gerekse dinî bilgilerin Türkçe öğretildiği, tabiatıyla eğitimin Türkçe yapıldığı görüşündedir. Unat, *a.g.e.*, s. 8-9. Maarif tarihi kitaplarında, çocuklara verilen dersler anlatılırken dikkat çeken hususlardan birisi de şu yaklaşımdır: Bu dersler çocuklara gösteriliyordu ama çocuklar verilen dersleri anlayamıyorlardı; bkz. Nafi Atf, *a.g.e.*, s. 28-29.
- 136 Nelly Hanna, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*, Syracuse University Press, 2003.